

CÍVISPORTA

1
2024

CÍVISPORTA

Szerkesztette:

Dr. Horváth Péter – Balogh László

Podmaniczky díjjal kitüntetett helytörténeti kutatók

Debrecen, 2024.

IMPRESSZUM

Helytörténelmi online folyóirat

Kiadó: Civisporta Egyesület – Debrecen

Felelős szerkesztők: Balogh László és Dr. Horváth Péter PhD

Szerkesztőségi elérhetőségek

Web: <http://www.civisporta.hu>

E-mail: civisporta@gmail.com

A CIVISPORTA online folyóirat szerkesztősége fenntart minden, a weblap és a folyóirat bármely részének, bármilyen módszerrel, technikával történő másolásával és terjesztésével kapcsolatos jogot.

Borító: A debreceni ferences kolostor rekonstrukciója
Faur Zoltán 3D modellje

ISSN 2560-015X

TARTALOM

VÁLOGATÁS A 2022-BEN MEGRENDEZETT I. ÖRÖKSÉGÜNK DEBRECEN KONFERENCIA ELŐADÁSAINAK ANYAGÁBÓL

<i>D. Szabó László: Az első ferences kolostor Debrecenben</i>	7
<i>Dr. Horváth Péter: Debrecen XVIII. századi várostérképének</i> <i>keltezési kérdései a legújabb kutatások fényében</i>	29
<i>Nyul Imre: Debrecen egykori kertségei a város nyugati peremén</i>	55
<i>Szentirmai Tamás: Értékből értéket – Egy egykori épület</i> <i>megmentése, a Száritó műhely létrehozása</i>	75
<i>Kőszeghy Flóra: A cívis identitás kérdései az épített</i> <i>örökség múltjában és jövőjében</i>	87
<i>Harangi Attila: Egy cívis negyed lehetőségei Debrecenben</i>	109

VÁLOGATÁS A 2022-BEN MEGRENDEZETT
I. ÖRÖKSÉGÜNK DEBRECEN KONFERENCIA
ELŐADÁSAINAK ANYAGÁBÓL

D. Szabó László

Dr. Horváth Péter

Nyul Imre

Szentirmai Tamás

Kőszeghy Flóra

Harangi Attila

D. SZABÓ LÁSZLÓ

AZ ELSŐ FERENCES KOLOSTOR DEBRECENBEN

Debrecenben 2022 tavaszán ásatást végeztünk, a Dósa nádor tér 4-6. számú ingatlanok területén. Az egykori ÁNTSZ székház udvarán és pincéjében zajlott a feltárás, ahol több korszak emlékanyagát tártuk fel. Az őskori leletek mellett a középkori ferences kolostor temetőjének 44 sírja is előkerült.

1. A debreceni ferences kolostor rövid története

A ferences rend feljegyzései szerint 1322-ben a földbirtokos Dózsa nádor fia Jakab adományozott a rendnek egy romos templomot és a hozzá tartozó telket.¹ Péter atya tartományfőnöksége alatt 1335-1339-között épült fel a kolostor épülete.² A következő évszázadban a források a szerzetesi fegyelem lazulásáról szólnak: 1448-ban Hunyadi János, 1466-ban özvegye Szilágyi Erzsébet, 1489-ben fiuk Mátyás király panaszkodott a Szentszéknél több kolostor lakóira, így a debreceniekre is.³ A vizsgálatok után azonban a szerzetesek maradhattak Debrecenben és az ekkor már kettévált ferences rend kevésbé szigorú, ún. konventuális ága itt tartotta a generális konventjét 1520-ban és 1531-ben.⁴

A várost 1552-ben hagyták el a reformáció térhódítása és a török terjeszkedés miatt.⁵ A kolostor telkét és épületét 1561-ben János Zsigmond erdélyi fejedelem Debrecennek adta.⁶ Ide költözött át a város ispotálya. A szegények kórháza és menhelye 1705-ig volt itt, ezután az

¹ SCHEMATISMUS 1851: 17., KARÁCSONYI JÁNOS 1922: 156.

² SCHEMATISMUS 1851: 22-24., CHILKÓ LÁSZLÓ 1882: 364.

³ MÓDY GYÖRGY 1994: 23-24.

⁴ CHILKÓ LÁSZLÓ 1882: 364., MÓDY GYÖRGY 1994: 24.

⁵ SZABÓ GYÖRGY PIUSZ 1921: 232.

⁶ MÓDY GYÖRGY 1994: 26.

épületegyüttest városi magtárként és istállóként használták. Az egykori kolostor területén álló épületeket 1952-ben bontották le, helyére épült fel többek között a Tanítóképző Intézet – ma Ady Endre Gimnázium.⁷

2. A kolostor területe történeti térképeken

Az egykori kolostor régészetileg ma nem kutatható. A területen az 1950-es években épült háztömbök és iskola áll, az épületek között szabadon maradt részek pedig aszfalttal fedettek. A várost ábrázoló történeti térképek azonban pontos képet mutatnak a kolostor telkén egykor állt épületekről.⁸ Az 1760-as években készült DvT. 34-es jelzetű térképen olvasható a „Város Istállója” felirat.⁹

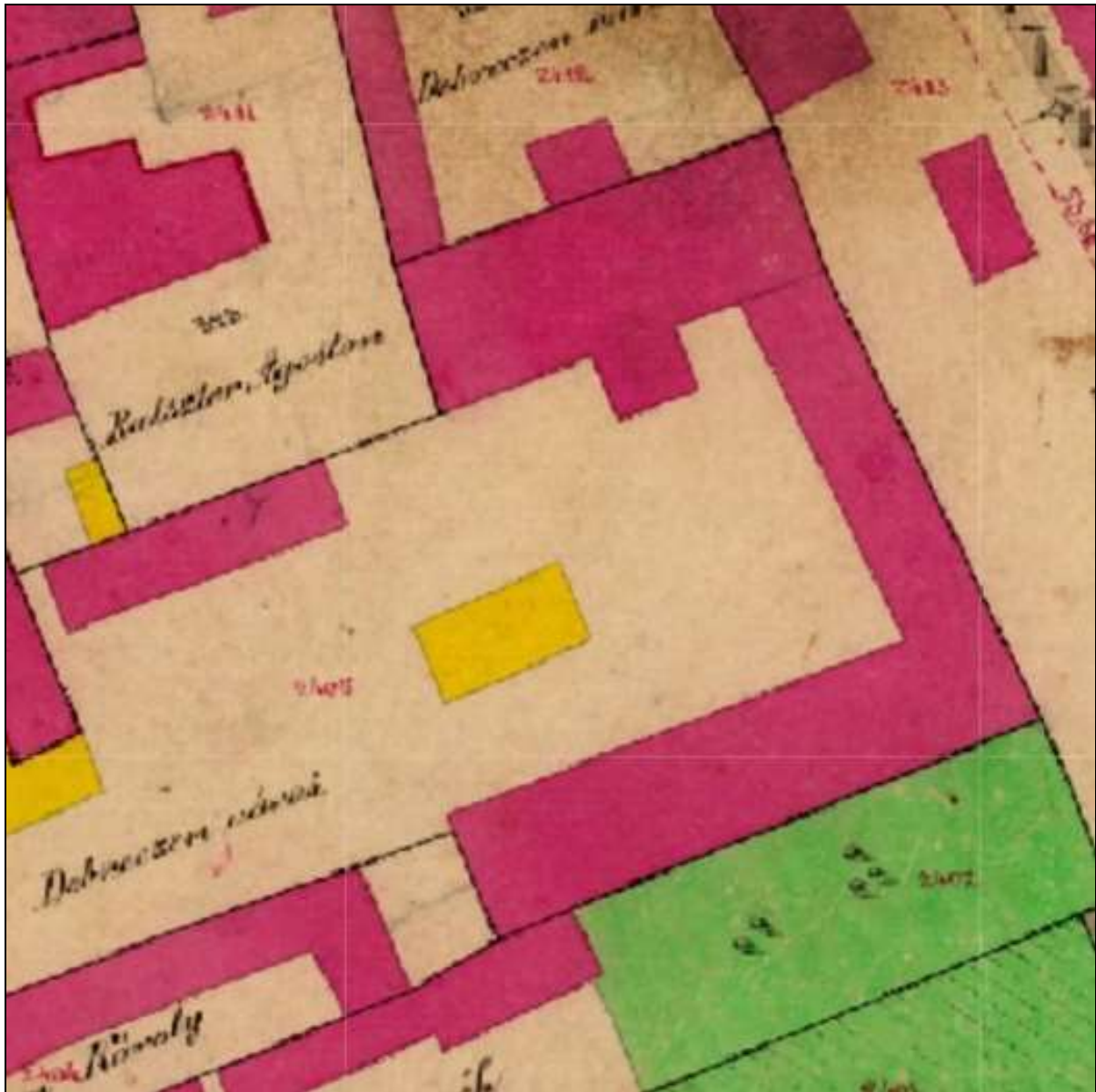
1. kép A város istállója az 1760 körül készült térképen⁹

⁷ HERPAY GÁBOR 1929: 31.

⁸ A történeti térképeket a Cívissporta MaGISter honlap segítségével mutatom be: <https://civissporta.hu/magister/xYM14ubsGE18Hutu9XOFcJwWhTGQk348hos0jU7FzYt9sx5HLVUsIDgVQAXcaiAzIHx7M2Uevo6IBk1QafufJIB9hTcGau26Z24Xt3FdA2AyVZPbGS9OglaSjeYpPcBsV9QWsnBuIXZEVsl8FqOjdlj16dOwh0P2SeNTfAHRAAeGnRyBij9dp1gFGaroX5Q4fYvy5RU.html> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VI. 5.

⁹ MNL. HBML. DvT. 34.

A szöveg körül látható egy épületegyüttes. Az északi része a téglalap alakú magtár, hosszab-
 bik oldalainak közepén egy-egy kisebb oldaléptménnyel. Délkeleti sarkához az „L” alakú
 istálló épülete csatlakozik, ami az 1872-ben Harásek János által szerkesztett és Goller János
 által felvett DVK. 24-es jelzetű térképlapon ugyancsak látható.

2. kép A város istállója az 1872-ben készült térképen ¹⁰

¹⁰ MNL. HBML. DVK. 24.

A DvT. 34-es jelzetű térkép rekonstruált változatát a mai állapotokat mutató térképpel összevetve látható, hogy az egykori városi magtárra és istállóra ráépítették a mostani Ady Endre Gimnáziumot, és a Liszt Ferenc utca elején álló épülettömböt.

3. kép Az 1760 körül készült térkép rekonstruált változata a mai állapotokra vetítve ¹¹

¹¹ <https://civisporta.hu/magister/xYM14ubsGE18Hutu9XOFcJwWhTGQk348hos0jU7FzYt9sx5HLVUsIDgVQAXcaiAzIHx7M2Uevo6IBk1QafufJIB9hTcGau26Z24Xt3FdA2AyVZPbGS9OglaSjeYpPcBsV9QWSnBuIXZEVsll8FqOjdlj16dOwh0P2SeNTfAHRAeGnRyBij9dp1gFGarOX5Q4fYvy5RU.html> A letöltés ideje: 2023. I. 14.

3. A városi istálló és magtár bontása

A Múzeumok és Műemlékek Országos Központja 1951-ben elkészítette Debrecen városképi és műemléki vizsgálatát. A kéziratban olvashatóak a város műemlékeinek és műemlékjellegű épületeinek leírásai. Itt szerepel az akkor Tóthfalusinak hívott tér 5. száma alatt álló magtár, mint műemlékjellegű épület, amely „*az egykori ferences-kolostor alapjain épült.*”¹² A dokumentum „*lehetőleg fenntartandó*” kategóriába sorolta az épületet, de 1952 decemberében mégis elkezdődött a városi istálló és magtár bontása. A Déri Múzeum néprajzkutatója Béres András lefényképezte a bontás folyamatát. Ezek a fotók az egykor itt állt kolostorról is értékes, pótolhatatlan adatokat őriztek meg.

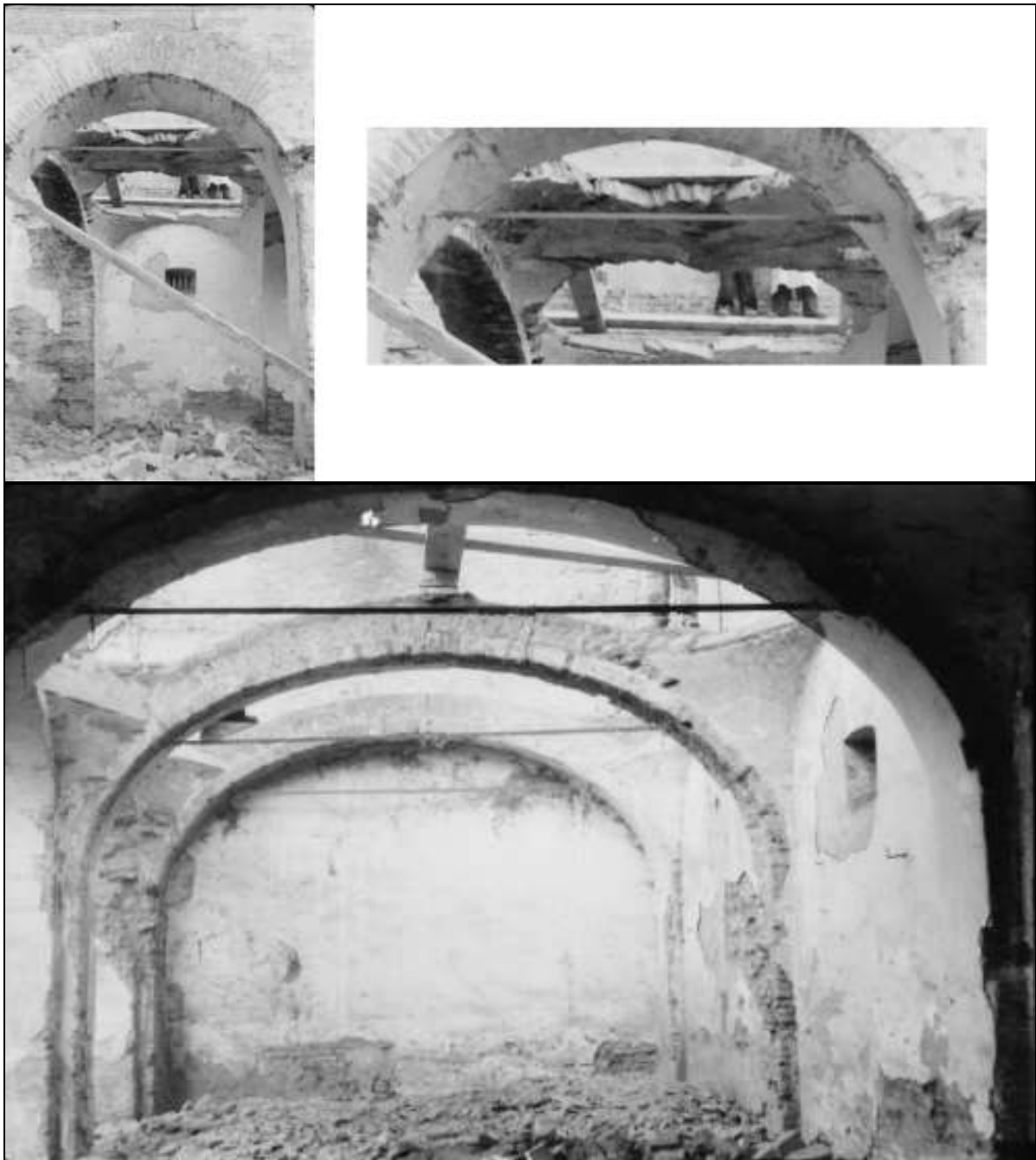

4. kép A város istállójának bontása 1952-ben¹³

A kép jobb oldalán látható, hogy az árkádok felett már leszedték a tetőt és éppen a boltzat bontása zajlik, ami után az épületszárny egy más stílusú, később épített résszel folytatódik, illetve egy keresztbóltív maradványa is látszik. Előterében a bontott téglák mérete különösen figyelemreméltó, mivel a középkorra jellemző, nagyméretű téglák vannak összerakva. A bontás ekkor még csak a boltíves részen zajlott, a téglák innen származnak, ez az épületrész tehát ezekből a középkori téglákból épült fel, így az egykori ferences kolostor 1952-ig megmaradt falainak bontását örökítette meg Béres András.

¹² MÉM. MDK. TERVTÁR: D. 41113 – 1951: 11.

¹³ DM. Ft. 007786., 007787. a. Megjegyzés: Béres András fényképeiből összeállította Faur Zoltán

5-6. kép A keresztbóltív maradványa és a lebontott keresztbóltíveket határoló hevederívek ¹⁴

¹⁴ DM. Ft. 007791., 007793. Megjegyzés: Béres András felvételei 1952. december

A középkori kolostor falainak maradványairól 1955-ben a Déri Múzeum akkori igazgatója Balogh István is beszámolt: „A különböző építések miatt ma már az egykori alapfalakból itt-ott maradt valami, a kolostor tégláit az újabb házak alapjaiba beépítették, a mai tégláktól eltérő méretű, széles, lapos téglák azonban jól felismerhetők, éppen úgy, mint a 300-400 évvel ezelőtt bennhagyott falmaradványok.”¹⁵ A városi istálló és magtár épületeinek Béres András fényképei és Balogh István beszámolója alapján az 1950-es években még voltak a kolostorhoz köthető középkori falszakaszai. A magtár épületéről az 1951-es műemléki felmérés említi, hogy a ferences kolostor alapjaira épült. Az istálló „L” alakú épületszárnyán a fényképek két korszak építkezését mutatják, a középkori boltíves, keresztboltozatos részt és a később épített egyszerűbb stílusú szakaszt. A történeti térképeken ennek a résznek viszont egységes az alaprajza, tehát a későbbi épületrészt a középkori alapokra húzhatták fel. Több középkori ferences kolostornak is a városi istálló és magtár épületegyüttesével megegyező „U” alakú alaprajza volt.¹⁶

7. kép Az emdeni ferences kolostor 1575-ös ábrázolása¹⁷

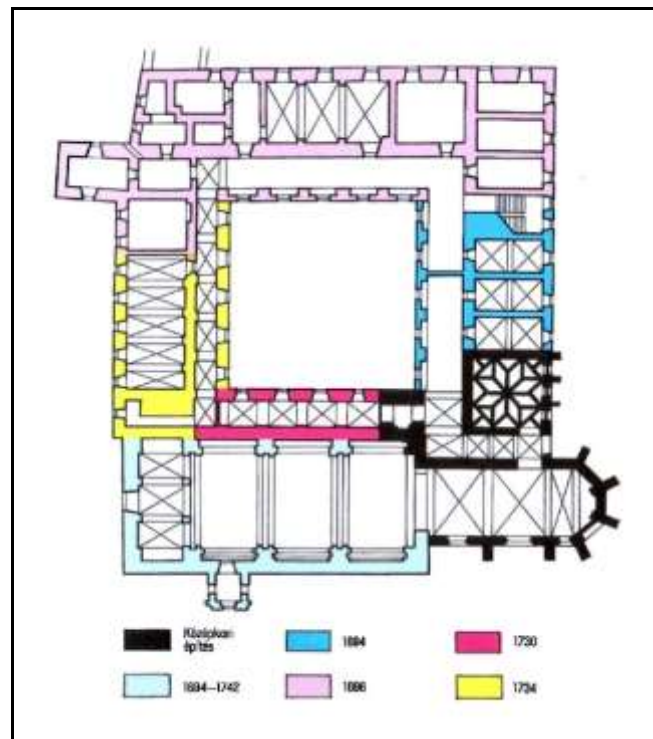
¹⁵ BALOGH ISTVÁN 1955. Megjegyzés: A cikket Bakai Mária mutatta meg nekem, segítségét ezúton is köszönöm

¹⁶ Megjegyzés: A ma álló ferences kolostorok jellemzően zárt, négyszögletes alaprajzúak. Több olyan kolostor van, amelyik a középkorban még „U” alakú volt és későbbi építkezések tették négyszögletessé. Pl. Salzwedel, Faldern/Emden, Krems-Stein, Rostock, Landshut. Lásd még: SILBERER., LEONIE 2016: 16., 59., 62., 121., 250. Magyarországon a szécsényi kolostor 1700 körül szintén „U” alakú volt. PRAZNOVSZKY MIHÁLY 1984.

¹⁷ <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Emden1575.jpg> A letöltés ideje: 2023. II. 10.

4. A ferences kolostorépítészet

A ferences kolostorok építészetét az 1260-ban Narbonne-ban tartott rendi nagykáptalan szabályozta: „a ferences épületekben minden különlegességet, fölöslegességet, hosszúságban, szélességben és magasságban, a helyi viszonyok szerint, szigorúan kerüljenek, büntetés terhe alatt.”¹⁸ Az 1400-as években pápai rendeletek írták le, hogy milyen részei legyenek egy új alapítású kolostornak: templom harangtoronnyal, ebédlőterem, hálótermek, temető, gyümölcsös és veteményes kertek, műhelyek.¹⁹ A ferences kolostorok épületei két nagy részre oszthatóak. Minden kolostornak volt saját temploma, északi, vagy déli irányban pedig csatlakozott a konventépület. Mivel főleg sűrűn lakott városban, mezővárosban kellett felépíteni a kolostort, az épületek elhelyezkedését az ajándékba kapott telek mérete és a templom helyzete határozta meg.²⁰ A ferences kolostorok építészetét az egyszerűség és célszerűség mellett a gyakori bővítések és átépítések is jellemzik. Egy kolostor évszázadokig fennáll és az aktuális állapota az addig eltelt időszak építkezéseit mutatja meg.

8. kép A szécsényi ferences kolostor építési szakaszai²¹

¹⁸ P. BENEDEK FIDÉL 2008: 56.

¹⁹ FERMENDŽIN., P. EUSEBIUS 1892: 192-193.

²⁰ KUTNYÁNSZKY ILDIKÓ 2000: 118.

²¹ PRAZNOVSZKY MIHÁLY 1984.

5. A debreceni ferences kolostor temetője

A volt ÁNTSZ épület udvarán végzett ásátás során feltártuk az egykori kolostor temetőjének 44 sírját. A temető a középkori templom körüli temetkezések jellemzőit mutatta. Könyves Kálmán király 1100 körül kiadott első törvénykönyvében elrendelte, hogy a keresztyének csak a templom körül temetkezzenek. A templomot fallal vették körbe így a temető területe nem változhatott az évszázadok során. A helyszűke miatt a sírok nagyon zsúfoltan helyezkedtek el egymás alatt-fölött, gyakran megbolygatták a korábbi temetkezéseket az új sírok ásásakor. Ezeket mi is megtapasztaltuk a feltárás során. A 44 sír kb. 60 m²-nyi területen zsúfolódott össze. Az elhunytak túlnyomó többsége felnőtt férfi volt. Nagyon kevés mellékletet, összesen néhány övcsatot találtunk a sírokban. A feltárt terület közepén húzódott a kolostor temetőjének határa, mivel csak az északi részen sűrűsödtek a sírok, a déli felében egyáltalán nem voltak temetkezések.

A kolostornak nagy kiterjedésű temetője lehetett. 1935-ben és 1936-ban találtak sírokat az ásátásunktól északra elhelyezkedő, akkor Dégenfeldnek hívott tér 7. és 8. számú telkén.²² Az 1700-as évek elején Baranyi Miklós Bihar megyei alispán tanúvallomása szerint a mai Csapó utca 11. számú telken pinceásáskor találtak koporsós temetkezéseket.²³

6. A debreceni ferences kolostor temploma

A templom a Boldogságos Szűz tiszteletére volt szentelve, és Hunyadi János 1448-ban kelt leveléből tudjuk, hogy nagyértékű egyházi ruhákkal, drágakövekkel és gyöngyökkel gazdagon díszített arany és ezüst szent edényekkel volt ellátva.²⁴ A templomban egy orgona is volt, amelyet 1533-ban a debreceni polgárok adományoztak a kolostornak.²⁵

A templom helyére a történeti térképek és temető sírjainak tájolása alapján következtettünk. A középkori templom körüli temetők sírjait mindig a templom hossz tengelyével párhuzamosan ásták. A feltárt sírok tájolása pedig a régi térképeken látható északi épülettel, a

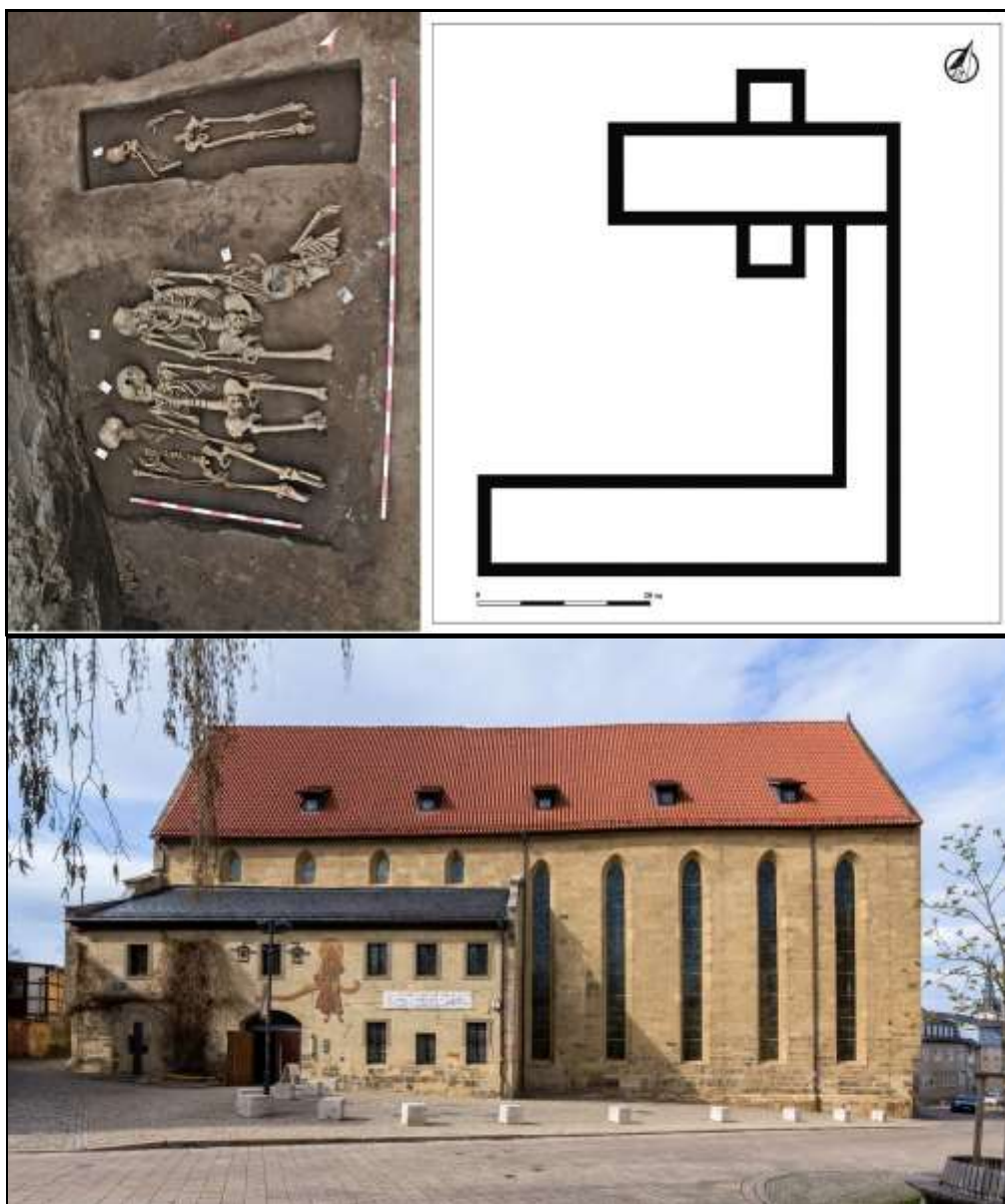
²² SÖREGI JÁNOS 1935: 66-67., DÉRI MÚZEUM LELTÁRKÖNYVE 1936: 9.

²³ ZOLTAI LAJOS (é. n.): 41.

²⁴ SCHEMATISMUS 1851: 17., BUNYITAY VINCE 1883: 444.

²⁵ MÓDY GYÖRGY 1994: 25.

magtárral egyezik meg, amelyről az 1951-es műemléki vizsgálatban leírták, hogy a ferences kolostor alapjaira épült. Ilyen egyszerű, téglalap alakú templomépület a ferences építészetben nem ritka megoldás. Német nyelvterületen, több helyen ma is áll ilyen alaprajzú templom. ²⁶

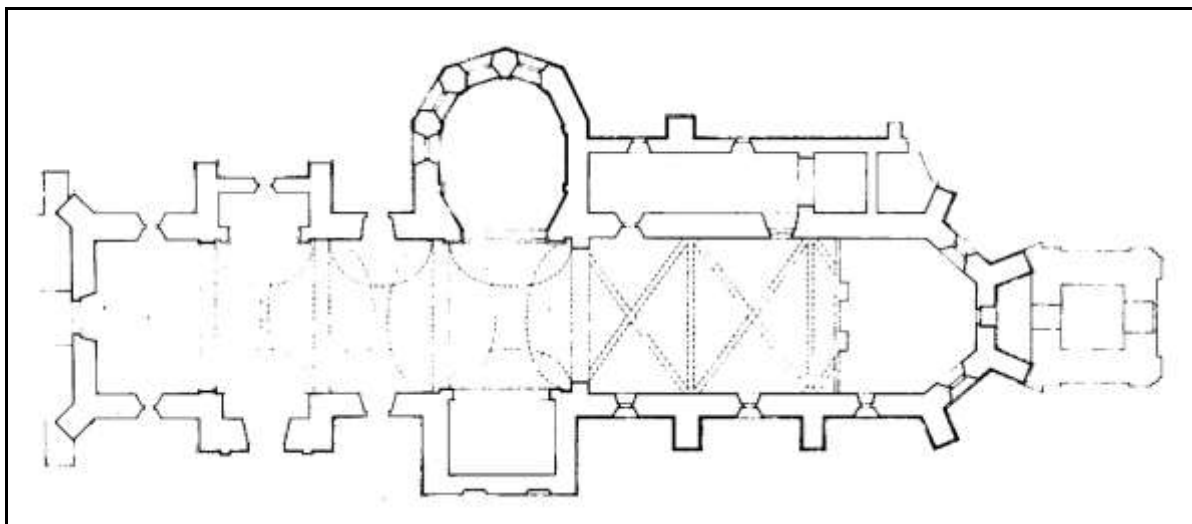

9-10. kép A feltárt sírok és a kolostor épülete azonos tájolással, illetve a saalfeldi egykori ferences temploma ²⁷

²⁶ BINDING., GÜNTHER 1982. Plan 1 Eisenach, Plan 3 Prenzlau, Plan 59 Kalisch továbbá SCHUMANN., DIRK 2015: 225. Angermünde; MÜLLER., JOACHIM – RATHERT., DIETMAR 2015: 252. Brandenburg

²⁷ D. Szabó László saját szerkesztése. A fotót Domán Szabolcs készítette. A második kép esetében lásd még: https://de.wikipedia.org/wiki/Stadtmuseum_Saalfeld_im_Franziskanerkloster#/media/Datei:Saalfeld_M%C3%BCnzplatz_5_Ehem._Franziskanerkloster.Bestandteil_Denkmalensemble_%22Stadtkern_Saalfeld-Saale%22.jpg
A letöltés ideje: 2023. 02. 10.

A ferences rend legfontosabb tevékenysége a sok embernek tartott prédikáció volt. Ehhez a legalkalmasabb helyszín egy tágas terű templom.²⁸ A két oldalépitmény pedig hozzáépített kápolnák lehettek, amire szintén vannak példák a ferences templomoknál, pl. a 11. képen látható Újlak esetében.

11. kép Az újlaki ferences kolostor templomának alaprajza²⁹

A már említett Baranyi-féle tanúvallomás szerint a mai Csapó utca 11. számú telek mellett volt a leányiskola, amelynek épületét formájáról kápolnácskának nevezték. Ez lehetett a ferences templom északi oldalkápolnája, amelynek falain Baranyi „írott képeket” látott.³⁰ A műemléki vizsgálat során a magtárról 1951-ben készült képen egy téglaeépület látható. A történeti térképeken feltüntetett oldalépitményeket ekkorra már elbontották.³¹

²⁸ ENTZ GÉZA 1994: 22.

²⁹ VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA., DIANA 1994: 66.

³⁰ ZOLTAI LAJOS (é. n.): 41.

³¹ A fényképekre Bakó Zoltán hívta fel a figyelmet, segítségét szeretném ezúton is megköszönni

12-13. kép A városi magtár és istálló épülete 1951-ben ³²

³² MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR HELYISMERETI GYŰJTEMÉNY ÉS FOTÓTÁR (OMF. 1951.)

7. A debreceni ferences kolostor konventépülete

A ferences kolostorokban a konventépület északi, vagy déli irányban csatlakozik. Itt élték a szerzetesek mindennapjaikat, ebben a részben voltak a hálófülkék, az ebédlőterem, a konyha, a műhelyek. A történeti térképek ábrázolása alapján Debrecenben a templom szentélyéhez déli irányba építették a konventépületet. Béres András fényképei azt mutatják, hogy a megmaradt középkori tömb keresztbölcs volt. Ezt az épületrészt városi istállóként használták 1705 és 1952 között.

8. A debreceni ferences kolostor kertje

A pápai oklevelek a gyümölcsös és veteményes kerteket is felsorolják a kolostorok részeként. A debreceni kolostor kertjét 1578-ban Báthori Kristóf erdélyi fejedelem oklevele említi, amelyben azt a kolostor épületével együtt a városnak adja örök adományként.³³ A kolostor kertje a konventépülettől délre helyezkedhetett el. Az 1760-as években készült térkép ezen a területen nem ábrázol épületeket, még az 1872-es térkép is beépítetlen, zöld területeket mutat a városi istálló és a színház között.

14. kép A kolostor kertjének feltételezett helye a városi istálló és a városi színház között³⁴

³³ MÓDY GYÖRGY 1994: 26.

³⁴ MNL. HBML. DvK. 24.

9. A debreceni ferences kolostor újjáépítése

A rekonstrukciónál abból indultunk ki, hogy a történeti térképek megőrizték a középkori kolostor alaprajzát. Találtunk korabeli példákat „U” alakú kolostorépületre és egyszerű, téglalap alaprajzú templomra is.

A templom ábrázolásánál az egyszerűség volt a fő alapelv. A nyugati főhomlokzatra három ablakot helyeztünk, mivel ez volt a leggyakoribb a ferences templomoknál.³⁵ A harangtornyot az emdeni kolostor ábrázolása alapján készítettük el, illetve az újlaki templomról fennmaradt fénykép szolgált mintaként.³⁶

15. kép Az újlaki ferences kolostor temploma az átépítés előtt 1900 körül³⁷

³⁵ BÉLFENYÉRI TAMÁS 2016: 59.

³⁶ Megjegyzés: Lásd 7. oldal 7. képén

³⁷ https://hr.wikipedia.org/wiki/Ilok#/media/Datoteka:Ilok_franciscan_church.jpg A letöltés ideje: 2023. II. 10.

A konventépülethez az 1952-ig megmaradt boltíves részt használtuk fel. A kolostor épületeit zsindegyel fedtük be, mivel a váradi ferencesekről fennmaradt, hogy 1549-ben több mint húszezer zsindegyt kaptak kolostoruk tetejének újrafedéséhez.³⁸ A temetőt a feltárás eredményei alapján a templomtól nyugatra, a kertet a konventépület köré helyeztük el.

16. kép A debreceni ferences kolostor feltételezett külalakja nyugati irányból³⁹

³⁸ BÉLFENYÉRI TAMÁS 2016: 41.

³⁹ Megjegyzés: Faur Zoltán 3D modellje

Forrásjegyzék

DÉRI MÚZEUM

- (é. n.) ZOLTAI LAJOS: *Debrecen helyrajzi története*. Kézirat. Déri Múzeum Történelmi Adattár
- 1936 *Dégenfeld tér 7-8. számú telkeken feltárt kolostorhoz tartozó sírok és leleteinek leírása*. Jelzet: Déri Múzeum Leltárkönyve 9. oldal

MAGYAR ÉPÍTÉSZETI MÚZEUM MŰEMLÉKVÉDELMI DOKUMENTÁCIÓS KÖZPONT

- 1951 *Debrecen városképi és műemléki vizsgálata*. Budapest. Jelzet: MÉM. MDK. Tervtár. D. 41113.

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁRA

- (é. n.) KOVÁTS GYÖRGY: *Debreczen város térképe a XVIII. század második feléből, valamikor az 1763-1769. közötti időkből*. Jelzet: MNL. HBML. DvT. 34.
- 1872 GOLLER JÁNOS – HARÁSEK JÁNOS: *Debreczen város kataszteri térképe*. Jelzet: MNL. HBML. DvK. 24.

Irodalomjegyzék

BALOGH ISTVÁN

- 1955 *500 éves temető a Csapó utcán*. Néplap XII. évfolyam 237. szám. 1955. október 8. 3.

BÉLFENYÉRI TAMÁS

- 2016 *A váradi püspökség koldulórendi kolostorai a középkorban*. Partiumi Füzetek 84. In: DUKRÉT GÉZA (Sorozatszerk.): *Partiumi és Bánsági*

Műemlékvédő és Emlékhely Társaság. Varadinum Script Kiadó. Nagyvárad. 1-132.

BINDING., GÜNTHER

1982 *Die Franziskaner-Baukunst im deutschen Sprachgebiet.* In: 800 Jahre Franz von Assisi. Franziskanische Kunst und Kultur des Mittelalters. Krems-Stein, Minoritenkirche 15. Mai - 17. Oktober 1982. Wien.

BUNYITAY VINCE

1883 *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig.* Második kötet. Káptalanok, monostorok a püspökség alapításától 1566. évig. Nagyvárad. 1-540.

CHILKÓ LÁSZLÓ

1882 *Az egyház múltja I. II. III. IV.* In: Debreczen sz. királyi város egyetemes leírása. In: ZELIZY DÁNIEL (Szerk.): Debrecen. 359-377.

ENTZ GÉZA

1994 *Az európai koldulórendi építészet.* Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. In: HARIS ANDREA (Szerk.): Budapest. 21-25.

FERMENDŽIN., P. EUSEBIUS

1892 *Acta Bosnae.* Potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis ab Anno 925 usque ad Annum 1752. Zágráb 1-620.

HERPAY GÁBOR

1929 *A debreczeni református ispotály története. 1529-1929.* Kiadó: Debrecen Sz. Kir. Város és Tiszántuli Református Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalata. Debrecen. 1-224.

KARÁCSONYI JÁNOS

- 1922 *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig.* A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása. Budapest. 1-564.

KUTNYÁNSZKY ILDIKÓ

- 2000 *A koldulórendek és építészetük az Árpád-kori Magyarországon.* Tanulmányok Tóth Sándor 60. születésnapjára. In: ROSTÁS TIBOR – SIMON ANNA (Szerk.): Budapest 2000. 83-127.

MÓDY GYÖRGY

- 1994 *Ferencesek és domonkosok Debrecenben a reformáció koráig.* Történeti és néprajzi tanulmányok. In: ÚJVÁRY ZOLTÁN (Szerk.): Debrecen. 19-26.

MÜLLER., JOACHIM – RATHERT., DIETMAR

- 2015 *Die Klausurbauten des Franziskanerklosters St. Johannis in der Altstadt von Brandenburg an der Havel.* Die Klöster der Franziskaner im Mittelalter. Räume, Nutzungen, Symbolik. In: GERT MELVILLE – LEONIE SILBERER – BERND SCHMIES. (Szerk.): Berlin. 249-274.

P. BENEDEK FIDÉL

- 2008 *Ferences kolostorok és templomok II.* Pallas-Akadémia Kiadó. Csíkszereda. 1-296.

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

- 1984 *Szécsény. Műemlékek.* Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 170. Budapest

SCHEMATISMUS

- 1851 *Schematismus Provinciae Hungariae nunc Sanctae Mariae nuncupatae Ordinis Minorum Ref. S. P. Francisci. ad annum Christi communem 1851.* Pozsony 1851.

SCHUMANN., DIRK

2015 *Franziskanisches Bauen in der Mark Brandenburg im 13. und 14. Jahrhundert. Architektur zwischen Funktion und Gestaltung. Die Klöster der Franziskaner im Mittelalter. Räume, Nutzungen, Symbolik.* In: GERT MELVILLE – LEONIE SILBERER – BERND SCHMIES (Szerk.): Berlin. 217-247.

SILBERER., LEONIE

2016 *Klosterbaukunst der Konventualen Franziskaner vom 13. Jahrhundert bis zur Reformation.* Petersberg 2016.

SŐREGI JÁNOS

1936 *Régi sírok a Dégenfeld-tér 7. sz. telken.* A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1935. VIII. fejezet. Régészeti kutatások és ásások 1935-ben. In: SŐREGI JÁNOS (Szerk.): Városi Nyomda. Debrecen. 66-67.

SZABÓ GYÖRGY PIUSZ

1921 *Ferencrendiek a magyar történelemben. Adalékok a magyar ferencrendiek történetéhez.* Budapest 1921. 1-452.

VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA., DIANA

1994 *Mediaeval Mendicant Churches in Croatia.* Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. In: HARIS ANDREA (Szerk.): Budapest. 1994. 63-89.

Képjegyzék

A DEBRECENI FERENCES KOLOSTOR FELTÉTELEZETT KÜLALAKJA NYUGATI IRÁNYBÓL

2022 FAUR ZOLTÁN 3D modellje

A FELTÁRT SÍROK ÉS A KOLOSTOR ÉPÜLETE AZONOS TÁJOLÁSSAL

2022 D. SZABÓ LÁSZLÓ saját szerkesztése. A fotót Domán Szabolcs készítette

A KERESZTBOLTÍV MARADVÁNYA

1952 BÉRES ANDRÁS felvétele. Déri Múzeum Fotótára. Jelzet: DM. Ft. 007791.

A KOLOSTOR KERTJÉNEK FELTÉTELEZETT HELYE A VÁROSI ISTÁLLÓ ÉS A SZÍNHÁZ KÖZÖTT

1872 GOLLER JÁNOS – HARÁSEK JÁNOS: *Debreczen város kataszteri térképe.*
Jelzet: MNL. HBML. DvK. 24.

A LEBONTOTT KERESZTBOLTÍVEKET HATÁROLÓ HEVEDERÍVEK

1952 BÉRES ANDRÁS felvétele. Déri Múzeum Fotótára. Jelzet: DM. Ft. 007793.

A SAALFELDI EGYKORI FERENCES TEMPLOM

2015 https://de.wikipedia.org/wiki/Stadtmuseum_Saalfeld_im_Franziskaner_kloster#/media/Datei:Saalfeld_M%C3%BCnzplatz_5_Ehem._Franziskanerkloster,Bestandteil_Denkmalensemble_%22Stadtkern_Saalfeld-Saale%22.jpg A letöltés ideje: 2023. 02. 10.

A SZÉCSÉNYI FERENCES KOLOSTOR ÉPÍTÉSI SZAKASZAI

1984 PRAZNOVSZKY MIHÁLY: *Szécsény. Műemlékek.* Tájak Korok Múzeumok
Kiskönyvtára 170. Budapest

A VÁROS ISTÁLLÓJA AZ 1760 KÖRÜL KÉSZÜLT TÉRKÉPEN

(é. n.) KOVÁTS GYÖRGY: *Debreczen város térképe a XVIII. század második feléből, valamikor az 1763-1769. közötti időkből.* Jelzet: MNL. HBML.
DvT. 34.

A VÁROS ISTÁLLÓJA AZ 1872-BEN KÉSZÜLT TÉRKÉPEN

1872 GOLLER JÁNOS – HARÁSEK JÁNOS: *Debreczen város kataszteri térképe.*
Jelzet: MNL. HBML. DvK. 24.

A VÁROS ISTÁLLÓJÁNAK BONTÁSA 1952-BEN

- 2022 BÉRES ANDRÁS fényképeiből összeállította FAUR ZOLTÁN. Déri Múzeum Fotótára. Jelzet: DM. Ft. 007786., DM. Ft. 007787. a.

A VÁROSI MAGTÁR ÉS ISTÁLLÓ ÉPÜLETE I.

- 1951 Az Országos Műemlékvédelmi Felügyelet által 1951-ben készített felvétel. Forrás: Méliusz Juhász Péter Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény és Fotótár

A VÁROSI MAGTÁR ÉS ISTÁLLÓ ÉPÜLETE II.

- 1951 Az Országos Műemlékvédelmi Felügyelet által 1951-ben készített felvétel. Forrás: Méliusz Juhász Péter Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény és Fotótár

AZ 1760 KÖRÜL KÉSZÜLT TÉRKÉP REKONSTRUÁLT VÁLTOZATA A MAI ÁLLAPOTOKRA VETÍTVE

- 2022 BALOGH LÁSZLÓ – DR. HORVÁTH PÉTER – HADHÁZI BALÁZS: CÍVIS-PORTA MAGISTER. TÉRINFORMATIKAI RENDSZER. <https://civisporta.hu/magister/xYM14ubsGE18Hutu9XOFcJwWhTGQk348hos0jU7FzYt9sx5HLVUsIDgVQAXcaiAzIHx7M2Uevo6IBk1QafufJIB9hTcGau26Z24Xt3FdA2AyVZPbGS9OglaSjeYpPcBsV9QWSnBuIXZEVsl18FqOjdlj16dOwh0P2SeNTfAHRAAeGnRyBij9dp1gFGaroX5Q4fYvy5RU.html>
A letöltés ideje: 2023. I. 14.

AZ EMDENI FERENCES KOLOSTOR

- 1575 <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Emden1575.jpg> A letöltés ideje: 2023. II. 10.

AZ ÚJLAKI FERENCES KOLOSTOR TEMPLOMA AZ ÁTÉPÍTÉS ELŐTT 1900 KÖRÜL

- (é. n.) https://hr.wikipedia.org/wiki/Ilok#/media/Datoteka:Ilok_franciscan_church.jpg A letöltés ideje: 2023. II. 10.

AZ ÚJLAKI FERENCES KOLOSTOR TEMPLOMÁNAK ALAPRAJZA

1994 VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA., DIANA: *Mediaeval Mendicant Churches in Croatia*. Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. In: HARRIS ANDREA (Szerk.): Budapest. 1994. 63-89.

DR. HORVÁTH PÉTER

**DEBRECEN XVIII. SZÁZADI VÁROSTÉRKÉPÉNEK KELTEZÉSI KÉRDÉSEI A
LEGÚJABB KUTATÁSOK FÉNYÉBEN**

Debrecen első ismert részletes várostérképét – amelyen már nem csak az utcák, és az azok által körülzárt tömbök, hanem az egyes telkek és épületek is láthatók – hosszú idő óta egyes források 1771-re, míg mások 1772-re kelteznek, nagy általánosságban feltételezhető készítőjeként pedig Kováts Györgyöt szokták megnevezni. Ha azonban alaposabban szemügyre vesszük a szóban forgó atlaszt, láthatjuk, hogy sem évszámmal sem szignatúrával nem látták el. Joggal merülhet fel tehát bennünk a kérdés: a cívisváros mely korból származó lenyomatát őrizte meg ez a térkép, amely a helytörténeti kutatás számára olyannyiramegkerülhetetlen? ¹

1. Történeti áttekintés

Meglepő, de nem újkeletű feltételezés az, hogy a Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár állományában őrzött DvT. 34-es jelzetű mű 1771. körüli keltezésű, kutatásaink során ugyanis előkerült egy Liszkay Sámuel által jegyzett 1827-es résztérkép, amely egyértelműen, két helyen is 1771-re datálja az egykori felmérést. Nem véletlen tehát, hogy hosszú időn át ez a dátum forgott közszájon, többek között talán azért, mert éppen ezidőtájt, 1772-re tehető a város lakosságának átfogó összeírása. ² Ezek alapján pedig az utókor egyértelműen ehhez kötötte az atlasz létrejöttét, mindattól függetlenül, hogy azt nem látták el sem dátummal sem pedig aláírással.

¹ Lásd bővebben az 1771-es keltezés tükrében: ZOLTAI LAJOS 1925: 19., 26., 33., SÁPI LAJOS 1972: 9-12., 34-35., 116-120., SÁPI LAJOS 1981: 70., 74-75., 78., BORSY ZOLTÁN 1984: 25., MÓDY GYÖRGY 1984: 101., 103., 616., valamint az 1772-es datálás fényében: KOMORÓCZI GYÖRGY 1972: 26., 204., 208., 220., GAZDAG ISTVÁN 1982: 121. Megjegyzés: A tanulmány előzményeit lásd: HORVÁTH PÉTER: *Adalékok Debrecen XVIII. századi várostérképének újradatálásához*. In *Civisporta* III. évfolyam 2. szám. 2019: 93-115., illetve HORVÁTH PÉTER: *Debrecen XVIII. századi várostérképének keltezési kérdései az újabb kutatások fényében*. In *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2022*: 42-53.

² MNL. HBVL. IV. A. 1011/. v. 2.

1. kép Az András templom és környéke. Részlet a DvT. 34-es jelzetű XVIII. századi térképről³

2. kép A Hatvan utca és Pap tava környéki telkek rajzai időrendi változásban. Liszkay Sámuel már 1827-ben is egyértelműen 1771-re helyezte a szóban forgó térkép keltezési idejét⁴

³ MNL. HBVL. DvT. 34. részlet. Megjegyzés: Saját szerkesztés

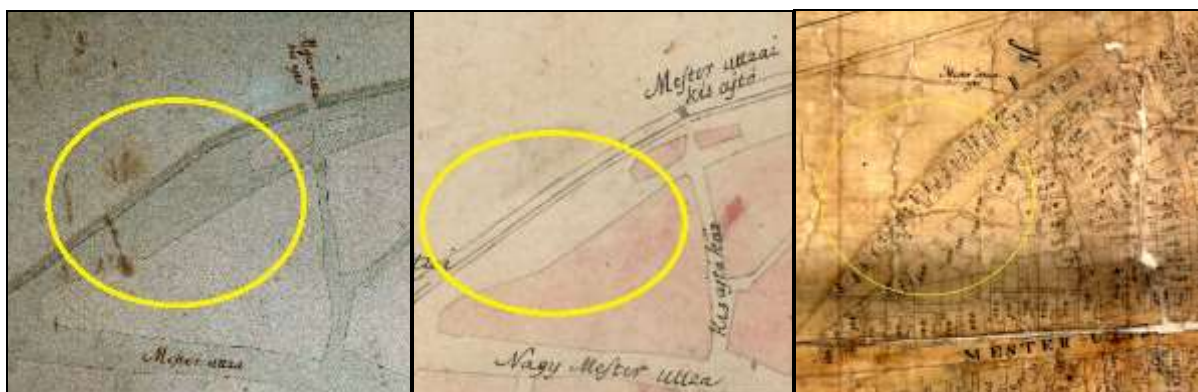
⁴ LISZKAY SÁMUEL 1827. MNL. HBVL. DvT. 1073. Megjegyzés: Saját szerkesztés

Tény, és nem is vitatjuk, hogy a szóbanforgó lajstromhoz felhasználhatták a térképet, alapvető feltevésünk azonban az, hogy egy ilyen méretű átfogó felmérést a XVIII. században véghezvinni, majd papírra vetni nem lehetett rövid időintervallumú feladat. Mindazonáltal éppen ezért az is igaz, hogy egy részletes térkép az adott korban mire elkészült, már nem volt teljesen egzaktan tekinthető, hiszen amíg feldolgozták a felmérés adatait és megrajzolták az atlaszt nem állt meg az élet, elpusztultak házak, és minden bizonnyal újak is épültek.

2. A térkép keletkezésének időintervallumához

Amennyiben összevetjük a város 1750-es, illetve 1752-es térképét – mindkét esetben Kováts György alkotásáról van szó – látható, hogy egymáshoz viszonyítva nincs jelentős változás. A település belső magjának mai Honvéd, Mester és Csemete utca környéki szakasza, annak is a város árkához közelebb fekvő tömbje ekkortájt még nem épült be teljesen, míg a DvT. 34-es jelzetű térképen már bővebb, a maihoz hasonló beépítés látható.⁵

Mindez azt bizonyítja tehát, hogy a vizsgált rajz mindenképpen 1752 után keletkezett, ez azonban még nem tisztázza annak feltételezett 1771 körüli voltát. Éppen ezért listáztuk a DvT. 34-es jelzetű térkép valamennyi számozott portáját, amit összevetettünk a már említett és pontosan

3-5. kép Az 1750-es (balra fent) és az 1752-es (jobbra fent) atlaszokon még nincs beépítve a mai Honvéd utca egykori árokhoz közelebb eső szakasza, míg a DvT. 34-es térképen már ott sorakoznak a porták⁶

⁵ KOVÁTS GYÖRGY 1750. MNL. HBVL. DvT. 2., valamint KOVÁTS GYÖRGY 1752. ORSZÁGOS SZÉCHENYI KÖNYVTÁR NÖVEDÉKNAPLÓ. 1954. B 2864. sz. M?P. 65.

⁶ KOVÁTS GYÖRGY 1750. MNL. HBVL. DvT. 2., KOVÁTS GYÖRGY 1752. ORSZÁGOS SZÉCHENYI KÖNYVTÁR NÖVEDÉKNAPLÓ. 1954. B 2864. sz. M?P. 65., valamint MNL. HBVL. DvT. 34. részlet. Megjegyzés: Saját szerkesztés

keltezett 1772-es átfogó népösszeírással, amely szerencsénkre szintén végigköveti a portákat és ez a hiánytalan irat kitér a város mind a hat kerületére, azokon belül pedig mind az öt tizedre, amelyekre egykor a városmagot felosztották. Ső, listázza az úgynevezett taksás, vagy más néven „hóstáti” városárkon kívül fekvő, újabb, ekkortájt amolyan megtúrt portáknak tekinthető ház-helyeket is, amelyeknek az 1752-es térképen még híre hamva sincs!

	Tized	Porták számozása	Porták darabszáma
Piacz utca kerülete összeírásban: 438. → ----- térképen: 421.	I.	1-89.	89.
	II.	90-177.	88.
	III.	178-246.	69.
	IV.	247-325.	79.
	V.	326-428.	103.
	Hóstát	1-8. 1, 2.	8 + 2.
Czegléd utca kerülete összeírásban: 473. → ----- térképen: 444.	I.	1-101.	101.
	II.	102-192.	91.
	III.	193-283.	91.
	IV.	284-384.	101.
	V.	385-461.	77.
	Hóstát	1-12.	12.
Sz. Anna utca kerülete összeírásban: 473. → ----- térképen: 447.	I.	1-85.	85.
	II.	86-190.	105.
	III.	191-292.	102.
	IV.	293-365.	73.
	V.	366-458.	93.
	Hóstát	1-8., 1-3., 1-4.	15.
Hatvan utca kerülete összeírásban: 522. → ----- térképen: 489.	I.	1-96.	96.
	II.	97-223.	127.
	III.	224-312.	89.
	IV.	313-393.	81.
	V.	394-505.	112.
	Hóstát	1-15., 1-2.	17.
Csapó utca kerülete összeírásban: 468. → ----- térképen: 448.	I.	1-67.	67.
	II.	68-177.	110.
	III.	178-267.	90.
	IV.	268-351.	84.
	V.	352-456.	105.
	Hóstát	1-7., 1-5.	12.
Péterfia utca kerülete összeírásban: 463. → ----- térképen: 456.	I.	1-91.	91.
	II.	92-164.	73.
	III.	165-268.	104.
	IV.	269-363.	95.
	V.	364-459.	96.
	Hóstát	1-4.	4.
összeírásban: 2837. DVT 34-en: 2695.			

Piacz kerületében:

Térképen: 421 számozott porta az árkon belül

Összeírásban: 428 számozott porta az árkon belül

Különbség: 7 számozott porta az árkon belül

.....

+ Taksás telkek: 1-8-ig

1-2-ig

10 számozott taksás porta az árkon kívül

Czegléd kerületében:

Térképen: 444 számozott porta az árkon belül

Összeírásban: 461 számozott porta az árkon belül

Különbség: 17 számozott porta az árkon belül

.....

+ Taksás telkek: 1-12-ig

12 számozott taksás porta az árkon kívül

Szent Anna kerületében:

Térképen: 447 számozott porta az árkon belül

Összeírásban: 458 számozott porta az árkon belül

Különbség: 11 számozott porta az árkon belül

.....

+ Taksás telkek 1-8-ig

1-3-ig

1-4-ig

15 számozott taksás porta az árkon kívül

Hatvan kerületében:

Térképen: 489 számozott porta az árkon belül

Összeírásban: 505 számozott porta az árkon belül

Különbség: 16 számozott porta az árkon belül

.....
Taksás telkek: 1-15-ig

1-2-ig

17 számozott taksás porta az árkon kívül

Csapó kerületében:

Térképen: 448 számozott porta az árkon belül

Összeírásban: 456 számozott porta az árkon belül

Különbség: 8 számozott porta az árkon belül

.....
Taksás telkek: 1-7-ig

1-5-ig

12 számozott taksás porta az árkon kívül

Péterfia kerületében:

Térképen: 456 számozott porta az árkon belül

Összeírásban: 459 számozott porta az árkon belül

Különbség: 3 számozott porta az árkon belül

.....
Taksás telkek: 1-4-ig

4 számozott taksás porta az árkon kívül

Összesítve:

Az összeírásban árkon belül: 2767 számozott porta szerepel

A térképen árkon belül: 2705 számozott porta szerepel

Különbség az árkon belül: **62 számozott porta**

Plusz:

Az összeírásban további 70 számon tartott Taksás házhely szerepel!

Az összeírásban tehát: 2837 számon tartott portát vettek lajstromba a hóstáttal együtt

A térképen pedig: 2705 számozott portát tüntettek fel ⁷

A különbség: **132 porta**

Amennyiben tehát összevetjük az ábrázolt számmal ellátott épületeket az 1772-es népösszeírás ingatlanokra vonatkozó adataival, láthatjuk, hogy 62 számozott ház úgyszólván „hiányzik” a térképen a város belterületéről, nem beszélve arról az 1772-ben 70 darab úgyszintén számba vett árkon kívüli taksás portáról, aminek szintúgy nyoma sincs! Tény, hogy az atlaszon halványan ugyan, de már jelöltek egy-egy, a város árkan kívül fekvő mérnökileg szabályosan megszerkesztett utcavonalat és kimért telket a település nyugati oldalán, sőt a mai Kar utcán még egy házat is feltüntettek a szóban forgó DvT. 34-es jelzetű térképen, de ez messze nem 70 darab kültelkes porta! Több az annál, hogy egyértelműen egyelőre az sem bizonyítható, hogy a város árkan kívüli vonalakat az atlasz keletkezésének idején, vagy később rajzolták-e fel!

Mindazonáltal értelmezési kerettől függően mintegy 131-132 darab épület az ami a térképről hiányzik! Ahogy azt már említettük természetesen nem zárható ki egyértelműen az, hogy idővel az 1772-re keltezhető összeíráshoz rendelték a rajzot, de maga a népszámlálás nyilvánvalóan gyorsabban kellett, hogy végbe menjen, mint egy komplett város teljes felmérése és megszerkesztése! Mindezek alapján tehát a kérdéses részletes atlaszunk bizonyosan 1752 után, de még 1772 előtt keletkezhetett, így tehát az 1760-as évek lenyomatát őrizhette meg és így az akkori állapotokat kell, hogy visszatükrözze magán.

⁷ Megjegyzés: Az úgynevezett közönséges, avagy közösségi épületeket – úgymint: csapszékek, városháza, egyházi épületek stb. – akkoriban nem számozták, így azokat Isem a akossági összeírásban sem pedig a térképen nem vettük számba, így azok a kapott adatsort nem torzítják

6-7. kép A DvT. 34-es térképen a Mester utcai kapun kívül láthatók a tervezett utcák, néhány egyforma porta illetve egy „hóstatí” ház. A Kar utcai hattyúszárnyíves épület nagy valószínűséggel a legrégebbi közülük, ami valamikor az 1760-as évek második felében valósulhat meg. (Előző képen kék színnel jelölve) ⁸

További két tömb – a Bajcsy-Zsilinszky Endre utca 15., és a Piac utca 18. számú telek korábbi különálló északi részei –, is segítségünkre voltak a pontosabb keltezésben. Az 1763-as dátum behatárolásában utóbbi tömb északi telekhányadának történeti feltérképezése folytán tudjuk, hogy a kérdéses időszak előtt 1762-ben a ránk maradt levéltári iratokban az atlaszon egységes 1-es számmal jelölt porta – ami a Piac utcai kerület I. tizedében feküdt –, még két különálló ingatlan volt. A később egységesített telek északi hányadát levéltári forrásaink alapján korábban a Piarista atyák bírták, déli részeit viszont már ekkoriban is Szeremlei Sámuel tulajdonolta, aki 1763-ban egységesítette a két addig különálló birtokrészt. Így tehát a szóban forgó kutatott részletes várostérkép csak 1763. utáni lehet. ⁹

A Bajcsy-Zsilinszky Endre utca 15. számú portát a DvT. 34-es térképen 66-os számmal jelölték és a Hatvan utcai kerület I. tizedéhez tartozott akkor, amikor a felmérés zajlott. A telkek számozásai mivel azonban főként az adózáshoz voltak köthetők – közszájon forgó házszám-

⁸ MNL. HBVL. DvT. 34. részlet. Saját szerkesztés. Megjegyzés: Az I. Katonai Felmérés Debrecenben 1783-ban már kiterjedt taksás telkeket mutat. Lásd még: KOVÁCS ANIKÓ 2002. illetve <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/szakdolgoz/kovacs-aniko/dolg.htm> valamint <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/szakdolgoz/kovacs-aniko/04-1-28800.jpg> Az oldalak utolsó megtekintése: 2019. XI. 18. A kép forrása: [https://www.google.hu/maps/@47.535029,21.6144381,3a,75y,130.34h,91.62t/data=!3m7!1e1!3m5!1sapysjJN_jHyIraMB2dQLrA!2e0!6s%2F%2Fgeoe3.ggpht.com%2Fcbk%3Fpanoid%3DapysjJN_jHyIraMB2dQLrA!2e0!6s%2F%2Fgeoe3.ggpht.com%2Fcbk%3Fpanoid%3DapysjJN_jHyIraMB2dQLrA%26output%3Dthumbnail%26cb_client%3Dmaps_sv.tactile.gps%26thumb%3D2%26w%3D203%26h%3D100%26yaw%3D217.25084%26pitch%3D0%26thumbfov%3D100!7i13312!8i6656](https://www.google.hu/maps/@47.535029,21.6144381,3a,75y,130.34h,91.62t/data=!3m7!1e1!3m5!1sapysjJN_jHyIraMB2dQLrA!2e0!6s%2F%2Fgeoe3.ggpht.com%2Fcbk%3Fpanoid%3DapysjJN_jHyIraMB2dQLrA%26output%3Dthumbnail%26cb_client%3Dmaps_sv.tactile.gps%26thumb%3D2%26w%3D203%26h%3D100%26yaw%3D217.25084%26pitch%3D0%26thumbfov%3D100!7i13312!8i6656) A letöltés ideje: 2019. XI. 18.

⁹ MNL. HBVL. IV. A. II. 1013/c. 14. 61.

61

Repartitio Quanti Contributionalis
Platea Liata pro Anno.
1762.

Első Tized

		Fl. s.
1.	T. Bator Bányák vöröslé vára hat for 44 s	6. 44
	L. Draxinger Matyasné öt p.	5. —
	L. Mindl József két p.	7. —
	L. Molnar Pongoly három p.	3. —
2.	Tetes Szereleci Sámuel A fűz két p. 54 s	102. 54
	L. Madai Gál négy p.	4. —
	L. Sánta Gál két p. 30 s	2. 30
	L. Gabó Mihály három p.	3. —
	L. Kun Pongolyne egy p.	1. —
	L. Sorbái Pongoly öt p.	5. —
3.	Margitai Zoltán négy p. 6 s	16. 06
	L. Sprung Ferdinánd nyolc p.	8. —
	L. Kécsk János négy p. 31 s	13. 31
4.	Gabó Nagy András négy p. 32 s	14. 32
5.	Gomplai Jánosné Ádám négy p. 43 s	12. 43

8. kép Az 1762-es hadiadókiivetésben az egy évvel később 1763-ban Szeremleci Sámuel által egyesített porta még két különálló, 1-es és 2-es számon szerepelt ¹⁰

ként nem funkcionáltak –, olykor a telekmegosztások vagy összevonások miatt, vagy amiatt, hogy más háznál kezdték meg az adott terület éves összeírását eltéréseket mutatnak az idő előrehaladtával, így csakis a tulajdonosok neve és a szomszédok összevetése adhat biztos

¹⁰ MNL. HBVL. IV. A. II. 1013/c. 14. 61.

támpontot. A szóban forgó telek 1763 előtt a hadiadókiivetések összeírásában még a 42-es lajstromozott ingatlanként szerepelt, később 1769-ben Báró Vécsey József Királyi Biztos irataiban, de a vagyonösszeírások esetében is viszont már a 67-ik volt a sorban, amikor Boros Ferenc szücsmester és sertéskupec bírta az ingatlant. Tehát az eddigi információink alapján a térkép legkésőbbi keltezési időpontként az 1768-as dátum jöhet szóba.¹¹

9. kép A DvT. 34-es térképen a Bajcsy-Zsilinszky Endre utca 15. ingatlan még 66-os, míg a mai Piac utca 18. számú tömb északi fele 1-es számmal jelölve¹²

A legújabb ismereteink szerint Zoltai Lajos 1904. körül véghezvitt „*eklézsia levéltárában*” történeti kutatásai alapján – ami alatt feltehetően a Kollégium levéltára értendő –, viszont pontosan ismerjük az egykori barokkoromzatos parókiális lak, avagy a „*Líciumos ház*”

¹¹ MNL. HBVL. IV. A. II. 1013/c. 15. 169., MNL. HBVL. IV. A. II. 1013/c. 16. 215., MNL. HBVL. IV. A. II. 1001/316. 270., MNL. HBVL. IV. A. II. 1011/v. 3. 190.

¹² MNL. HBVL. DvT. 34. részlet. Saját szerkesztés. Megjegyzés: Az I. Katonai Felmérés Debrecenben 1783-ban már kiterjedt taksás telkeket mutat. Lásd még: KOVÁCS ANIKÓ 2002. illetve <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/szakdolgozok/kovacs-aniko/dolg.htm> valamint <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/szakdolgozok/kovacs-aniko/04-1-28800.jpg> Az oldalak utolsó megtekintése: 2019. XI. 18. A kép forrása: https://www.google.hu/maps/@47.535029,21.6144381,3a,75y,130.34h,91.62t/data=!3m7!1e1!3m5!1sapysjN_jHyIraMB2dQLrA!2e0!6s%2F%2Fgeo3.ggpht.com%2Fcb%3Fpanoid%3DapysjN_jHyIraMB2dQLrA%26output%3Dthumbnail%26cb_client%3Dmaps_sv.tactile.gps%26thumb%3D2%26w%3D203%26h%3D100%26yaw%3D217.25084%26pitch%3D0%26thumbfov%3D100!7i13312!8i6656 A letöltés ideje: 2019. XI. 18.

keletkezési idejét, ugyanis a ránk maradt építési számadások alapján a tömb kivitelezése teljesen újjonnan történt meg, mégpedig 1767-ben! A szóban forgó ház pedig szerepel a térképen így az atlasz legrészletesebb intervallumát tekintve is a jelenlegi vizsgálatok fényében az 1767-1768. közötti idők lenyomatát tükrözi vissza magán!¹³

10-11. kép A Liciumos parókiális lak 269-es számmal jelölve a Dvt 34-es atlaszon illetve az 1822-re keltezett DvT. 478. számú térképeken egyező alaprajzi állásban feltüntetve¹⁴

3. Az atlasz rajzolójának kilétéről

Ahogy azt már említettük nagy általánosságban Kováts Györgyöt szokták megnevezni a vizsgált térkép feltételezhető alkotójaként. Nem vitatjuk, részt vállalhatott ő maga is ebben az óriási feladatban, azonban a kutatás tárgyát képező 1760-as évek körüli időket ábrázoló mű végeredményben a legnagyobb valószínűséggel mégsem az ő keze nyomát őrzi, ezen teória bizonyításához pedig szintúgy, a valóban Kováts György által szignózott 1750-es, 1752-es illetve az anonimitás homályába burkolózó DvT. 34-es jelzetű atlaszok voltak segítségünkre, csak éppen grafológiai szempontból vetettük össze azokat. Míg az 1750-es és az 1752-es datálású térképek írásképe egyezést mutat, addig a DvT. 34-es jelzetű 1763-1768. közöttre keltezhető atlaszon az előbbiektől eltérő betűmintákat láthatunk. A példának hozott Mester utca folyóírá

¹³ Megjegyzés: FAZAKAS GERGELY: *A debreceni líciumfa mint emlékezhely (A legenda előzményei, kialakulása és használata)* című I. Örökségünk Debrecen konferencián elhangzott előadása alapján, illetve ZOLTAI LAJOS 1904: 2-3., továbbá HARANGI ATTILA 2022: 5-30.

¹⁴ MNL. HBVL. DvT. 34., illetve MNL. HBML. DvT. 478. részlet. Saját szerkesztés

sának esetében mindez talán az M, s, r, míg az ajtó szócska esetében a j betűknél a legszembe-
tűnőbb, a nyomtatott írás eltérése pedig önmagáért beszél. A grafológiai összevetés alapján
tehát – bár továbbra sem tudjuk megnevezni a kutatás tárgyát képező névtelen mű alkotóját –
Kováts György szerzőségét el kell, hogy vessük ez esetben.

12-15. kép Míg az 1750-es (balra fent) és az 1752-es (jobbra fent) atlaszok írásképe egyezést mutat, addig a DvT. 34-es jelzetű térképen az előzőektől eltérő betűmintákat láthatunk. A folyóírás esetében mindez talán az M, s, r, és j betűknél érhető tetten a legszembe-
tűnőbbben, míg a nyomtatott írás önmagáért beszél¹⁵

4. A térkép újradatálásának tudományos hozadéka

Minden egyes óvárosi ingatlan esetében, amelyet eddigi munkánk során bejártunk, felhasználtuk a szóban forgó kutatott térképet, így nagyjából meg tudjuk mondani, hogy egy-egy ház, épületrész, vagy fennmaradt fragmentum az 1760-as évek előtt, vagy után keletkezett-e, mindehhez azonban a helyszíni szemle elengedhetetlen, hiszen 250-300 év alatt a város legrégebbi, legillékonyabb építészeti emlékeiből sok elpusztult, mindazonáltal igen sok közülük rejtőzve mind a mai napig megbújik otthonainkban! Eddigi tapasztalataink alapján nem egyszer előfordult, hogy a régebbi, zömében rurális jellegű fésűfogas telekelrendezésű épületrészeket sok esetben még az 1800-as évek végén, 1900-as évek elején is befoglalták az újabb

¹⁵ KOVÁTS GYÖRGY 1750. MNL. HBVL. DvT. 2., KOVÁTS GYÖRGY 1752. ORSZÁGOS SZÉCHENYI KÖNYVTÁR NÖVEDÉKNAPLÓ. 1954. B 2864. sz. M?P. 65., valamint MNL. HBVL. DvT. 34. részlet.

kivitelű, zárt sorúságra törekvő városias karakterű ingatlanok sorába. A DvT. 34-es jelzetű térkép tehát kiváló kiindulópont, a „*terepbejárás*” azonban az archaikus épületek és épületrészek egzakt beazonosításához elengedhetetlen!

Feltáró vizsgálatainkat mindezidáig amolyan ráérzésre, szűrőpróba szerűen, eddigi tapasztalataink tükrében végezhattük csak el, mostanra azonban elkészülhetett a kutatott XVIII. századi részletes atlasz és a mai szabályozási térkép összevetése! Ehhez a két szelvényen hozzávetőlegesen mintegy 50 olyan „*tanúpontot*” kellett keresni, amelyek mind a mai napig ugyanazt az állapotot tükrözik, és megfeleltethetők egymásnak! Az utak és közök szabályozása, szélesítése miatt a porták utcafrontjai viszont nem jöhettek szóba, így a napjainkra megmaradt felismerhető és összeegyeztethető tömbök belső telekvégeinek találkozásait kellett alaposabban végigpásztázni és listázni,¹⁶ amelyek alapján egy számítógépes program segítségével sikerült is a két térképet nagyjából egymásra vetíteni!¹⁷

Ennek a kutatómunkának és kivitelezésének következtében Debrecen belvárosáról napjainkra tehát rendelkezésre áll egy olyan áttekinthető, egymásra vetített szelvényegyüttes, amely megkönnyíti az 1760-as évek előtti időkre keltezhető archaikus házak, illetve befoglalt esetleges épületrészek és fragmentumok alapkutatását továbbá beazonosításuknak az első fázisát, amelyet azonban – ahogy már említettünk –, maga a terepbejárás és a helyszíni vizsgálat vihet tovább! Lássuk most például a Batthyány utca 24. számú ingatlan esetét! A ház az 1974-ben elhelyezett emléktábla alapján valamikor a XIX. század első felében valósulhatott meg, erről tanúskodik továbbá Debrecen 1987-es műemléki katasztere is.¹⁸

Az összehangolt XVIII. századi részletes atlasz és napjaink szabályozási térképének összevetése viszont arról tanúskodik, hogy az épület az 1760-as évek előtti időkben már állt! Sőt maga a helyszíni szemle is alátámasztotta ezen feltételezéseinket elég talán, ha csak az archaikus fésűfogas telekelrendezésű „*basacivisház*” belső tereinek gyönyörű boltozatai a szemünk elé tárulnak! És megannyi debreceni épület várja még, hogy felfedezzük korát és a benne rejtőzködő építészeti, helytörténeti és kulturális értékeket!

¹⁶ Megjegyzés: Egy a Papp József helytörténeti kutatóval 2015. körül folytatott közös szakmai beszélgetés során vetődhetett talán először fel, hogy az óváros régi portáinak belső telekvégei érintetlenebb formában vésszelhették át az idők változásait, a térképi összevetést pedig Balogh Lászlóval közösen 2019-ben végeztük el.

¹⁷ BALOGH LÁSZLÓ – DR. HORVÁTH PÉTER 2019.

¹⁸ GELLÉR FERENC 1987: 77.

16-17. kép A Batthyány utca 24. szám 1974-ben elhelyezett emléktáblája arról tanúskodik, hogy a tömb a XIX. század elején valósult meg, miközben maga a főépület egyben megfeleltethető az 1767-1768. közötti időkre keltezhető térkép felvételi rajzával ¹⁹

¹⁹ DMJV. PH. FŐÉPÍTÉSZ IRODA ÉPÍTÉSZETI ARCHÍVUM – MIKROFILMTÁR továbbá BALOGH LÁSZLÓ – DR. HORVÁTH PÉTER 2019. Megjegyzés: Nincs ez másképp a szomszédos épületek esetében sem, ahol bizonyos archaikus részeket szintén befoglaltak a később bővített házak sorába

5. Kitekintés

Debrecen nem bővelkedik kronológiailag egzaktabb módon beazonosított archaikus épületek sorával. Legrégebbi ingatlanként a Széchenyi utca 6. szám alatt található egykori régi postát, az úgynevezett Diószegi házat szokták emlegetni, amelyet a szájhagyomány az 1690-es évekre keltez, ennél azonban talán valamivel régebbi eredetű lehet a Piac utca 29. számú épület utcára merőlegesen álló szárnyának pince és földszinti szakasza, amelyet feltehetően valamikor a XVIII. század folyamán zártosított beépítéssel majd emeletréépítéssel bővítettek.²⁰

A DvT 34-es jelzetű térkép datálásának pontosításával napjainkra azonban már számos belvárosi épületről feltételezhető, hogy részben vagy egészében az 1760-as években már állt! Egyelőre még csak a hatalmas munka kezdetén vagyunk, viszont kutatásaink során máris fény derült két olyan ingatlanra, amelyek levéltári források alapján is jól dokumentáltak, és így ennek köszönhetően viszonylag pontosan keltezhetőek! Nem is akármilyen épületekről van szó, hiszen történetük van!

A Morgó csapszék – korábban a Maróthi György utcát csak Morgó utcaként emlegették a civisek –, 1728-ban kezdte meg működését, egy teljesen új házban, amelyben azonban még 1731-ben is folytak a munkálatok, a Novella csapszék pedig 1733-ban nyitotta meg kapuit, ez az ingatlan korábban azonban lakóház lehetett, ugyanis a borbírói számadásokban szereplő egyik feljegyzés arról tanúskodik, hogy Debreczeni István házat éppen csapszéknek vették meg és alakították át.

A szóban forgó épület régebbi voltát egyébiránt az is erősíti, hogy 1732-1733. körül pincéjét megtoldották, tehát az ingatlan jobbára már korábban is létezett, így igen valószínű, hogy maga a Novella csapszék épülete az 1600-as években már állt.²¹ Mindennek következtében az egyik, hanem a legrégebbi ma is meglévő civisházaink közé sorolható az 1690-es évekre datált Széchenyi utca 6. számú főbírói épület, az úgynevezett Diószegi ház mellett!

²⁰ Megjegyzés: A Régi Posta tekintetében lásd még: S. SZABÓ JÓZSEF 1913: 54., ZOLTAI LAJOS 1934., ZOLTAI LAJOS 1936: 77., SÁPI LAJOS 1972: 67., SÁPI LAJOS 1981: 80-82., GELLÉR FERENC 1987: 33., 42. Megjegyzés: A Piac utca 29. számú ingatlan már az 1760-as évek előtt is zártosított beépítéssel rendelkezett. A vendéglő 2016-os bejárásakor a pince falain azonban egyértelműen látszott, hogy az egykori előkerttel rendelkező fésűfogas telek-elrendezésű házat az utca irányába valamikor megtoldották, így tehát egy jóval korábbi, feltehetően legalább a XVII. századra keltezhető épületet foglaltak be a ma is álló tömbbe. Mindezeket túl a szóban forgó résznél nem zárható ki a még korábbi, esetleges XVI. századi keltezés sem, amely mindenféleképpen további tudományos kutatásokat igényel!

²¹ MNL. HBVL. IV. A. 1012/b. 2., illetve MNL. HBVL. IV. A. 1012/b. 3., továbbá Balogh László Debrecen Város online utcanévkatasztere <https://civisporta.hu/utcaprogram/index.php> Az oldal utolsó megtekintése: 2019. X. 9.

18-19. kép A Meszena utca 26 – Maróthi György utca 25. számú portán álló 1728-ban alapított Morgó, illetve a Kígyó utca 55. szám alatt található Novella csapszékek napjainkban ²²

²² <https://www.google.hu/maps/@47.5374473,21.6313746,3a,75y,261.3h,94.22t/data=!3m6!1e1!3m4!1sa13LmCQILGrOK9KJxvIkMw!2e0!7i16384!8i8192?hl=hu> és https://www.google.hu/maps/@47.5315661,21.6357422,3a,75y,256.02h,90.7t/data=!3m7!1e1!3m5!1s7wUV5nFwPO0KTM8XoDfFpA!2e0!6shttps:%2F%2Fstreetviewp ixels-pa.googleapis.com%2Fv1%2Fthumbnail%3Fpanoid%3D7wUV5nFwPO0KTM8XoDfFpA%26cb_client%3Dmaps_sv.tactile.gps%26w%3D203%26h%3D100%26yaw%3D323.20157%26pitch%3D0%26thumbfov%3D100!7i16384!8i8192?hl=hu A letöltés ideje: 2021. XI. 8.

Sőt az épületet az 1760-as évek óta biztosan nem toldották meg, így azóta nagyjából eredeti tömbszerkezeti formájában vészelte át az idők múlását! ²³ Számos kiemelkedő egyedi arculattal rendelkező építésztörténeti, egyszersmind kultúrtörténeti emlékeket kell tehát megóvnunk magunk és az utókor számára, amely a cívisváros legillékonyabb archaikus XVII-XVIII. századi struktúráját és történelmét őrizte meg kézzelfogható formában a régmúltból! A két csapszék helyi védettségre történő felterjesztése 2019-ben megtörtént 2020-ban elkészültek az ingatlanok dokumentációi, az épületek pedig 2023-ban elnyerték védett státuszukat. ²⁴

²³ Megjegyzés: MNL. HBVL. DvT. 34-es atlasza és Debrecen Szabályozási térképének összevetése alapján

²⁴ HORVÁTH PÉTER 2019: 1-10., GAJDOS CSABA 2020: 1:4., GAJDOS CSABA 2020: 1:7.

Forrásjegyzék

DMJV. PH. FŐÉPÍTÉSZI IRODA ÉPÍTÉSZETI ARCHÍVUM – MIKROFILMTÁR

- (é. n.) A Batthyány 24. számú ingatlan tervtári anyaga
- 2019 BALOGH LÁSZLÓ – DR. HORVÁTH PÉTER: Debrecen XVIII. századi részletes atlaszának és napjaink szabályozási térképének topográfiai szinkronizálása
- 2019 HORVÁTH PÉTER: *A Novelle és Morgó csapszék védettség alá vonása.* Belső ügyrendi irat 1-10.
- 2020 GAJDOS CSABA: *Debrecen Megyei Jogú Város Meszena utca 26., Maróthi György utca 25. szám alatti épület egykori Morgó csapszék (Hrsz.: 7244.) értékkatasztere. Az épület helyi védelem alá helyezéséhez szükséges építéstörténeti szakértői dokumentáció.* Belső ügyrendi irat 1-4.
- 2020 GAJDOS CSABA: *Debrecen Megyei Jogú Város Kígyó utca 55. sz. alatti épület egykori Novella csapszék (Hrsz.: 6822.) értékkatasztere. Az épület helyi védelem alá helyezéséhez szükséges építéstörténeti szakértői dokumentáció.* Belső ügyrendi irat 1-7.

KRIEGSARCHIV – ÖSTERREICHISCHES STAATSARCHIV WIEN

- 1783 BARON V. MOTZEL: *Original-Aufnahmskarte von Ungarn. Aufgenommen unter der Direktion des Obristen Neu und Obristlt. Baron v. Motzel des Generalquartiermeisterstabes in den Jahren 1782–85.* (I. Katonai Felmérés) Leltári szám: Kartenabteilung: B. IX. a. 527.

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR VÁRMEGYEI LEVÉLTÁRA

- 1728-1729 *Borbírói Számadások.* Debrecen Város Számvevőségi Iratai. Leltári szám: MNL. HBVL. IV. A. 1012/b. 2.
- 1729-1737 *Borbírói Számadások.* Debrecen Város Számvevőségi Iratai. Leltári szám: MNL. HBVL. IV. A. 1012/b. 3.
- 1750 KOVÁTS GYÖRGY: *Debrecen város térképe.* Leltári szám: DvT. 2.
- 1767-1768 *Debrecen város térképe.* Leltári szám: DvT. 34.

- 1762 *A Piac utcai kerület hadiadó kivetése.* Debrecen Város Számvevőségének Hadiadó kivetési könyve 1761/1762. Leltári szám: MNL. HBVL. IV. A. II. 1013/c. 14.
- (é. n.) *A Hatvan utcai kerület hadiadó kivetése.* Debrecen Város Számvevőségének Hadiadó kivetési könyve (Feltehetően 1762-1763. körül) Leltári szám: MNL. HBVL. IV. A. II. 1013/c. 15.
- (é. n.) *A Hatvan utcai kerület hadiadó kivetése.* Debrecen Város Számvevőségének Hadiadó kivetési könyve (Feltehetően valamikor 1761 után, de 1763 előtt) Leltári szám: MNL. HBVL. IV. A. II. 1013/c. 16.
- 1769 *Báró Vécsey József Királyi Biztos iratai.* Leltári szám: MNL. HBVL. IV. A. II. 1001/316.
- 1769-1770 *A Hatvan utcai kerület vagyonösszeírása.* Debrecen Város Tanácsának iratai. Vagyonösszeírások utcák rendjében 1751-1788. Leltári szám: MNL. HBVL. IV. A. II. 1011/v. 3.
- 1772 *Debrecen város lakosságának átfogó összeírása.* Leltári szám: MNL. HBVL. IV. A. 1011/. v. 2.
- 1822 KOVÁTS GYÖRGY: *Debrecen város térképe.* Leltári szám: DvT. 478.
- 1827 LISZKAY SÁMUEL: *Debrecen város térképe.* Leltári szám: DvT. 1073.

ORSZÁGOS SZÉCHENYI KÖNYVTÁR

- 1752 KOVÁTS GYÖRGY: *Debrecen város térképe.* Növedéknapló. 1954. B 2864. sz. M?P. 65.

I. ÖRÖKSÉGÜNK DEBRECEN KONFERENCIA

- 2022 FAZAKAS GERGELY: *A debreceni liciumfa mint emlékezethely (A legenda előzményei, kialakulása és használata)* címmel elhangzott előadása. Helyszín: Orthodox zsinagóga Debrecen, Pásti utca 4. szám

Irodalomjegyzék

BALOGH LÁSZLÓ

2007 *Debrecen város utcanévkatasztere.* A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei 30. In: RADICS KÁLMÁN (Sorozatszerk.): Debrecen. 1-536. Lásd még: <https://civisporta.hu/utcaprogram/index.php> Az oldal utolsó megtekintése: 2019. X. 9.

BORSY ZOLTÁN

1984 *Debrecen és környékének földrajzi viszonyai.* Debrecen története 1693-ig. I. In: SZENDREY ISTVÁN (Szerk.): Kiadja: Debrecen Megyei Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya. Debrecen. 13-27., 607.

GAZDAG ISTVÁN (Szerk.):

1982 *Hajdú-Bihari kéziratos térképek II.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei 18. In: GAZDAG ISTVÁN (Szerk.): Debrecen. 1-177.

GELLÉR FERENC

1987 *Debrecen műemléki katasztere.* Kiadja: A Mozgáskorlátozottak PIREMON Kisvállalata. 1-338.

HARANGI ATTILA

2022 *Egykori lakóházak a Püspöki palota helyén és környékén.* A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXXVIII. In: SZENDINÉ ORVOS ERZSÉBET – SZIKLA GERGŐ (Szerk.): Kiadó: Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára. Debrecen. 5-30.

HORVÁTH PÉTER

2019 *Adalékok Debrecen XVIII. századi várostérképének újradatálásához* Cívisporta III. évfolyam 2. szám. In: BALOGH LÁSZLÓ – DR. HORVÁTH PÉTER (Szerk.): Debrecen. 93-115.

- 2021 *Debrecen XVIII. századi várostérképének keltezési kérdései az újabb kutatások fényében.* A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XCIII. In: ANGI JÁNOS – LAKNER LAJOS – SZABÓ ANNA VIOLA (Szerk.): 42-53.

JANKÓ ANNAMÁRIA

- 2007 *Magyarország katonai felmérései 1763-1950.* Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Argumentum kiadó. Budapest. 1-196.

KOMORÓCZY GYÖRGY (Szerk.):

- 1972 *Hajdú-Bihari kéziratos térképek.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei. In: KOMORÓCZY GYÖRGY (Sorozatszerk.): Kiadó: Déri Múzeum Baráti Köre. Debrecen. 1-341.

KOVÁCS ANIKÓ

- 2002 *Régi katonai topográfiai térképek szelvényezése.* Szakdolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Lásd még: <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/szakdolg/kovacs-aniko/dolg.htm> illetve <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/szakdolg/kovacs-aniko/04-1-28800.jpg> Az oldalak utolsó megtekintése: 2019. XI. 18.

MÓDY GYÖRGY

- 1984 *A falutól a mezővárosig.* Debrecen története 1693-ig I. In: SZENDREY ISTVÁN (Szerk.): Kiadja: Debrecen Megyei Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya. Debrecen. 99-129., 615-620.

SÁPI LAJOS

- 1972 *Debrecen település- és építéstörténete.* In: DANKÓ IMRE (Szerk.): Kiadó: Déri Múzeum Baráti Köre. 1-195.

- 1981 *A település fejlődése. Debrecen története 1693-1849-ig. II. Népeség és település.* In: RÁCZ ISTVÁN (Szerk.): Kiadja: Debrecen Megyei Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya. Debrecen. 70-88., 495-496.

SZ. SZABÓ JÓZSEF

- 1913 *XII. Károly svéd király Zilahon és Debreczenben.* A Debreczeni Képes Kalendárium Ismeretterjesztő és Szépirodalmi része. XIII. évfolyam 49-57.

ZOLTAI LAJOS

- 1904 *Egyház és iskola. Az egyháztéri öreg líciumról.* Debreczeni Ujság 1904. április 7. VIII. évfolyam. 2-3.
- 1925 *Települések, egyházas és egyházatlan falvak Debrecen város mai határa és külső birtokai területén a XI-XV.-ik századokban.* A gróf Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottsága közleményeinek I. pótfüzerte. Kiadja a „Méliusz” Könyvkereskedés Könyvkiadó-vállalata. Debrecen Szabad Királyi Város és Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata. 1926. 1-80.
- 1934 *A régi Debrecen postája.* Debreczeni Ujság. 1934. VI. 24.
- 1934 *A régi Debrecen postája – 300 évvel ezelőtt a postamesternek volt a legnagyobb fizetése Debreczenben. Hogyan Fejlődött ki a mészárospostáságból a mai modern posta?* Debreczeni Ujság. 1934. VII. 1.
- 1936 *Nagy főbírók és jeles emberek debreczeni házai.* A Debreczeni Képes Kalendárium Ismeretterjesztő és Szépirodalmi része. XXXVI. évfolyam 76-79.

Képjegyzék

A BATTHYÁNY UTCA 24. SZÁM FŐÉPÜLETE EGY AZ EGYBEN MEGFELELTETHETŐ AZ 1750-1760-AS ÉVEK KÖRÜLI IDŐKRE KELTEZHETŐ TÉRKÉP FELVÉTELI RAJZÁVAL

2019 BALOGH LÁSZLÓ – DR. HORVÁTH PÉTER: Debrecen XVIII. századi részletes atlaszának és napjaink szabályozási térképének topográfiai szinkronizálása. DMJV. PH. Főépítészeti Iroda Építészeti Archívum – Mikrofilmtár

A BATTHYÁNY UTCA 24. SZÁM 1974-BEN ELHELYEZETT EMLÉKTÁBLÁJA ARRÓL TANÚSKODIK, HOGY AZ ÉPÜLET A XIX. SZÁZAD ELEJÉN VALÓSULT MEG

(é. n.) DMJV. PH. Főépítészeti Iroda Építészeti Archívum – Mikrofilmtár

A DVT. 34-ES JELZETŰ TÉRKÉP ÍRÁSKÉPE

1767-1768 Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára. *Debrecen város térképe*. Leltári szám: DvT. 34.

A DVT. 34-ES JELZETŰ TÉRKÉPEN MÁR EGY „HÓSTÁTI” HÁZAT IS ÁBRÁZOLTAK

1767-1768 Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára. *Debrecen város térképe*. Leltári szám: DvT. 34.

A DVT. 34-ES JELZETŰ VÁROSTÉRKÉP MAI HONVÉD UTCA KÖRNYÉKI RÉSZLETE

1767-1768 Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára. *Debrecen város térképe*. Leltári szám: DvT. 34.

A HATVAN UTCA ÉS PAPTAVA KÖRNYÉKE

1827 LISZKAY SÁMUEL: Debrecen város térképe. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára. Leltári szám: DvT. 1073.

A LÍCIUMOS PARÓKIÁLIS LAK A DVT 34-ES ATLASZON

1767-1768 Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára. *Debrecen város térképe*. Leltári szám: DvT. 34.

A LÍCIUMOS PARÓKIÁLIS LAK A DVT. 478. SZÁMÚ TÉRKÉPEKEN

1822 KOVÁTS GYÖRGY: Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára. *Debrecen város térképe*. Leltári szám: MNL. HBVL. DvT. 478.

A NOVELLA CSAPSZÉK NAPJAINKBAN

2011 https://www.google.hu/maps/@47.5315661,21.6357422,3a,75y,256.02h,90.7t/data=!3m7!1e1!3m5!1s7wUV5nFwPO0KTM8XoDfFpA!2e0!6shttps:%2F%2Fstreetviewpixelspa.googleapis.com%2Fv1%2Fthumbnail%3Fpanoid%3D7wUV5nFwPO0KTM8XoDfFpA%26cb_client%3Dmaps_sv.tactile.gps%26w%3D203%26h%3D100%26yaw%3D323.20157%26pitch%3D0%26thumbfov%3D100!7i16384!8i8192?hl=hu A letöltés ideje: 2021. XI. 8.

AZ ANDRÁS TEMPLOM ÉS KÖRNYÉKE

1767-1768 Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára. *Debrecen város térképe*. Leltári szám: DvT. 34.

AZ 1728-BAN ALAPÍTOTT MORGÓ CSAPSZÉK NAPJAINKBAN

2011 <https://www.google.hu/maps/@47.5374473,21.6313746,3a,75y,261.3h,94.22t/data=!3m6!1e1!3m4!1sa13LmCQILGrOK9KJxvIkMw!2e0!7i16384!8i8192?hl=hu> A letöltés ideje: 2021. XI. 8.

AZ 1750-ES ÉVEKBELI VÁROSTÉRKÉP MAI HONVÉD UTCA KÖRNYÉKI RÉSZLETE

1750 Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára. *Debrecen város térképe*. Leltári szám: DvT. 2.

AZ 1750-ES KELTEZÉSŰ ATLASZ ÍRÁSKÉPE

- 1750 Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára. Debrecen város térképe. Leltári szám: DvT. 2.

AZ 1752-ES ÉVEKBELI VÁROSTÉRKÉP MAI HONVÉD UTCA KÖRNYÉKI RÉSZLETE

- 1752 KOVÁTS GYÖRGY: *Ichnographia Cittis Debreczen*. Országos Széchenyi Könyvtár. Leltári szám: Növedéknapló. 1954. B 2864. sz. M?P. 65.

AZ 1752-ES KELTEZÉSŰ ATLASZ ÍRÁSKÉPE

- 1752 KOVÁTS GYÖRGY: *Ichnographia Cittis Debreczen*. Országos Széchenyi Könyvtár. Leltári szám: Növedéknapló. 1954. B 2864. sz. M?P. 65.

HATTYÚSZÁRNYÍV OROMZATOS TAKSÁS HÁZ, VALAMIKOR AZ 1752-1783. KÖZÖTTI IDŐKBŐL

- 2018 https://www.google.hu/maps/@47.535029,21.6144381,3a,75y,130.34h,91.62t/data=!3m7!1e1!3m5!1sapysjJN_jHyIraMB2dQLrA!2e0!6s%2F%2Fgeo3.ggpht.com%2Fcbk%3Fpanoid%3DapysjJN_jHyIraMB2dQLrA%26output%3Dthumbnail%26cb_client%3Dmaps_sv.tactile.gps%26thumb%3D2%26w%3D203%26h%3D100%26yaw%3D217.25084%26pitch%3D0%26thumbfov%3D100!7i13312!8i6656 A letöltés ideje: 2019. XI. 18.

NYUL IMRE

DEBRECENBEN EGYKORI KERTSÉGEI A VÁROS NYUGATI PEREMÉN

Debrecen kertségeit kutatom, mivel ezekről viszonylag kevés írás született. Eddig ebben a témában hét könyvem jelent meg. Mivel a város kőből hiányt szenvedett, így fal helyett árok vette körül. Az árkon kívül legelők, majorsági földek húzódtak. A városárkon belül a XVI–XIX. században a hosszan elnyúló lakótelkeken dúsan termő szőlők és gyümölcsösök voltak, amelyek a lakosság növekedésével egyre kisebb területre szorultak vissza, lassan beépültek. Ez arra készítette a városiakat, hogy szőlőiket és gyümölcsöseiket a település árkan kívülre költöztessék. Az 1600-as évektől egyre több területet osztottak ki. Így alakultak ki a települést övező kertségek. Ezek gazdasági hasznukon kívül a város levegőjét is tisztították.

1. Mi is jellemezte a debreceni kertségeket?

Az ősi várost 17 kertség vette körül, a nyugati oldalon szinte zárt területet képeztek. A kertségeket is árokkal vették körül, ezen belül magas líciumtövisből, gledícsből épített „kerítés” határolta. Bejárni csak a kapukon, illetve az ajtókon keresztül lehetett. A kaput az év legnagyobb részén zárva tartották, csak a kisajtot nyitotta ki a kert őrzésével megbízott csősz vagy a kertgazda a reggeli munkakezdésre. Alkonyatkor pedig bezárta a rosszsándékú emberek távol tartása érdekében. A kert birtokosainak természetesen volt kulcsuk a kisajtóhoz, ha néha késő estig is elbeszélgettek a préházban a bor mellett, utána minden akadály nélkül kijuthattak a kertből. A Libakertnél az árkok egy része még a XX. század első évtizedeiben is megvolt, a Tócoskert déli részén még az 1950-es évek végén is néhány helyen nyomokban megtalálható volt az egykori kerítés.

A várost körülölelő kertségekben elsősorban szőlőt termesztettek. De volt kivétel, például a Libakert, a város egykori zöldséges kertje. Maga a Libakert név nem véletlenül alakult ki. A területen egykor libalegelő és libató volt, ahová kb. a XVIII. század végéig a libákat

hajtották ki a Mester utcai és csemetei részről. A tó lassan kiszáradt, illetve feltöltötték, és fokozatosan birtokukba vették a területet a kertészek. A magas talajvízszint miatt az alacsonyan fekvő terület kiváló volt a zöldségtermesztésre. Zelizy Dániel így jellemezte: „*A Libakert közvetlen a város mellett fekszik, a hajdani Libató helyén. Fekvése oly alantas, földárja oly magas, hogy kútjaiból tavasszal és ősszel kézzel is el lehet a víz színét érni.*”¹ A „libaker-tesek” a Városház utcában árulhattak, míg a többiek a Simonffy utcai kirakó piacon. A talajviszonyok miatt a libakertes zöldség minőséget jelentett és az ára is olcsó volt. Itt volt kertje például a Deleff családnak is, akik főleg zöldséget termesztettek, de gyümölcsfájuk is volt. Később virágot is termesztettek. Deleff Kolcsó Miklós 1912-ben érkezett az országba, majd 1933-ban Debrecenbe, ahol a Libakertben bérelt földet.

A szőlő betakarítása kiemelkedő eseménynek számított Debrecen életében. Ennek egyik jele, hogy a szüret idejét és a kertek szerinti sorrendjét hatóságilag szabályozták. Ez mindig Szent Mihály napja körül történt, természetesen figyelembe vették a szőlő érését is. 1863-tól a városi közgyűlés három-hat szakaszban határozta meg a szüret idejét, a kertgazdák javaslata alapján. Aki ezt megszegte, azt a mezőrendőr-kapitányság 12 forintra büntette – azon az összegben akár 8 nyilasnyi, azaz 3–4000 négyszögöl szőlőt lehetett vásárolni. A szüret pontos idejét minden évben a Debreczen-Nagyváradai Értesítőben is közzé tették. A szüret idején nem működött a bíróság, a közigazgatási munka ugyancsak szünetelt, mivel a városból mindenki a szüreten vett részt. A Debrecen környékén termelt szőlőket csak bornak termesztették. A minőséggel nem igazán törekedtek, savanykás bor volt, amit 1833-ig csak a város csapszékeiben mérhettek ki. Robert Townson, angol utazó a XVIII. század végén így jellemezte a debreceni borokat: „*A városon kívül szőlős kertek is vannak, de nagyon silány bort teremnek.*”² Nem véletlen volt keletje ennek a bornak is. A rossz debreceni ivóvizek miatt az orvosok egyenesen javasolták a borfogyasztást. Még 1793. július 27-én is olvasható a Református Kollégium tanári kari jegyzőkönyvben olyan határozat, hogy a diákok fejenként és hetenként kapjanak 2–3 meszelynyi bort.³

Debrecen vezetése szigorúan ellenőrizte és korlátozta a városba költözést. Az árkon túl viszont nem engedélyezte a kinnlakást, még a zárt kertekben sem. A kapukon kívül egészen a XIX. század végéig tiltott volt a letelepedés. Ettől függetlenül egyre gyakrabban feltűntek az

¹ ZELIZY DÁNIEL 1882.

² BALOGH ISTVÁN 1958.

³ Megjegyzés: 1 meszely kb. 4 deciliter

árkon kívül is kisebb viskók, földbevéjt kunyhók és egyre komolyabb prэшázak, amelyeket itt-ott lakhatásra is használtak. Debrecenben a prэшázakat pajtáknak is hívták. Ezek eleinte vályogfalúak, illetve nádfedelesek voltak. Ilyen pajtákat fényképezett le Balogh István 1947-ben. Leírása szerint ezekben már szabadtűzhelyeket is kialakítottak.

1. kép Pajta a Sestakertben ⁴

Később persze épültek komolyabb prэшázak is, ilyen volt a Komlóssy út 42. szám alatti úgynevezett „lopott tornácú” prэшáz is. Többet, közülük, így ezt is lakhatóvá tették. Ezt az épületet 2021-ben bontották el.

Az egyik legszebb prэшáz az Újkertben volt, a Jerikó utca 34. szám alatt, amely a 19. század közepén épült klasszicista stílusban és 14 méter hosszú volt. Amikor kiderült, hogy szánják az Újkertet, nem foglalkoztak az állagával. Elhanyagolt állapota ellenére megtalálhatók

⁴ BALOGH ISTVÁN felvétele. Lásd még: NYUL IMRE (B) 2018: 12.

voltak rajta az eredeti párkánykiképzések, a díszítések formai kialakításai. A tiltakozások ellenére 1977-ben lebontották pedig többen is javasolták, hogy szőlészeti, borászati múzeumot alakítsanak ki benne.

2. kép Komlóssy út 42. szám ⁵

3. kép Présház a Jerikó utca 34. szám alatt ⁶

⁵ Kép forrása: Méliusz Juhász Péter Könyvtár Lásd még: NYUL IMRE (B) 2018: 13.

⁶ NYUL IMRE (A) 2018: 15.

2. Sajnos több érdekes, értékes kertségi épület is eltűnt

Az Alföldön sok helyen jellemző volt a kettős udvar, ahol általában a külső udvart az állatok számára tartották fenn. A lakóház többnyire a belső udvarban állt, de később már az ólakat is ide költöztették, és a külső udvarból kertet alakítottak ki. Az utcáról tehát csak két kapun, illetve a kerten át lehetett a belső udvarra hajtani. Ilyen debreceni udvar volt egykor a Nádor u. 10. szám alatt is, amiről 1937-ben fényképet készítettek. Ehhez hasonló több helyen is volt, főleg a kertségek szélső utcáiban.

4. kép Nádor utca 10. szám alatti kettős udvar ⁷

⁷ LÜKŐ GÁBOR felvétele. DM. Ft. 3341. Lásd még: NYUL IMRE (A) 2018: 16.

A Böszörményi út 105. szám alatt egy érdekes ház állt, amelynek a tetején egy hatalmas beton víztartály volt. Tulajdonosának nagyobb területen pöszmétés kertje volt, és annak öntözésére gyűjtötte benne az esővizet.

5. kép Böszörményi út 105. szám ⁸

⁸ Kép forrása: Méliusz Juhász Péter Könyvtár Lásd még: NYUL IMRE (A) 2018: 61.

A Debreceni Városi Könyvtár feldolgozó csoportja 1963-ban a Lehel utca 44. szám alatt nyert elhelyezést, egy mindössze 56 m²-es épületben. *„Az épület egy szanálásra ítélt családi ház volt. A szűk, burkolat nélküli utcába a posta gyakran nem vitte ki a könyveket, hol a sár, hol a por akadályozta. A téli hónapokban előfordult, hogy hetekig nem tudtak kiszállítani, illetve eljuttatni a feldolgozott könyveket a könyvtári egységekbe. A ház egy esőzés után életveszélyessé vált.”*⁹ Ennek ellenére még évekig dolgoztak itt a könyvtár dolgozói. Átköltözésük után, a szanálásig még lakóházként szolgált az épület.

6. kép Lehel utca 44. szám ¹⁰

⁹ http://www.dbvk.hu/egyebek/merfoldkovek/show.php?page=head_sz_szabo_laszlo.php Az oldal utolsó megtekintése: 2023. X. 11. Lásd még: NYUL IMRE (A) 2018: 61.

¹⁰ Kép forrása: Méliusz Juhász Péter Könyvtár Lásd még: NYUL IMRE (A) 2018: 61.

A korabeli sajtó a szanálások előtt a kerteségeket úgy mutatta be, hogy ezeken a területeken romos, nyomorúságos körülmények között éltek az emberek. Igen, voltak ilyen házak is, de nagyon szépek is. Ez utóbbira néhány példa. Ilyen volt a Jerikó utca 36. szám alatti Lili-lak, amelyet csak a lakótelep építése közben bontottak le. Amíg az építkezés nem érte el a telket, addig az építők munkások használták öltözőként és étkezőhelyként.

7. kép Lili-lak – Jerikó utca 36. szám ¹¹

¹¹ Kép forrása: Méliusz Juhász Péter Könyvtár Lásd még: NYUL IMRE (A) 2018: 58.

Az Aczél utca 19. számú ingatlan Aczél Géza a város főmérnökének háza volt. A helye üresen áll, hasonlóan mint a Borsos-villát érdemes lett volna megmenteni. A Domokos Lajos utca 15. számú ház a Borsos villa mellett állt. A lakótelep építése idején még meg volt, az építésvezetőség használta, ma játszótér van a helyén.

8. kép Herczeg villa – Domokos Lajos utca 15. szám ¹²

3. És csak néhány a ma még meglévő, védelemre érdemes kertségi épületek közül

Simonyi út 14. szám – Stegmüller villa, Stegmüller Árpád tervezte és építette 1932-ben – később iskola céljára is használták, ma irodák működnek benne. Átalakították, a tetőteret is beépítették. A közelmúltban felújították és a díszítést is visszakapta.

A Simonyi út 40. szám alatti emeletes villát Szentpéteri-Kun Béla professzor építtette 1912-ben, Borsos József tervei alapján – korábban helyi védett volt, valami oknál fogva azonban kikerült belőle. A Borsosra jellemző díszítő elemek ma is fellelhetők. A Simonyi út 40. szám alatt az emeletes villa mögött húzódik meg a régi, földszintes Kun villa, ami 1902-ben épült. Szerencsére a fa díszítő elemei ma is megvannak.

¹² HERCZEG LÁSZLÓ tulajdona. Lásd még: NYUL IMRE 2020: 99.

9. kép Stegmüller villa – Simonyi út 14. szám ¹³

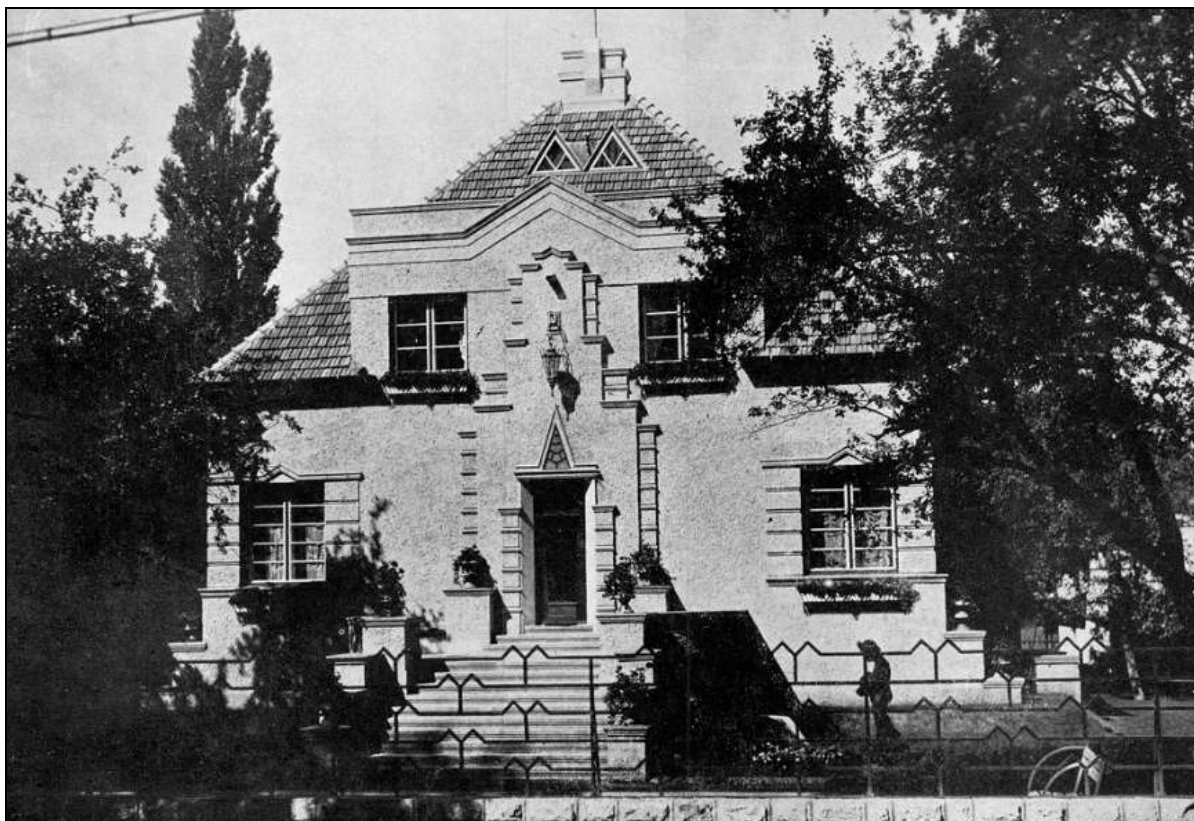
¹³ Kép forrása: Méliusz Juhász Péter Könyvtár Lásd még: NYUL IMRE 2019: 187.

10-11. kép Szentpéteri Kun villa és a régi épület – Simonyi út 40. szám ¹⁴

¹⁴ Képek forrása: Méliusz Juhász Péter Könyvtár Lásd még: NYUL IMRE 2019: 72.

A Simonyi út 42. szám alatti villát dr. Fényes Jenő jogász, „*árvaház alapító mecénás*” építtette 1929-ben, Sajó István terve alapján. Ez a környék legeredetibb formájában megmaradt épülete, az előtte levő díszmedencével együtt. Érdeemes lenne legalább helyi védelem alá helyezni.

12. kép Fényes villa – Simonyi út 42. szám ¹⁵

A Bessenyei utca 7. szám alatti villát az építető házaspár a „*Reviczky Ádám és felesége, Boross Jolán Pohl kertész-árvaotthona*” alapítvány részére építtette 1934-ben. Ma óvoda működik benne. A Simonyi út 32/A. szám alatti Komlóssy-villát pedig Komlóssy Arthur ügyvéd, egykori polgármester helyettes építtette 1901-ben. Sajnos nem a legjobb állapotban van a jobb sorsra érdemes épület. Az Eröss Lajos utca 20. szám alatti villát Mihalovits Jenő gyógyszerész építtette 1911-ben. Gyönyörű parkosított kertje van. Ma kissé átalakítva egy művész-házaspár lakja.

¹⁵ Képek forrása: Méliusz Juhász Péter Könyvtár

13. kép A Simonyi út 32/A. szám ¹⁶

14. kép A Mihalovits villa ¹⁷

¹⁶ NYUL IMRE 2019: 64.

¹⁷ KOVÁCS BEATRIX felvétele. Lásd még: NYUL IMRE 2022: 49.

Az Eröss Lajos utca 2. szám alatti villát Jármly Tamás kulturmérnök építtette 1920 előtt. A fa díszítése kicsit kopottan, ma is megvan. A Doberdó utcai egykori Salvator katonai barakkok pedig 1911-ben épültek. Kórházként, menekültek szállásaként, majd lakásokként is szolgáltak. A lakótelep építése során csak egy épület maradt meg, amelyet jelenleg kereskedelmi egységek használnak. Akár hadtörténeti múzeumként is hasznosítható lehetne.

15. kép Jármly villa, Eröss Lajos utca 2. szám ¹⁸

¹⁸ Lásd még: NYUL IMRE 2022: 45.

16. kép Salvator katonai barakk (Méliusz Juhász Péter Könyvtár)¹⁹

A Széchenyi utca 69. szám alatti eredeti háznak csak a vasrácsos kerítése és kapuja maradt meg. Az eredeti és lebontott házat Than Gyula újságíró vásárolta meg és újíttotta fel, majd 1913-ban a kerítést ő készítette. ami szerencsére a kapuval együtt megmaradt. Talán érdemes lenne védelem alá helyezni.

És sorolhatnék még néhány szép, értékes, ma még meglévő kertségi épületet... Érdemes lenne ezekre is nagyobb figyelmet fordítani. Megőrizni, megvédeni az átalakításoktól, lebontásoktól az egykori nyaralókat, kertségi házakat, hogy ezekből is megmaradjon néhány az utókor számára!

¹⁹ Lásd még: NYUL IMRE (A) 2018: 186.

17. kép A lebontott Than villa megmaradt kapuja ²⁰

²⁰ Lásd még: NYUL IMRE 2022: 40-41.

Forrásjegyzék

DÉRI MÚZEUM

(é. n.) DÉRI MÚZEUM FOTÓTÁRA

MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR

(é. n.) MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR HELYTÖRTÉNETI FOTÓTÁRA

Irodalomjegyzék

BALOGH ISTVÁN

1955 *Debrecen. Magyar műemlékek.* In: D. FEHÉR ZSUZSA (Sorozatszerk.):
Kiadó: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. Budapest, 1-99.

NYUL IMRE

2018 *A debreceni Újkert 1746-tól napjainkig.* Magánkiadás. Rexpo Nyomda.
Debrecen. 1-198.

2018 *A debreceni Sestakert.* Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 1-199.

2019 *A debreceni Sétakert.* Debrecen. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debre-
cen. 1-197.

2020 *A debreceni Vénkert.* Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 1-195.

2021 *A debreceni Libakert.* Magánkiadás. Kapitális Nyomda. Debrecen. 1-176.

2021 *A debreceni Tócoskert.* Magánkiadás. Kapitális Nyomda. Debrecen. 1-163.

2022 *A debreceni Széchenyikert.* Magánkiadás. Kapitális Nyomda. Debre-
cen. 1-113.

Képjegyzék

A LEBONTOTT THAN VILLA MEGMARADT KAPUJA

2022 NYUL IMRE: *A debreceni Széchenyikert*. Magánkiadás. Kapitális Nyomda. Debrecen. 40-41.

A MIHALOVITS VILLA

2022 KOVÁCS BEATRIX felvétele. Lásd még: NYUL IMRE: *A debreceni Széchenyikert*. Magánkiadás. Kapitális Nyomda. Debrecen. 49.

A SIMONYI ÚT 32/A. SZÁM

2019 NYUL IMRE: *A debreceni Sétakert*. Debrecen. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 64.

A SZENTPÉTERI KUN VILLA RÉGI ÉPÜLETE – SIMONYI ÚT 40. SZÁM

2019 NYUL IMRE: *A debreceni Sétakert*. Debrecen. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 72.

BÖSZÖRMÉNYI ÚT 105. SZÁM

(é. n.) MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR HELYTÖRTÉNETI FOTÓTÁRA. Lásd még: NYUL IMRE: *A debreceni Újkert 1746-tól napjainkig*. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 2018: 61.

FÉNYES VILLA – SIMONYI ÚT 42. SZÁM

(é. n.) MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR HELYTÖRTÉNETI FOTÓTÁRA.

HERCZEG VILLA – DOMOKOS LAJOS UTCA 15. SZÁM

(é. n.) HERCZEG LÁSZLÓ tulajdona. NYUL IMRE: *A debreceni Vénkert*. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 2020: 99.

JÁRMY VILLA, ERŐSS LAJOS UTCA 2. SZÁM

2022 NYUL IMRE: *A debreceni Széchenyikert*. Magánkiadás. Kapitális Nyomda. Debrecen. 45.

KOMLÓSSY ÚT 42. SZÁM

2018 MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR HELYTÖRTÉNETI FOTÓTÁRA. Lásd még: NYUL IMRE: *A debreceni Sestakert*. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 13.

LEHEL UTCA 44. SZÁM

(é. n.) MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR HELYTÖRTÉNETI FOTÓTÁRA. Lásd még: NYUL IMRE: *A debreceni Újkert 1746-tól napjainkig*. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 2018: 61.

LILI-LAK – JERIKÓ UTCA 36. SZÁM

(é. n.) MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR HELYTÖRTÉNETI FOTÓTÁRA. Lásd még: NYUL IMRE: *A debreceni Újkert 1746-tól napjainkig*. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 2018: 58.

NÁDOR UTCA 10. SZÁM ALATTI KETTŐS UDVAR

(é. n.) LÜKŐ GÁBOR felvétele. Leltári szám: DM. Ft. 3341. Lásd még: NYUL IMRE: *A debreceni Újkert 1746-tól napjainkig*. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen 2018: 16.

PAJTA A SESTAKERTBEN

(é. n.) BALOGH ISTVÁN felvétele. Lásd még: NYUL IMRE: *A debreceni Sestakert*. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 2018: 12.

PRÉSHÁZ A JERIKÓ UTCA 34. SZÁM ALATT

(é. n.) NYUL IMRE: *A debreceni Újkert 1746-tól napjainkig*. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen 2018: 15.

SALVATOR KATONAI BARAKK (MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR)

(é. n.) MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR HELYTÖRTÉNETI FOTÓTÁRA. Lásd még: NYUL IMRE: *A debreceni Újkert 1746-tól napjainkig*. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen 2018: 186.

STEGMÜLLER VILLA – SIMONYI ÚT 14. SZÁM

(é. n.) MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR HELYTÖRTÉNETI FOTÓTÁRA. Lásd még: NYUL IMRE: *A debreceni Sétakert*. Debrecen. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 2019: 187.

SZENTPÉTERI KUN VILLA – SIMONYI ÚT 40. SZÁM

(é. n.) MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR HELYTÖRTÉNETI FOTÓTÁRA.

SZENTIRMAI TAMÁS

ÉRTÉKBŐL ÉRTÉKET – EGY EGYKORI IPARI ÉPÜLET MEGMENTÉSE, A SZÁRÍTÓ MŰHELY LÉTREHOZÁSA

A több évszázados múltra visszatekintő és a város korabeli arculatát is meghatározó, mára a városból teljesen eltűnt tímár mesterség egyetlen megmaradt, autentikus szárító- és műhelyépülete a helyi egyetem építész hallgatóinak és oktatóiknak az elképzelése alapján újulhat meg és kaphatja vissza eredeti, kézműves műhely funkcióját.

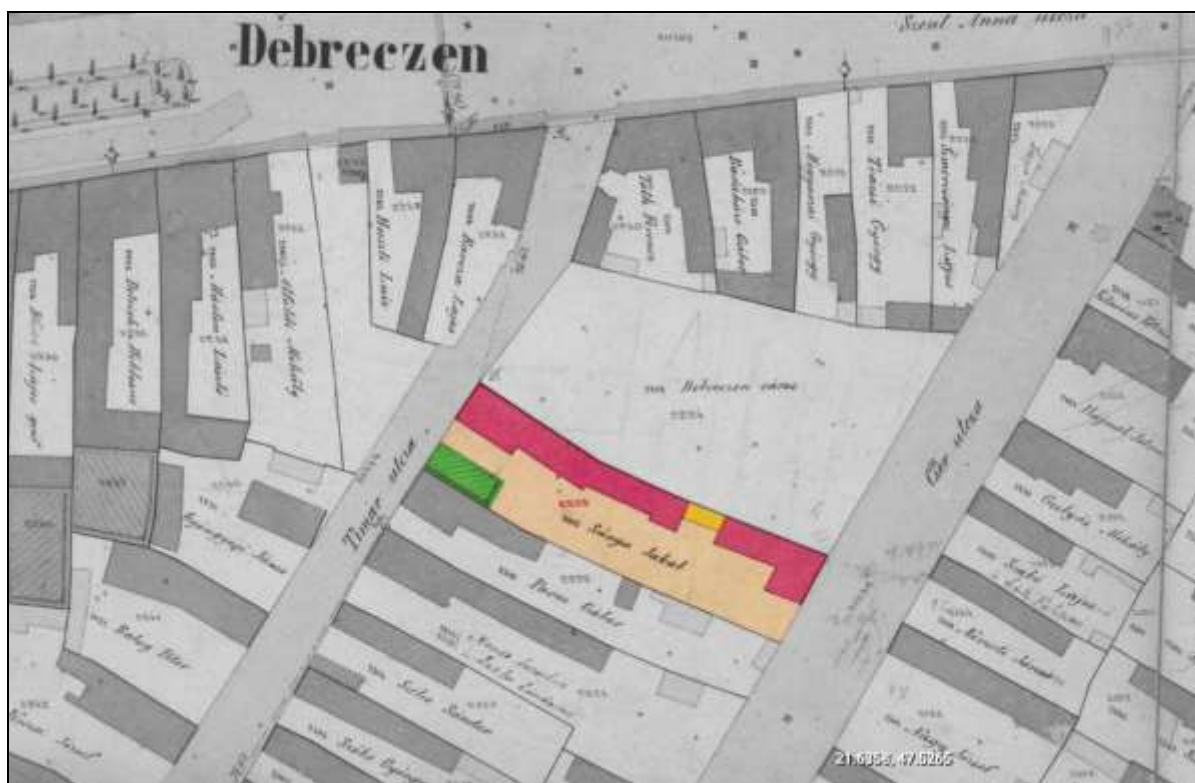
1. Történet

A tímárok – a bőr kikészítésével, cserzésével foglalkozó mesterek – évszázadok óta jelen voltak Debrecen városában. A tímárműhelyek egykoron a településen belül egységes városnegyedek alkottak, a beolvasztott régi Belsőboldogfalva területén, annak telkeit belakva.¹ A városban gyakran pusztított tűzvészek egyike után, a XIX. század elején alakult ki a negyed párhuzamosan futó utcarendszere, amely az időszak Habsburg birodalmi térképein (2. és 3. katonai felmérés) már látható. A negyed utcái a mesterségre utaló nevekkel rendelkeztek – Varga, Tímár, Cser –, amely szintén jól mutatja a városrész egységes jellegét. Az utcanevék, egyben az érintett telek tulajdonosának (Sárga Jakab) neve is olvasható az 1872-ben készült kataszteri térképen is.

A területet a későbbiekben szinte folyamatos, a technológiához kapcsolódó bővítések, átalakítások jellemezték. Ez történt a majdani *Szárító Műhelynek* helyet adó telekkel is, ahol még a tulajdonviszonyok változásai is többször alakították az eredetileg átmenő telek méretét, geometriáját. Az átalakítások utolsó eleme az ekkor ismét egy tulajdonos (Sárga István) által birtokolt terület új szárító- és műhelyépületének megépítése az 1930-as években a telek közepén. A kétszintes épület szintenként két helyiségből állt, illetve részben alapincézett volt.

¹ VIRÁNYI ZSOLT 2017

A földszinti műhelyek felett egy szárító helyiség és egy zsirozó műhely kapott helyet. Az építészeti kialakítás a benne folyó funkciónak megfelelően történt. A szárító helyiséget jól szellőző külső térhatárolás jellemezte, fa zsalus ablakokkal és szellőző tetőfelépítménnyel, a többi műhelyhelyiségnél egyszerűbb megoldásokat alkalmaztak.

1. kép Az 1872-es kataszteri térképen a jelenlegi Timár ház épülete már látható ²

Az új műhelyépület már nem sokáig lehetett használatban, hiszen a második világháborút követő államosítások következtében először a tímár mesterség tűnt el, majd a lakók is jelentősen kicserélődtek. A szárító- és műhelyépület ezt követően használaton kívülre és ezzel párhuzamosan egyre rosszabb műszaki állapotba került és az idők során az újra kettéosztott telek következtében le is választották a tímárházzal. A városnegyed szerkezete az 1970-es években gyökeresen átalakult a fejlesztések következtében. Először a mai Sumen utca kialakítása, majd az 1980-as években elkezdett Wesselényi-lakótelep építése jelentette a

² MNL. HBML. DvK. 24. Megjegyzés: A kataszteri térkép a szerző által szerkesztve. Lásd még: <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. X. 10.

régi városszerkezet végét. Az egykori földszintes lakó- és hozzájuk tartozott műhelyépületek szinte kivétel nélkül eltűntek, miközben az 1975-ös légifelvételek még jól mutatják a szinte teljes egészében érintetlen városszövetet.

2. kép Légifotó Debrecenről – 1978. IV. 28.³

A kevés kivételek egyike a Tímár – mai nevén Nagy-Gál István – utca 6. szám alatti lakóépület és a hozzá tartozó műhelyek, illetve az akkor már fallal leválasztott másik telken – Vígkedvű Mihály utca 7. szám –, található szárító és műhely. Az előbbi épületet az 1990-es években felújították, ma Tímárház – Kézművesek Háza néven mutatja be az egykori mesterséget, egyben más népi kézműves mesterségek megismertetésére is törekszik. Eközben a szárító- műhelyépület a Vígkedvű Mihály utca 7. szám alatti telekhez tartozott, udvara a város hulladékgazdálkodásával foglalkozó AKSD Kft. ügyfélkapcsolati iroda hátsóudvaraként jellemzően kukatárolóként funkcionált, az épületet magát továbbra sem használták. Fontos

³ Légifotó: (1975-0062-3685.) Megjegyzés: A szerző által szerkesztve. Lásd még: <https://www.fentrol.hu> A letöltés ideje: 2023. X. 10.

városszerkezeti változás volt még, hogy a lakótelep megépítésével egyidőben az egykori átmenő és belső telek a Szombathi István utca kialakítása következtében utcafrontos saroktelekké vált, a porta oldalhatárán magas téglakerítés épült.

2. Rátalálás

Az épületre 2014-ben, véletlenül találtunk rá. Az említett telekalakítások és használat miatt az tömb szinte megközelíthetetlen és láthatatlan volt a közterületről, csupán az emeleti szint felső része és a tetőeresz volt érzékelhető az utcai téglakerítés felett. A környéktől jelentősen elütő, rossz műszaki állapota ellenére is egyértelműen érzékelhető volt egyedi építészeti karaktere, amely rögtön felkeltette érdeklődésünket.

3. kép A szárító- műhelyépület a rátaláláskor 2014-ben ⁴

⁴ A szerző saját felvétele

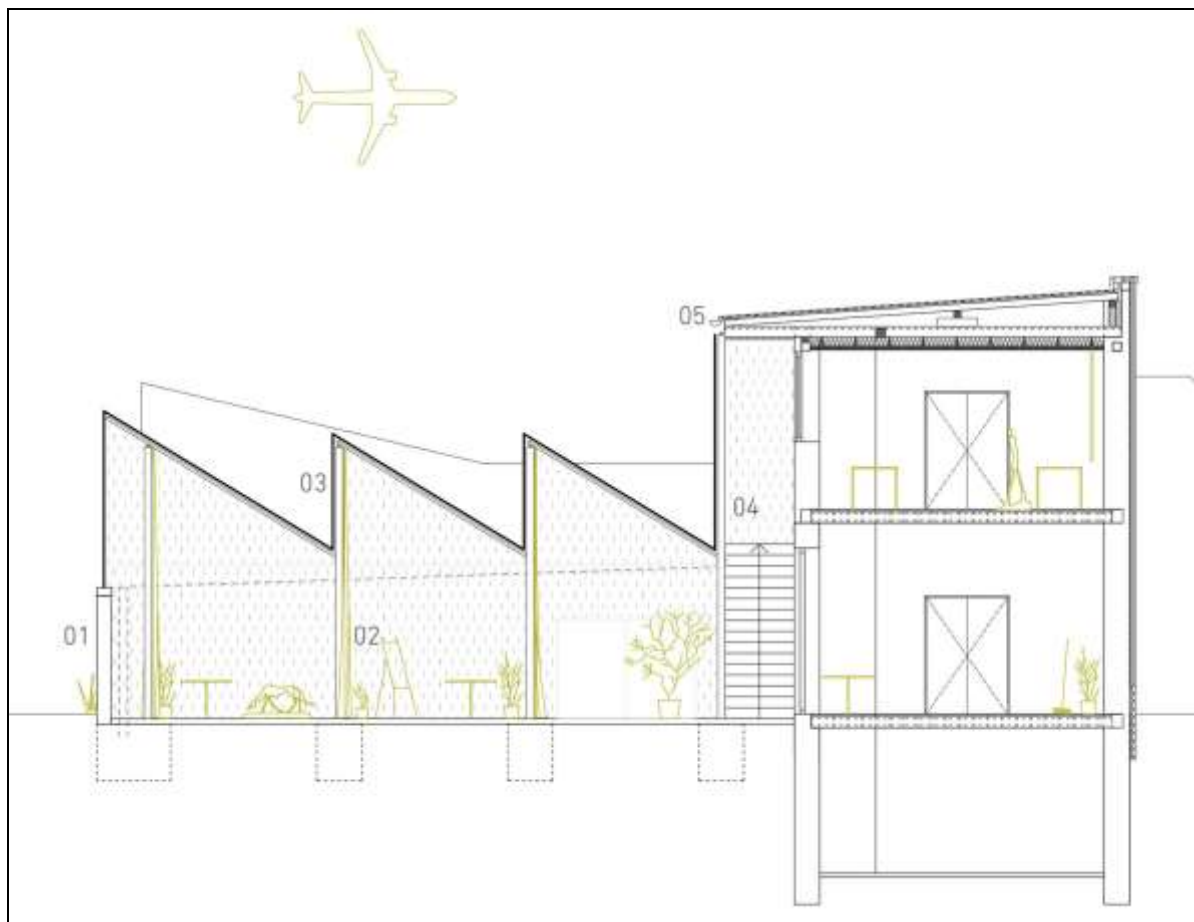
Az épületben a képzésünk több fókuszja miatt is komoly lehetőséget láttunk. Földrajzi elhelyezkedésünkől kifolyólag – a Dunától keletre az egyetlen építész képző hely vagyunk – fontosnak tartjuk regionális szerepünket, az épített örökség figyelemmel kísérését, védelmét, az építészet társadalmasítását. Az oktatásban az elmúlt évtizedekben végbement paradigmaváltás jelentősen hatott az oktatás tereire is. A hagyományos, zárt struktúra (folyosók és termek) fellazult, rugalmassá vált, és megjelentek az alakítható, többfunkciós terek. A képzésünk módszertani megújítása során – amelyet szintén ebben az időszakban végeztünk –, kerestük a kis létszámú adottságunkat jobban kihasználó műtermi rendszer téri szükségleteit és hasonlóan az általános oktatási terek átalakulásához a rugalmasan formálható, belakható többfunkciós terekben találtuk meg a vágyott téri megoldást.

Ezen szempontok alapján a szárító- és műhelyépületet egy ideális közösségi alkotóházként képzeltük el, ami kiszolgálhatja az építész hallgatókat, a város művészeti iskoláit, alkotó csoportjait és újraélesztheti az egykori kézműves műhelyhangulatot, amely egykoron évszázadokon át jellemezte a városrészt.

3. Átalakulás

Az épületbe beléltatott alkotótér lehetőségének felismerése után elkezdtünk a következő lépéseken gondolkodni. A város és az egyetem nyitottságát látva az önkormányzat, a szomszédos Tímárház és külsős építészek bevonásával két fordulós hallgatói tervpályázatot indítottunk. Az első forduló célja a pontos építészeti program, a majdani közösségi tér építészeti, téri és működési részleteinek tisztázása volt. A tanszék oktatói és felkért helyi építészek koordinálta csapatok által készített tervek számos fejlesztési irányt jártak körbe, többféle léptékű beavatkozást vizsgáltak. A 11 pályamű részletes vitája után meglehetősen biztosan ki lehetett tűzni a racionális, megvalósítható fejlesztés alapvetéseit, amelyek a második forduló kiindulási pontját jelölték. Fontos szempont volt a meglévő tömb építészeti, ipartörténeti értékének minél teljesebb megőrzése, átmentése és emellett az új funkció ideális, költséghatékony kiszolgálása.

A második fordulót megnyerő terv – alkotók: Szuszik Dóra, Zbiskó Éva, Zsirnamenszki Tamás és Falvai Balázs DLA –, az épület műszakilag szükséges de elégséges felújítását javasolta, ahol a cél a régi épület megtartása és elsősegély nyújtásban részesítése volt.

4. kép A győztes terv keresztmetszete. Jól látható a könnyűszerkezetes udvarlefedés ⁵

Emellett az új funkció érdekében, a minél rugalmasabb, többfunkciós használatért az udvar könnyűszerkezettel történő lefedését vázolta, olyan átmeneti teret definiálva, amely időszakos események színtere lehet, illetve az évszakokhoz igazodva fedett, vagy részben fedett térként is működőképes tud lenni.

Az építészeti koncepció elkészülte mellett a tömb működésére is készítettünk javaslatokat. Az így összeállt komplex megvalósítási és működési javaslatcsomaggal sikerült mind a várost, mind az egyetemet meggyőzzük a projekt szakmai, társadalmi hasznáról és elkezdődhetett a győztes pályamű alapján az építészeti tervezés.

Európában a XX. század második felében jelentősen lecsökkent a városon belüli ipari termelés, rengeteg, néha egész városrészeket alkotó elhagyott, szlömösödő rozsdazónák jöttek létre, elhagyott ipari zárványok alakultak ki. Nem történt ez máshogy hazánkban sem, a

⁵ Forrás: Pályázati anyag

5. kép Megmaradt belső tér a funkcióból adódó építészeti részletmegoldásokkal, anyaghasználattal – 2014 ⁶

rendszerváltás után a legtöbb hazai város megismerte a jelenséget. Eleinte városfejlesztési, építészeti beavatkozásként a szanálás, az ipari épületek bontása volt szinte az egyedüli próbálkozás, ezáltal a helyi kulturális, társadalmi hagyományokat, kapcsolatokat teljesen megszakítva. Az utóbbi időben egyre gyakrabban lehetünk tanúi a hátramaradt épületek megőrzése melletti fejlesztésnek. Ennek a hozzáállásnak építészeti következményei is lettek: a

⁶ A szerző saját felvétele

meglévő szerkezetek, anyagok továbbgondolása, újraértelmezése, újrahasználata. Jellemzően az ilyen reflektáló beavatkozásoknál az új funkció is próbál reagálni az egykori használatra. Ebbe a kortárs gondolkodásba kapcsolható a szárító- műhelyépület revitalizációja is, bár értelemszerűen egészen kis léptékben. Az új közösségi alkotótér egyértelműen értelmezhető az egykori kézműves funkció kortárs átíratáaként, az építészeti részletmegoldások pedig mélyen gyökereznek a meglévő épület történetében.

6. kép A meglévő szerkezetek és az új beavatkozások láthatósága fontos tervezői szempont volt ⁷

A Szárító Műhely négy műhelytérrel és egy multifunkcionális, részben fedett udvarral rendelkezik. Az épület megújulása az eredeti kialakítást, használatot követi. A kontinuitás egyik fontos eleme a kézműves jelleg, amely egyszerre köti össze az egykori használatot, a meglévő építészeti kialakítással és egyben az ipari tömbök revitalizációkor manapság tetten érhető építészeti megoldásokkal. A megtisztított téglafalak erőteljes, nyers rusztikussága,

⁷ A szerző saját felvétele

ezáltal az átalakítások, beavatkozások – falhornyok, nyílások – olvashatósága egyértelműen reflektál a mostani fejlesztés részletmegoldásaira – a látszó vezetékezésre, az új anyagok megkülönböztetésére. Hasonlóan kapcsolódnak egymáshoz az eredeti látszó szerkezetek és az újonnan beépítettek – a fém trapézlemez, az acélgerendák.

Az egykoron a technológiához és a funkcióhoz tartozó praktikus és gazdaságos megoldások – a fa zsaluzatú nyílások a szárító helyiségnél, az egyszerű fém, kis elemes ablakok a műhelytérben – drágán és nehézkesen lehetnek volna újragyárthatóak, ezért az anyag megőrzése helyett a gondolatiságot, a józan megoldások keresését tekintettük folytatandónak. Így jött létre a sztenderd méretű nyílászárókból és a náluk nagyobb nyílások miatti kitöltő elemekből egy, az egykori kézműves atmoszférára reflektáló játékos nyíláskiosztás.

7. kép Az udvar használata a részleges lefedéssel válik gazdagabbá ⁸

⁸ A szerző saját felvétele építés közben

Az udvar lefedése egyfajta formai, absztrakt metaforája a szárítópadláson teregetett bőrök téri világának, miután a padlás egykori szárítóttere műhelytérre alakul át. A szárító tér állandóan változó – a szárítandó bőrök mennyiségétől függő – világa elevenedik meg az udvar szezonálisan változó térlefedésével.

Fontos szempont volt a folytathatóság, folyamatosság is, ismét egyszerre utalva a terület állandóan változó jellegére és az új funkció téri szükségleteire. A jelenleg is zajló kivitelezés nem egy végleges, megmásíthatatlan állapotot hoz létre, az alkotótér majdani, hallgatók és más használók általi belakása ugyanúgy az épületalakítás része, mint az építészeti tervezés és kivitelezés. A műhelyterek, a többfunkciós udvar birtokbavétele nem új bútorokkal, tervezett belsőépítészeti eszközökkel történik, hanem a kézműves jelleghez igazodva a hallgatók tervezte és általuk megvalósított tárgyakkal, talált, újrahasznosított bútorok barkácsolt beillesztésével, az eredetihez hasonló, állandóan változó belső teret és hangulatot eredményezve.

4. Értékből érték

Az egykoron önmagában nem kiemelkedő, de mégis meghatározó épület mára egy letűnt kor egyedüli lenyomataként maradt fenn. Ezt a komplex értéket kívántuk megőrizni autentikus módon, nem kiállítási tárgyként, hanem eredeti funkciójának megfelelően színes és vibráló műhelytérként, benne alkotást, értéket létrehozva.

Alkotók

Projektgazda: Debreceni Egyetem Műszaki Kar Építésmérnöki Tanszék

Projektcsoport: Szentirmai Tamás DLA, Boros Miklós János DLA, Huszthy Edit DLA, Keller Ferenc, Kovács Péter DLA, Zombor Gábor DLA

Pályázati terv: Szuszik Dóra, Zbiskó Éva, Zsirnamenszki Tamás hallgatók, Falvai Balázs DLA

Felelős tervező: dmb építész műterem kft., Falvai Balázs DLA, Török Dávid DLA

Szentirmai Tamás DLA építész, egyetemi docens Építésmérnöki Tanszék Debreceni Egyetem Műszaki Kar

Forrásjegyzék

DMJV. PH. FŐÉPÍTÉSZI IRODA ÉPÍTÉSZETI ARCHÍVUM – MIKROFILMTÁR

2017 VIRÁNYI ZSOLT: *Nagy-Gál István u. 6. szám, 9791. hrsz-ú ingatlanon álló Tímárház helyi védelem alá helyezéséhez szükséges építéstörténeti szakértői dokumentáció.* Debrecen.

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁRA

1872 GOLLER JÁNOS – HARÁSEK JÁNOS: *Debreczen város kataszteri térképe.*
Jelzet: MNL. HBML. DvK. 24.

Irodalomjegyzék

FALVAI BALÁZS

2021 *Szárító Műhely – a Debreceni Egyetem építészhallgatóinak új inkubátorháza.* Építészfórum. In: PAÁR ESZTER SZILVIA (Szerk.): ISSN 1586-409X. Lásd még: <http://epiteszforum.hu/szarito-muhely--a-debreceni-egyetem-epiteszhallgatoinak-uj-inkubatorhaza> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. II. 20.

MORRIS., WILLIAM

2018 *Kézműves esztétika – válogatott írások.* In: KERESZTES BALÁZS (Szerk.): ISBN 9786155160646. Kijárat kiadó. Budapest. 1-232.

NAGY PÁL – V. SZATMÁRI IBOLYA (Szerk.):

1997 *A debreceni tímármesterség történeti emlékei.* In: NAGY PÁL – V. SZATMÁRI IBOLYA (Szerk.): Felelős kiadó: SELMECZI LÁSZLÓ a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumi Szervezet igazgatója. ISBN 9637218211. Karcagi Nyomda Kft. Karcag. 1-276.

SÁPI LAJOS

1972 *Debrecen település- és építéstörténete. A Déri Múzeum Baráti Köre 10. kiadványa. In: DANKÓ IMRE (Szerk.): Kiadó: Déri Múzeum Baráti Köre. Debrecen. 1-195.*

Képjegyzék

A GYŐZTES TERV KERESZTMETSZETE. JÓL LÁTHATÓ A KÖNNYŰSZERKEZETES UDVARLEFEDÉS

(é. n.) Pályázati anyag.

A MEGLÉVŐ SZERKEZETEK ÉS A BEAVATKOZÁSOK LÁTHATÓSÁGA TERVEZŐI SZEMPONT VOLT

(é. n.) SZENTIRMAI TAMÁS felvétele

A SZÁRÍTÓ- MŰHELYÉPÜLET A RÁTALÁLÁSKOR

2014 SZENTIRMAI TAMÁS felvétele

AZ UDVAR HASZNÁLATA A RÉSZLEGES LEFEDÉSSSEL VÁLIK GAZDAGABBÁ

(é. n.) SZENTIRMAI TAMÁS felvétele

A KATASZTERI TÉRKÉPEN A JELENLEGI TÍMÁR HÁZ ÉPÜLETE MÁR LÁTHATÓ

1872 GOLLER JÁNOS – HARÁSEK JÁNOS: *Debrecen város kataszteri térképe.*
Jelzet: MNL. HBML. DvK. 24.

LÉGIFOTÓ DEBRECENRŐL

1978 Légifotó: 1978. IV. 28. (1975-0062-3685.) Megjegyzés: A szerző által szerkesztve. Lásd még: <https://www.fentrol.hu> A letöltés ideje: 2023. X. 10.

MEGMARADT BELSŐ TÉR A FUNKCIÓBÓL ADÓDÓ ÉPÍTÉSZETI RÉSZLETMEGOLDÁSOKKAL

2014 SZENTIRMAI TAMÁS felvétele

KŐSZEGHY FLÓRA

A CÍVIS IDENTITÁS KÉRDÉSEI AZ ÉPÍTETT ÖRÖKSÉG MÚLTJÁBAN ÉS JÖVŐJÉBEN

A cívis identitás aktualitása az épített környezet szempontjából: Debrecen hagyományai egyszerre élnek a helytörténeti emlékekben, a családok történeteiben, az irodalomban és az épített örökségben. A várost sajátos földrajzi helyzete és történelmi múltja egyaránt predesztinálta arra, hogy olyan közösségként működjön, amely ellenáll a külső hatásoknak. Ez egyfelől zárkózottságra, másfelől a kreativitás egyéni használatára kényszerítette a debrecenieket. A cívisváros lakóira sosem volt jellemző, hogy meg akartak volna másoknak felelni és nem számított számukra, hogy mi történik a világ más tájain. Éppen ez az önálló és független szemlélet teszi lehetővé azt, hogy a város ne másokat kövessen, hanem önmagát találja fel. A város közeljövőben várható növekedése kiváló alkalom arra, hogy a lakók megfogalmazzák azt a víziót, amelyet el tudnak maguknak képzelni.

2. A cívis identitás

A cívis szó a latin eredetű *civitas*, *civilitas*, *civilis*, civilizáció szócsaládhoz tartozik, jelentése eredetileg (debreceni) polgárt jelentett, de később ez további jelentésrétegekkel gazdagodott. ¹ Kálnási Árpád cívis szótára szerint a debreceni módos (paraszt)-polgárt illetve Debrecen őslakosságát jelöli. ² A környék más mezővárosainak lakosaira is használt, a gazdálkodó, módos polgár jelző használata végül elsősorban a debreceniekre szűkölt. Balogh István „*Cívisek társadalma*” (1947) és „*A cívisek világa*” (1973) című kötetében ír bővebben a cívisekről, akik konzervatív értékeket képviseltek, gyakran egymást közt házasodtak, és egy zárt közösséget alkottak. Gazdasági értelemben is konzervatívak voltak, nem a kapitalista jellegű befektetések, hanem a hagyományos paraszti gazdálkodás által gyarapították vagyonukat.

¹ KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005: 6.

² KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005: 119.

Balogh István a „*Debreceniség Egy irodalmi fogalom...*” (1969) című könyvében részletesen tárgyalja a cívis mentalitás különböző történelmi és társadalmi, irodalmi vetületeit. A pusztá közepén elterülő város egyszerre volt fizikai értelemben védtelen és kereskedelmi pozíciója miatt kedvező helyen. A földrajzi adottságok révén a történelmi eseményeknek kiszolgáltatva szenvedte el a csapásokat. Debrecen egy szigetként, folyó, vár vagy hegy nélkül terül el egy síkság közepén.

*„A XVII. század végén az ország közepén élő magyarság számára az egyetemes pusztulás közepette egy olyan „kőfalak nélkül szűkölködő” helynek, mint Debrecen, nemcsak megmaradása, hanem időnkénti virágzása racionális okokkal valóban nehezen volt felfogható. Amikor az utas Tiszántúlon napokig mehetett, míg emberlakta helyet talált, amikor az emberi szorgalom által egykor termővé tett tájon a természet ősi ereje látszott ismét győzedelmeskedni, valóban csudának tűnt egy ilyen hely virágzása.”*³

A protestáns vallás fellegvárának számító Kálvinista Róma vallási értelemben is szigetgé vált, ahogyan az országban az egyházak dominanciája változott. Ebben a kitettségben a közösség összetartása jelentette a védelmet. A betelepülőkkel szemben ellenségesek voltak, főleg, ha felekezeti konfliktusok is álltak a háttérben. Egészében véve a cívisek megszokták a kemény körülményeket, nyers és puritán lelkületük szükségesen következett a mindenkori viszonyokból. Szabó Magda „*Kiálts, város!*” című történelmi drámája tökéletesen ábrázolja az ebből eredő konfliktusokat. A védtelen település a történelem évszázadait többször meg szenvedte, pozíciója gyakran háttérbe sodorta, mindez pedig egy olyan belső ellenállást alakított ki a lakosokban, amely egyszerre összetartja a helyieket és izolálja is őket.

3. A határ

Az Alföldön átkelve a határt láthatjuk a maga lapos és végtelen horizontjával. Ritka ez a fajta egybefüggő síkság, amely egyszerre eseménytelen és megnyugtató is. Régen ez az út nagyon sokáig tartott és biztosan hatással volt az utazókra is. A debreceniek körül ez a sík föld úgy terül szét, mint egy tenger. Az út mostanra lerövidült, a sziget jelleg kevésbé jellemző, de kérdés, hogy a hozzá kapcsolódó képzetek milyen gyorsan változhatnak. Érdeemes megvizsgálni,

³ BALOGH ISTVÁN 1969: 12.

hogyanak a földrajzi környezetnek milyen szerepe lehet a város kulturális identitásában. Maga a kultúra és az ott jelen lévő térélmény kölcsönhatásban lehetnek egymással. Tillmann József filozófus *A tenger távlata* (2012) című írásában az európai térszemlélettel foglalkozik. Tillmann szerint a tenger által felkínált végtelen horizont egy másfajta perspektívát mutathat a tengerparttal rendelkező országok számára. Már az ókori görögökre is hatással volt a végtelen, csipkézett tengerpart, de a későbbiekben ennek még nagyobb jelentősége lett. A földrajzi felfedezések után beállt változások egy térforradalmat indítottak el, amelyben a gömb alakú Föld és az új világok kínálta lehetőségek egy globális szemléletet tettek lehetővé. Ekkor vette kezdetét „*a modern sokféleség gazdagságának kibontakozása, a „kollektív” individualitás és identitás kialakulása*”, amiben a könyvnyomtatás is fontos szerepet játszott.⁴

A Gutenberg-galaxis nyomán jött létre a nacionalizmus kezdeti formája, amelyet egy nagyobb távlatokban gondolkodó szemlélet itatott át. A nyugati felfedező országokra jellemző széles látószög azonban a tengerrel nem rendelkező területek lakóit nem érte el. Ezzel szemben a romantikával együtt megjelent a „*hazai föld*” és a „*territórium*” eszménye, ami egybe esett a nemzetállamok kialakulásával is, így a művészi ihletésű ideáloknak ugyancsak fontos szerep jutott. A Magyarországra egyaránt jellemző föld pátoz a költészetet is áthatotta, de ezzel együtt a közösséget összetartó erőként szintúgy jelentkezett. A tér tágassága helyett a befelé forduló és egyre szűkebb perspektívával bíró tér-szemlélet vált meghatározóvá. Tillmann elmélete nyomán Debrecen esetében különösen jelentős ez a fajta perspektíva, hiszen a földdel való kapcsolatban itt gyakorlati szerepe is volt, hiszen a gazdálkodó életmód egy igen erős kötődést jelent a materiális javakhoz. Érdekes, hogy a síkság végtelensége nem tudta helyettesíteni a tenger végtelen perspektíváját, hiszen az azon túli tér már foglalt, és számukra idegen volt.

4. A cívis identitás megjelenése az építészetben

Az építészet a kultúra olyan részlete, amely folyamatos változásban van. Egy város története az épített örökségen keresztül nem kronologikusan, hanem átfedésekben íródik. Egymást váltják a történelmi lenyomatok és különböző léptékben is észlelhetőek a rétegek. Debrecen építészetében is láthatóak a múlt viszonyai.

⁴ TILLMANN., J. A. 2012.

Debrecen egy tipikus mezőváros, annak sugaras szerkezetével és szélesedő utcáival. A gazdálkodó élet a várost intenzíven összekapcsolta a környező földterületekkel. A cívis lét ilyen formán mindig is földműves maradt, és ezt egészen sokáig őrizte a település. Még az 1848-as szabadságharc alatt ide menekülő forradalmárok is meglepődtek a város puritán jellegén. Balogh István Debreceniségről szóló kötetében írja le, ahogyan a két világ konfliktusba került. A pestiek hiányolták a kávéházakat, a debreceniek pedig az ő életformájukat érezték idegennek. *„Mi sem mutatja a kölcsönös elidegenedés mértékét jobban, mint az, hogy az idejöttek és a bennszülöttjei között inkább a megnemértés és a vádaskodás erősödött meg, mintsem az egymásra utaltság érzése.”*⁵ Ez a fajta falusias jelleg végül a dualizmus korában kezdett el változni, amikor a belvárosban megjelentek a nagyobb bérházak, előtte csak az egyházi intézmények tornyai magasodtak ki az alacsony házak tömegéből.

A település nagyvonalú széles utcái, terei mellett a cívis házak egy befelé forduló világot rejtettek. A mély udvarok gazdálkodó életvitelt tettek lehetővé, amelyet később az utcák zártsorúvá alakításával takartak el a városias jelleg erősítése végett. Az eredeti cívis házak egyszerű vidékies arculatához képest megjelentek a polgári jellegű homlokzatok, nőttek a magasságok, és elzárták a belső világot a közterülettől. Érdekes, hogy az építészeti kultúrában a romantika a kálvinista debreceniek körében nem talált követőkre. A városban épült romantikus jellegű házak inkább a betelepülő katolikus és izraelita lakosok körében terjedt el, de még ők is visszafogottabban jártak el.⁶ A Debrecenre jellemző puritánság tehát még a tágabb értelemben vett európai folyamatoknál is erősebb volt. A szikár és egyszerű környezet igénye egyfajta ellenállásként is értelmezhető abban a folyamatban, ahol a betelepülőkkel szemben identifikálták magukat a helyiek. Ezt a fajta oppozíciót tekinthetjük a korszakokon átívelő cívis identitás lényegének.

Ahogy a panelek építése miatt elbontottak komplett városrészeket, és megjelentek a magasabb épületek, a falusias jellegű utcák elhagyatottá váltak, majd marginalizálódtak. Debrecen egyes feltételezések szerint három faluból alakult ki, amelyeknek ilyen formán alig látszanak a nyomai. Újabban óvárosnak nevezik ezeket a területeket és egyre több figyelmet élveznek. A településen belül rendkívül jó pozícióban lévő utcák képét már nagymértékben átalakította az utóbbi évtizedek társasház építési gyakorlata. Szerencsére a város vezetése felismerte a problémát és korlátozást vezettek be a telkekre vonatkozólag.

⁵ BALOGH ISTVÁN 1969: 38.

⁶ BERTA ERZSÉBET – KŐSZEGHY ATTILA 1989.

Mivel jelenleg maximum két lakóegység létesíthető egy telken a nagyobb társasházak építése abbamaradt. A piac sajátos működése miatt azonban nehezen értékesíthető és fejleszthető ingatlanokról van szó, amelyeket a városnak nincs módja egyenként felújítani. A házak tulajdonosi szerkezete bonyolult és a lakók kivásárlása nehezen kivitelezhető. Fontos azonban, hogy a város vezetése és a lakosság egyaránt értéknek tartja ezeket a házakat, így van esély a megmentésükre. Ma már minden polgári jellegű kisebb lakóházat cívisháznak neveznek a helyiek. Ebből arra következtethetünk, hogy a jelzöt akkor használják, amikor valami már a hagyomány részévé vált és értéket képvisel számukra. Ahhoz azonban, hogy látható legyen az épületek megmentésének módja meg kell vizsgálni mit is jelent a cívis identitás ma és milyen lehetséges vetületei lehetnek az építészeti értékek szempontjából.

5. A cívis identitás és a debreceniség

Béres Zsuzsa szociológus *„A hely szelleme”* című írásában a debreceniség és a helyi kulturális elit kapcsolatával foglalkozik. A debreceniség és a cívis egyaránt olyan jelzők, amelyek a helyiek és az ország más tájain élők számára mást jelentenek. Míg a debreceniek büszkén állnak szemben a városba érkező idegenekkel, addig Kazinczy és az Árkádia-pör nyomán az ország más tájain a debreceniség egy pejoratív felhanggal bír.⁷

A kulturális élet szereplői tágabb perspektívájuknak köszönhetően jól látják a város szellemi terének beszűkülését, és ehhez hozzá tartozik az is, hogy az utóbbi évtizedekben elvándorlás volt a debreceni értelmiség köreiben. Mivel a kultúrának szüksége van közönségre, ezt nem lehet egy elittel kapcsolatban értelmezni, ugyanakkor éppen rajtuk keresztül válik láthatóvá az az ellenállás, amely az újdonságokkal szemben még mindig jelen van. Béres Zsuzsa szerint a kultúra iránt érdeklődők nem utasítják el az újdonságokat, csupán óvatosak és lassabban engedik be azt. *„Debrecenre jellemző tehát az óvatosság a különféle új (művészeti) jelenségek iránt, miközben a tapasztalat azt mutatja, hogy a kultúra iránt érdeklődők nem eltartják maguktól az újat, csak óvatosak, tehát lassú a megismerés és a befogadás folyamata.”*⁸

⁷ LAKNER LAJOS 2014.

⁸ BÉRES ZSUZSA 2021: 58.

Mindez végeredményben a nagyobb tömegeket érintő műfajokban, így az építészetben is megnehezíti a változást. Egy ekkora léptékű városban a negatív visszajelzések gátolhatják a fejlődést, miközben szükség lenne a lakosok aktív bevonására a folyamatokba. Bár Debrecen az utóbbi évtizedben rengeteget változott nem igazán sikerült az épített környezet által olyan arculatot felmutatnia, amelyhez a debreceniek kötődni tudnak. Az utóbbi években megvalósult köz- és lakóépületek közt kevés olyan van, amelyre büszkék lennének a cívisek, és részét képeznék a helyi identitásnak. Talán ezért is erősödött fel a régi épületek védelmével kapcsolatos igények hangja, amely egy országos tendencia része, ahol az emberek tiltakozásukat fejezik ki azzal szemben, amit egy szűk réteg rájuk erőltet.

Ehhez hozzá tartozik az, hogy a kortárs magyar építészet a rendszerváltás utáni stíluspluralizmus után eljutott egy olyan látszólagos minimalizmus eszméjéhez, amelyet csak a legtehetősebbek számára lehet jó minőségben kivitelezni. Ezeknél a házaknál a professzionális kivitelezés és az anyagok igényes kiválasztása elengedhetetlen része a koncepciónak, de éppen ez az, amely nem érhető el azok számára, akiknek korlátozott anyagi forrás áll rendelkezésére. Ennek ellenére az építetők közül egyre többen döntenek úgy, hogy egyszerű házat építenek. Ezek zömmel csupán leegyszerűsített hasonmásai annak, amit a tehetősebb rétegeknél látnak. Ez a tendencia a fejlesztőknek is kedvez, mivel anyagi vonzatok tekintetében „*minimalisták*” lehetnek, így a társasházak is hasonlóan jellegtelen építészeti megoldásokkal bírnak. Amennyiben számításba vesszük a cívis identitással kapcsolatban a puritánságot elviekben ez még hiteles is lehetne, de összességében kérdéses, hogy valóban ezt szeretnék-e az emberek.

Ezen országos tendencia mentén alakul most Debrecen képe is. Az utóbbi évtizedben rengeteg új épület született ebben a szellemben, sivár, fantáziátlan homlokzatokkal és primitív tömegképzéssel. Félő, hogy amennyiben ilyen ideák mentén él tovább az épített környezet, elveszik a lehetősége annak, hogy az építészetén keresztül a város maga a térfalai által egy identitást képviseljen. Fontos lenne tehát az, hogy egy sajátos építészeti karakter alakuljon ki, amelyet a debreceniek sajátjuknak tudnak tekinteni úgy, hogy az a debreceniség egyéb szűrőin is át tudjon szivárogni. Az újdonsággal szembeni ellenállást egy saját vízió melletti elköteleződés írhatná felül, ahol a konzervatív értékrend és a kor aktuális igényei egyszerre érvényesülhetnek. Ez nem stílárius kérdés, hanem egy olyan szellemiséget tükröző építészet fizikai manifesztációja, amely ismeri a hely szellemét, a kortárs követelményeket és lehetőségeket.

Érdemes lenne a helyi kontextust és az általa kínált lehetőségeket, korlátokat és elvárásokat figyelembe véve olyan szakmai megoldásokat alkalmazni, amelyek reagálnak az adott közösség viszonyaira. Napjainkban a régi épületek egyre értékesebbek a közösség számára. Ez jelenthet egy olyan kapcsolódást, amely a helyi jelleg megértésével lehetőséget ad egy új nyelv megalkotására.

6. A régi és az új keveredése

Az építészetben a régi épületekkel szemben vannak bizonyos normák, amelyektől a szakma nehezen tér el. A műemlékekkel kapcsolatos építési tevékenységeket általában az évtizedekkel ezelőtt kialakult szokásrend alakítja. Az elfogadottnak tekintett irány az a régi és az új tisztán lekövethető elkülönítése. Sok építész vallja azt, hogy ami régi azt pontosan vissza kell állítani, ami új azt eltérően kell kialakítani. Ez a fajta kontraszt jól működik középületeknél, múzeumoknál és nagyobb épületeknél. Mivel az új épületrészek általában nem jelenik meg a klasszikus értelemben vett ornamentika, az építészek a tömegekkel és felületekkel dolgoznak, amelyek léptékükből adódóan tudnak eleganciát és modernitást adni.

Egy lakóépületnél azonban ez a léptékből és a gyakorlati használati igényekből adódóan is nehezen működik, és nem igazán tud otthonosságot kölcsönözni az épített térnek. A műemlékeknél az eredeti épület általában olyan esztétikai nívót képvisel, amely a projekt egészét minőségében megemeli. Az új csupán keretezi, kiegészíti azt. Olyan esetekben azonban, ahol a ház nem műemlék, csak bizonyos értékes elemei miatt helyi védett, nehéz a kiegészítéssel együtt olyan egységet alkotni, amely elég vonzó a potenciális építtetőnek.

A Debrecen óvárosában lévő házak nagy része sajnos nem kifejezett műemlék, állapotuk erősen leromlott, felújításuk jelentős anyagi többletterhet jelent. Ezzel szemben a telkek lokációja igen kedvező, így előbb-utóbb bontás vár rájuk. A vásárlók ritkán tudják elképzelni azt, hogy ezekből a házakból kényelmes, modern otthont lehet építeni. Ehhez azonban érdemes félretenni a szakma hagyományos elveit és rugalmasan kezelni azt, ahogyan a régi és az új épület kapcsolódhat.

7. Csokonai utca 46. szám

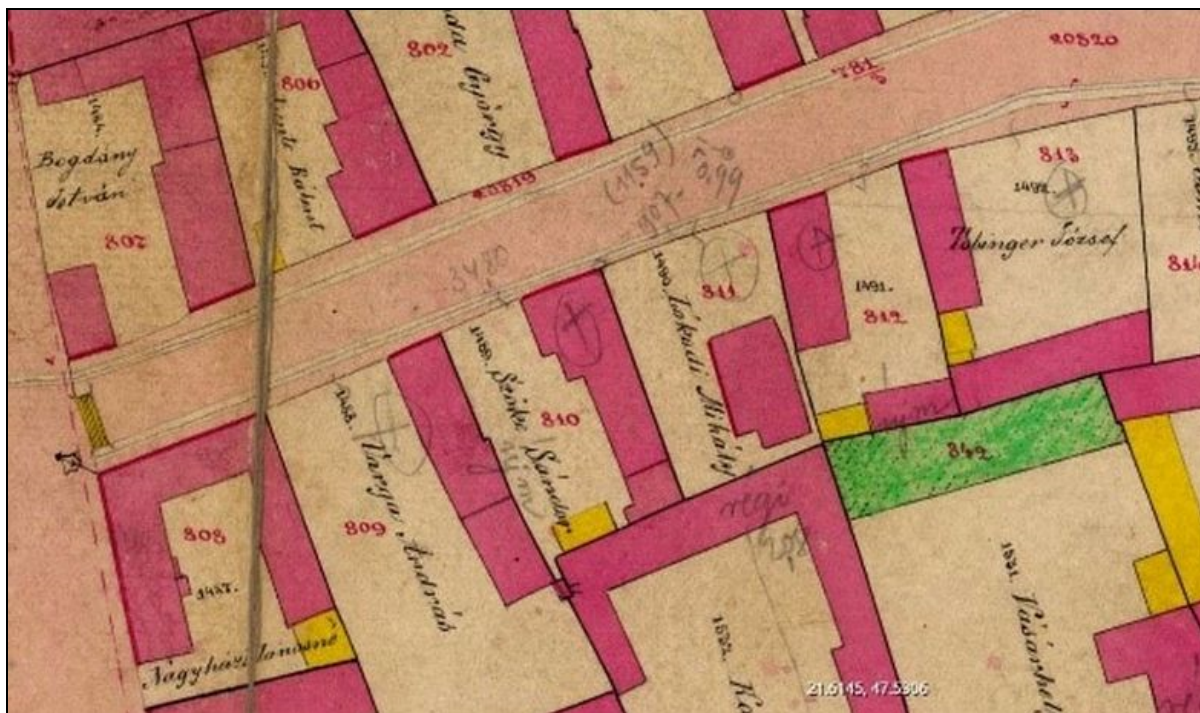
A Csokonai utca 46. szám alatt található épület felújítása és továbbtervezése remek alkalom volt egy a régi és az új kapcsolatával foglalkozó lehetőség bemutatására. A telek Debrecen óvárosában található a Nagytemplom vonzáskörzetében. A portán az 1760-as évek körüli és az 1872-es térképek alapján még egy kisebb épület állt. Az utcák akkori számozása más volt. A XVIII. század második felében még 161. számú ingatlanként tüntették fel a Hatvan utza kerületében, majd a XIX. század második felében Csokonai utca 1491. szám alatt tüntették fel.

A ház építésére Kun József és neje Nagy Róza 1894. június 18-án kaptak engedélyt a jegyzőtől. Levéltári forrásokból rendelkezésre állnak az épület tervei. A többszöri átépítések során mostanra a karakterből az utcai homlokzat maradt meg eredeti állapotában. A klasszicizáló épület tervezője Szabó János volt, tervén a városiasodás folyamatának azon mozzanata látható, ami a zárt sorú utcakép kialakulásának egy köztes fázisa. A homlokzat egy kapuzattal csatlakozik a szomszéd épülethez, ami mögött nincsen fedett épületrész. Ezt a jelleget fontosnak tartottuk megőrizni, mint korabeli sajátosságot.

1. kép A szóban forgó telek valamikor 1763-1769. között⁹

⁹ MNL. HBML. DvT. 34. Lásd még: HORVÁTH PÉTER 2019: 93-115.

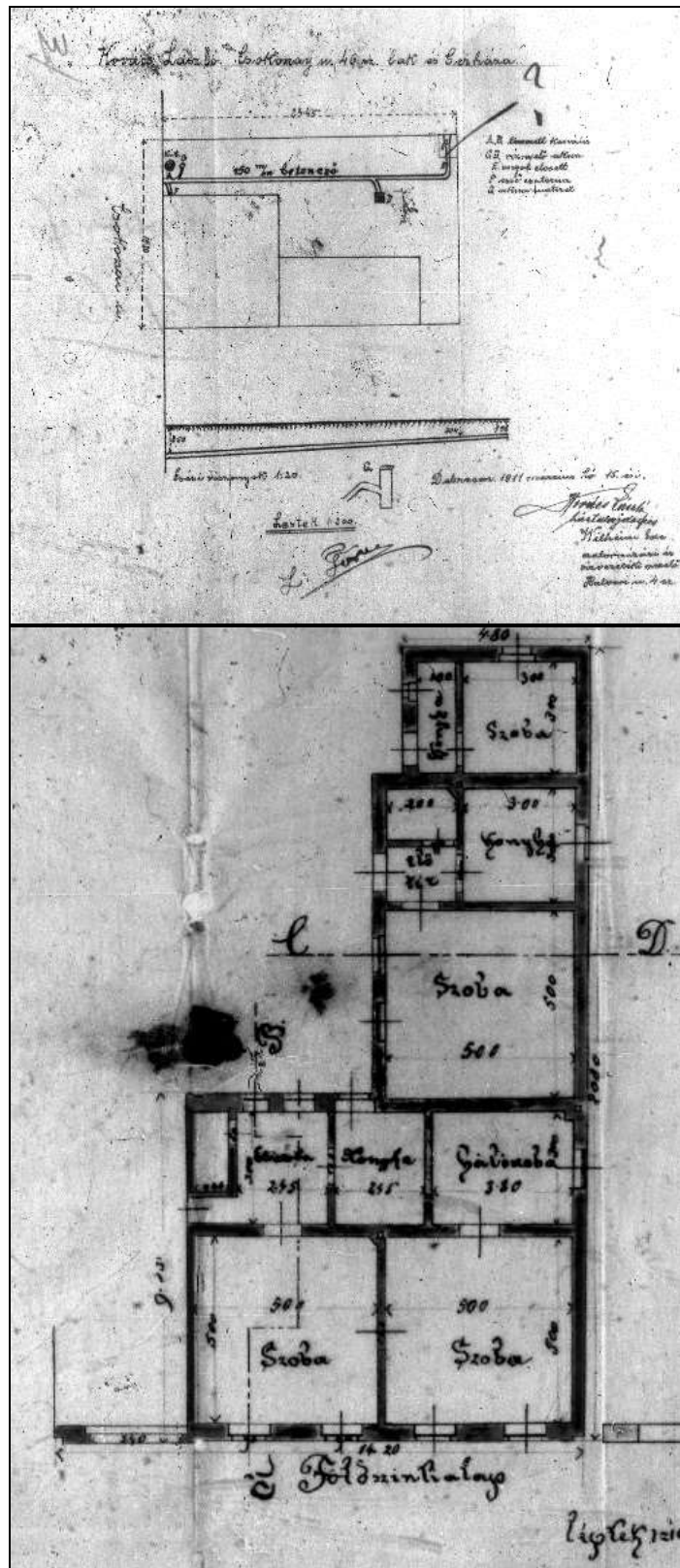

2. kép A porta beépítettsége 1872-ben ¹⁰

A telek viszonylag kicsinek számít, amelyet szinte teljes egészében elfoglalt és leárnyékolt a hátsó szárny. A környező tűzfalak és az épület önmagára vetett árnyéka miatt a kicsi udvar sötét és dohos volt. Nem volt kedvező a ház tájolása sem, hiszen az utcai homlokzat északra, a belső udvari szárny pedig keletre nézett, amit egy nagy tűzfal árnyékolt be. Talán ennek is köszönhető a ház, hogy megmaradt, hiszen társasházi fejlesztésre kicsi volt, önmagában lakóépületnek pedig nem lehetett vonzó. Az új tulajdonos szerencsére bízott abban, hogy át lehet úgy alakítani, hogy élhető legyen. A feladatunk tehát az volt, hogy megtaláljuk azt az optimális megoldást, amellyel egy korszerű házat alkotunk miközben a lehető legtöbbet megtartunk a régi házból.

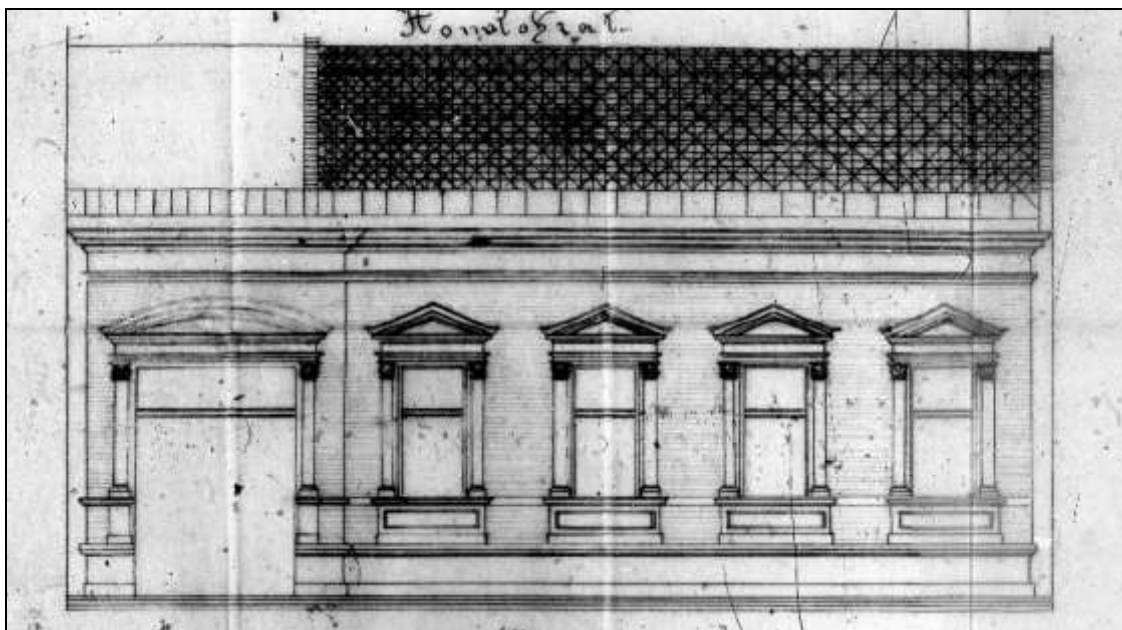
A tervezési koncepcióban először a napfény lehetséges beengedése volt szempont. Mivel a hátsó szárny statikailag jelentősen károsodott felmerült annak a lehetősége, hogy azt ne építsük vissza. Az udvar délre és nyugatra történő megnyitásával lehetővé vált az utcai szárny fénnel való megtöltése. Mivel elég nagy volt a tető látható volt, hogy a homlokzatot belső oldalon megemelve egy felső szintet el tudunk helyezni a tetőtérbe úgy, hogy annak hom-

¹⁰ MNL. HBML. DvK. 24.

3-4. kép Az épület helyszín-, illetve alaprajza 1894-ből¹¹

¹¹ DMJV. PH. Főépítészeti Iroda Építészeti Archívum – Mikrofilmtár

5. kép Az épület homlokzatának terve 1894-ből¹²

6. kép Az épület az átalakítás előtt – az udvar hátsó része¹³

¹² DMJV. PH. Főépítési Iroda Építészeti Archívum – Mikrofilmtár

¹³ JUHÁSZ NORBERT 2020.

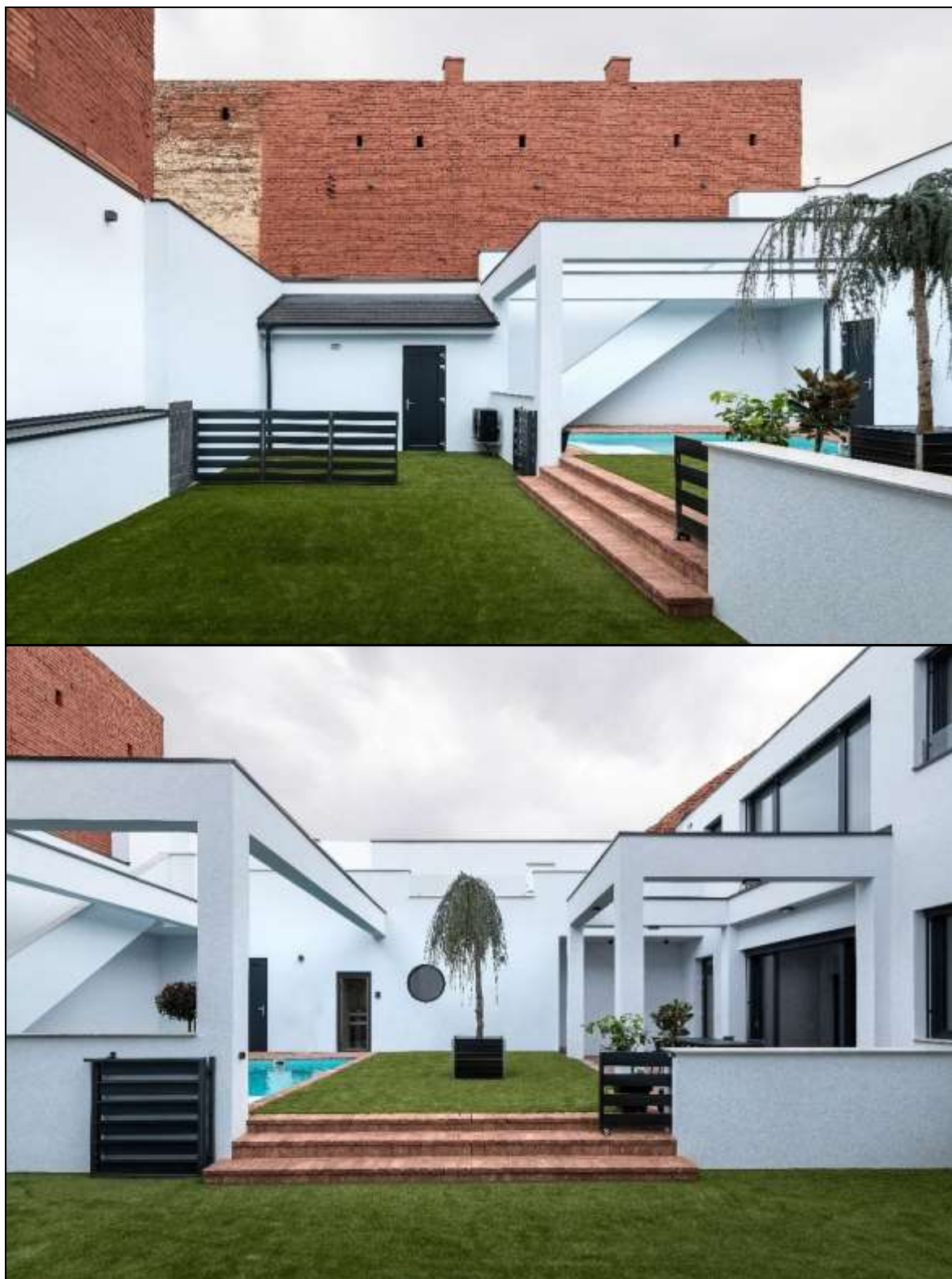

7. kép A beforduló traktus – a megsüllyedt pince felett a szerkezet károsodott ¹⁴

lokzata és ablakai is lehetnek az udvar felé. Az alaprajzi kialakításnál figyelni kellett arra, hogy a feljutással ne veszítsünk el értékes területeket. Ezért egy csigalépcső került a nappaliba, amely megengedte azt, hogy a felső szintre közepén érkezzünk meg. Így vált lehetővé, hogy a kis tömegű házban a nappali – étkező – konyha mellett négy hálószoba és három vizesblokk is elférjen. Ezen túl még az emeleten egy kétszintes galéria teret is teljes méretében meg tudtunk nyitni.

Így vált lehetővé az, hogy a nappaliba is besüt a nap. A ház azonban nem ér itt véget. A kert sötéttségét és a tűzfalak zord jellegét egy előtétfal segítségével oldottuk fel. A napfényt visszaverő és ezzel együtt csapdába ejtő világos felületek egy külön funkcionális egységet kereteznek. Az udvar méretéből adódóan nem volt alkalmas egy buja angol kert kialakítására, de a mai szabadtéri használat nem is feltétlenül igényli egy belvárosi környezetben azt. Ezzel szemben a kültéri funkciók a megrendelő igényei mentén a belső tér kiegészítéseként működnek, mint egy ház tető nélkül.

¹⁴ JUHÁSZ NORBERT 2020.

8-9. kép A megvalósult épület – az udvar hátsó része, valamint a beforduló traktus helyén az udvar a keretekkel ¹⁵

¹⁵ KÓSZEGHY FLÓRA 2020.

A terasz és a nyári konyha, a medence és a kutya számára leválasztható kertrész szinte egy alaprajzként jelenik meg. Mindezt kiegészítik azok a funkciók, amelyek ezeket kiszolgálják. A szauna és vizesblokk a medence mellett kapott helyet, a kamra pedig a nyári konyha mellé került. A hátsó fal előtt egy kerti tároló van, mindezek pedig az előtétfallal egy egységet alkotnak. Az emeleti hálósobához kapcsolódó részek tetejére egy kerengő került, amelyről lehet jutni a medence mellé.

Az, hogy egy ilyen kicsiny udvaron belül egy hosszabb útvonal alakul ki nagymértékben növelik a tágasság érzetét. Ez a fajta tér-szemlélet jelenthet egy alternatívát a zártságához képest. Attól még, hogy befelé fordul, az épület nem jelenti azt, hogy szűkösnek kell lennie. A megrendelő kérése volt ez a kerengő, amely a mozgás és a végtelen körbejárás lehetőségével a tér érzetét is tágította. A kert másik meghatározó eleme az árnyékolókat is fogadni tudó kerektek rendszere. A terasz és a medence fölé olyan vasbeton elemek kerültek, amelyek a kültéri alaprajz működését emelik ki, mintha peremei mentén jelölnék ki a tereket.

10. kép A megvalósult épület – a ház belső homlokzata ¹⁶

¹⁶ KŐSZEGHY FLÓRA 2020.

11. kép A medence és a kerengő lépcsője ¹⁷

Ez az egész struktúra adja az épület új részének karakterét. Ez a felfogás a modernséget nem a régi ellenpontjának tekinti, hanem a kor igényei mentén engedi működni. Nem féltünk markáns építészeti gesztusokat alkalmazni egy védett homlokzatú épületen, hiszen a percepció szempontjából a két világ nem is jelenik meg egyszerre. A belső térben a nappaliban a polgári jelleg dominál, de egy finom átmenettel kapcsolódik a belső udvar világoskék színű világához.

Az udvaron és a homlokzaton is a festett téglavörös színével jelenik meg a világoskék, így kapcsolva össze a külső és a belső világot. Az épület ilyen formán egy sajátos keveredése az időbeli síkoknak. Ez a fajta szervesülés egy lehetőség, amin belül az arányok változhatnak. Ahogyan az irodalomban is működik a vendégszöveg használata, úgy az építészetben ugyancsak lehetséges olyan térbeli, tömegbeli és ornamentikai motívumok használata, amelyek egy összetett történetet mesélnek el. Ezen elbeszélések akkor működnek, ha a városlakók egyaránt tudják értelmezni.

¹⁷ KŐSZEGHY FLÓRA 2020.

12-13. kép A lépcső, illetve az új és a régi találkozása ¹⁸

¹⁸ KŐSZEGHY FLÓRA 2020.

8. Debrecen jövőbeli építészeti identitásának kérdései

A Csokonai utcai ház tanulságai nem merülnek ki a régi és az új viszonyában. A város szempontjából az óvárosi utcák régi épületeinek felújítása mellett az új épületek karakterisztikájának kérdése is fontos, és ez összefügg az építészeti látószög kérdésével. Ahhoz, hogy Debrecen meg tudja fogalmazni saját arculati koncepcióját, érdemes lenne megvizsgálnia a korlátait és a lehetőségeit is egyaránt. A keretek szempontjából vannak olyan tényezők, amiken nem lehet változtatni, de vannak olyanok, amelyek lehetőségek a változásra. Általában korlátozottak az építetők anyagi forrásai, a kivitelezők kapacitása és az általuk elérhető szakemberek munkájának minősége. A jogi környezet által felkínált lehetőségek is megnehezítik azt, hogy világszínvonalú épületek szülessenek.

Az adottságokon túlmenően azonban vannak olyan korlátok, amelyeket le lehet bontani, és ez nem csupán a szakma felelőssége. A megrendelői kör látókörének szélesítése egy aktív lakossági részvételt igényel akik körében a lokálpatriotizmusnak erős hagyományai vannak. A negatív kritikák mellett azonban a debrecenieknek irányt kell mutatniuk abban, amit el tudnak fogadni. Az építetőknek egy közösség részeként ehhez illene igazodnia, hiszen az utcakép mindenkit érint, nem magánügy. Egy épület megjelenésének célja lehet a közösségben elfoglalt hely, és ezzel együtt a társadalmi státusz reprezentációja, de szerencsés, ha ez nem az anyagi javak bemutatásában merül ki. Az építészet olyan, mint az irodalom: a műveltségért meg kell dolgozni. Természetesen nem adatik meg mindenkinek, hogy bejárja a világot és tanuljon más országok kultúrájából, de éppen ez a fajta szűk perspektíva ma már nem földrajzi vagy anyagi kérdés. Az internet korában bárki számára elérhető az a világ, amely tele van inspirációval és mintával. Ezek adaptálása és a helyi viszonyokhoz, emlékekhez és személyes preferenciákhoz történő illesztése egy diskurzus mentén valósulhat meg, amelyben a konkrét éghajlati tényezőknek is szerepet kell játszania.

Debrecen már jó ideje egy globálisan is gondolkodni tudó város, a cívis vaskalaposságának immáron nincsen fizikai értelemben vett indokoltsága. A széles perspektíva és a nyitottság egy lehetőség, amellyel élve egy egyéni karaktert jeleníthet meg a város az épített környezet által is. Ez a jelleg teremtheti meg azt a belső összetartó erőt, ami más kulturális szférákkal kiegészülve, a változóban lévő társadalmi folyamatokat is egységben tarthatja. Azzal ugyanis, hogy valaki egy épületet megépít, vagy egy társasházban lakást vásárol, részévé válhat annak a történetnek, amely a jövő műemlékeinek, vagy azok hiányának elbeszélése.

Forrásjegyzék

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁRA

- (é. n.) KOVÁTS GYÖRGY: *Debreczen város térképe a XVIII. század második feléből, valamikor az 1763-1769. közötti időkből.* Jelzet: MNL. HBML. DvT. 34.
- 1872 GOLLER JÁNOS – HARÁSEK JÁNOS: *Debreczen város kataszteri térképe.* Jelzet: MNL. HBML. DvK. 24.

Irodalomjegyzék

BALOGH ISTVÁN

- 1969 *Debreceniség (Egy irodalmi fogalom története és társadalmi háttere).* Studia Litteraria. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének Közleményei. VII. évf. 1. szám. In: BARTA JÁNOS Egyetemi tanár (Felelős szerk.): Felelős kiadó: BOGNÁR REZSŐ a KLTE rektorhelyettese. Alföldi nyomda. Debrecen. 14-53.

BERTA ERZSÉBET – KÖSZEGHY ATTILA

- 1990 *Debreceniség a város építészetében: Városképi változások a kiegyezéstől a 30-as évekig.* Magyar Építőművészet LXXXI. évf. 2. szám 32-35.

BÉRES ZSUZSA

- 2021 *A hely szelleme – A debreceniség szociológiai szempontú vizsgálata a helyi kulturális eliten belül.* Studia Litteraria. Városi emlékezet és identitás. Debreceni, regionális és vallási aspektusok. LX évf. 1-2. szám. In: BÉNYEI PÉTER (Főszerk.): – FAZAKAS GERGELY TAMÁS (Szerk.): Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen. 49-62.

HORVÁTH PÉTER

- 2019 *Adalékok Debrecen XVIII. századi várostérképének újradatálásához.* Cívisporta. III. évfolyam, 2. szám. In: DR. HORVÁTH PÉTER – BALOGH LÁSZLÓ (Szerk.): Debrecen. 93-115.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

- 2005 *Debreceni civis szótár.* Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai LXXXIII. szám. In: JAKAB LÁSZLÓ (Szerk.): Felelős kiadó: DR. HOFFMANN ISTVÁN. Technikai szerkesztő: KECSKEMÉTIMÉ LEGOZA ESZTER. Készült a Kapitális Kft. nyomdaüzemében. Debrecen. 1-830.

LAKNER LAJOS

- 2014 *Az Árkádia-pőr fogságában: A debreceni Csokonai-kultusz.* Déri Múzeum. Felelős kiadó: DR. ANGI JÁNOS múzeumigazgató. Alföldi Nyomda. Debrecen. 1-352.

TILLMANN JÓZSEF ADALBERT

- 2012 *A tenger távlata.* 2000 Irodalmi és Társadalmi havi lap. 1-2. lapszám. Lásd még: <http://ketezer.hu/2012/01/tillmann-j-a-a-tenger-tavlata/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. X. 10.

Képjegyzék

A BEFORDULÓ TRAKTUS – A MEGSÜLLYEDT PINCE FELETT A SZERKEZET KÁROSODOTT

- 2020 JUHÁSZ NORBERT felvétele

A LÉPCSŐ

- 2020 KŐSZEGHY FLÓRA Archicad látványterve

A MEDENCE ÉS A KERENGŐ LÉPCSŐJE

2020 KÖSZEGHY FLÓRA Archicad látványterve

A MEGVALÓSULT ÉPÜLET – A BEFORDULÓ TRAKTUS HELYÉN AZ UDVAR A KERETEKKEL

2020 KÖSZEGHY FLÓRA Archicad látványterve

A MEGVALÓSULT ÉPÜLET – A HÁZ BELSŐ HOMLOKZATA

2020 KÖSZEGHY FLÓRA Archicad látványterve

A MEGVALÓSULT ÉPÜLET – AZ UDVAR HÁTSÓ RÉSZE

2020 KÖSZEGHY FLÓRA Archicad látványterve

A PORTA BEÉPÍTETTSÉGE 1872-BEN

1872 GOLLER JÁNOS – HARÁSEK JÁNOS: *Debreczen város kataszteri térképe.*
Jelzet: MNL. HBML. DvK. 24.

A SZÓBAN FORGÓ TELEK VALAMIKOR 1763-1769. KÖZÖTT

(é. n.) KOVÁTS GYÖRGY: *Debreczen város térképe a XVIII. század második feléből, valamikor az 1763-1769. közötti időkből.* Jelzet: MNL. HBML. DvT. 34.

AZ ÉPÜLET ALAPRAJZA

1894 DMJV. PH. Főépítészeti Iroda Építészeti Archívum – Mikrofilmtár

AZ ÉPÜLET ÁTALAKÍTÁS ELŐTT – AZ UDVAR HÁTSÓ RÉSZE

2020 JUHÁSZ NORBERT felvétele

AZ ÉPÜLET HELYSZÍNRAJZA

1894 DMJV. PH. Főépítészeti Iroda Építészeti Archívum – Mikrofilmtár

AZ ÉPÜLET HOMLOKZATÁNAK TERVE

1894 DMJV. PH. Főépítészeti Iroda Építészeti Archívum – Mikrofilmtár

AZ ÚJ ÉS A RÉGI TALÁLKOZÁSA

2020

KŐSZEGHY FLÓRA Archicad látványterve

HARANGI ATTILA

EGY CÍVIS NEGYED LEHETŐSÉGEI DEBRECENBEN

Egy cívis negyed megvalósításának és működésének három szintje: A kutatásom alapján a cívis negyed és a cívisházak hálózata három egymásra épülő szinten valósulhatna meg, amelyeket egy közös brand kapcsolna össze. Az első szint a cívisházak és a cívis negyed brandjének kialakítását jelenti, egy közös arculat és marketing létrehozását. A meglévő infrastruktúrára építve vizuális eszközökkel és az online térben az értékes házak megjelölése és összekapcsolása. Például táblák, QR-kód, mobil applikáció, honlap, zsebtérkép, útikönyv, ajándéktárgyak készítése. Párhuzamosan a helyi közösségek, civil szervezetek és a cívisházak tulajdonosainak bevonásával közösségépítést is jelent, amely tartalommal tölti meg a hálózatot. A cíviség, a debreceniség, a helyi identitás keresése és erősítése. Ugyanakkor alapvetően a turizmusra építene, helyieknek és látogatóknak egyaránt egy alternatív városnézés, Debrecen rejtett rétegeinek a felfedezése.

A második szint egy cívis látogatóközpont megvalósítását jelenti. A turisztikai út erősítése, a meglévő közfunkciójú és bejárható cívisházak összekötése a brand eszközei által. A kiépített háttérrel és hálózattal egy központ fenntartása is biztosítható. A látogatóközpont egy cívisházban valósulna meg, véleményem szerint erre a célra a legalkalmasabb a Lorántffy utca 42. számú polgárház lenne. Az intézmény az információs pont mellett egy cívis építészeti múzeum alapját jelentené, a helyszínen egy-két szobát tablókkal, építészeti elemek gyűjteményével berendezve. Továbbá közösségi térként hasznosítható szobákkal és az udvar használatával, a későbbi bővítés lehetőségével.

A harmadik szint a tényleges negyed kialakítását jelenti. A megmaradt értékes cívisházak egy lokális csoportja, 4–6 szomszédos ház hasznosítása. Véleményem szerint erre a legalkalmasabb terület az egykori Debrecenfalván a Lorántffy és Kígyó utcák teresedése a Méliusz térnél. A cívis negyedet egy alternatív turisztikai-művészeti-kulturális negyedként értelmezem. Magában foglalhatja kézműves házat, berendezett tájházat, építészeti múzeumot, alkotótereket, közösségi tereket, coworking irodát, éttermet, kávézót, szállást, stb. Egy helyen,

eredeti cívisházakban koncentrálódhatna a cívis örökségünk. A közös brand összefogná a cívis negyedét és a turisztikai útvonalakat, életképes, egymást erősítő tartalmakkal megtöltve, biztosítva a fenntartható hasznosítást és működtetést. Tanulmányomban ezen tézisémet konkrét helyi és hazai példák elemzésével szeretném alátámasztani.

1. Az óváros karaktere

Debrecen egyik legjelentősebb építészeti öröksége a földszintes történeti lakóházak, a cívisházak. A szétterült alföldi városban, a sáncárok határolt ősi városmag és az újsori utcákkal együttesen alkotott óvárosi területen, döntően a földszintes beépítés volt a meghatározó egészen a XX. század közepéig.

A műemlékes mintavárosok ékszerdobozként megőrzött óvárosaiban behatárolt, viszonylag kis területen sűrűsödött össze az évszázadok építészete. Például Szentendre, Tokaj, Győr, Sopron, Székesfehérvár, Pécs vagy a Budai Várnegyed esetében egységesen megőrizték a történeti belvárost, amely legfőbb turisztikai attrakcióként vonzza a látogatókat. Debrecen nagyjából 2 km átmérőjű óvárosában az alföldi városokra jellemzően tágas, laza beépítés a meghatározó. Ezek az adottságok megnehezítik az óváros egységes megőrzését, amelyből a város fejlődésével arányosan egyre kevesebb marad.

Debrecen földszintes, sík látképéből évszázadokig szinte csak a templomok és a kollégium emelkedett ki. Az 1822-ben Kováts György által készített várostérképen zárt sorú vagy hézagosan zárt sorú épületet a Piac utcán kívül szinte alig találunk, de még ott is főleg csak az utca északi felén jellemző. A főutcán már a reformkorban kiépült egy egyemeletes klasszicista városkép. Azonban a mai városképet meghatározó, emeletes eklektikus nagyváros a századfordulón, különösen a XX. század elején valósult meg. Egységes nagyvárosi arculat viszont jellemzően csak a frekventált utcákon alakult ki. Az emeletes főutcán túl gyakorlatilag átmenet nélkül a földszintes házak a meghatározók. A fent említett műemlékes mintavárosokhoz képest Debrecenben önmagában nincs egységes óvárosi (emeletes) városszövet, szigetszerű tömbök helyett az csak a Piac utca és a Kossuth – Széchenyi utca tengelyre és a bekötő utcák közvetlen közelére korlátozódik. Az emeletes főutca a hatalmas területű földszintes városrészekkel együtt alkot sajátos egységet, ami Debrecen óvárosát jelenti.

2. Az óváros védendő területei

Debrecen központja legalább három Árpád-kori halmaztelepülés: Szentlászlófalva, Debrecenfalva és Mesterfalva összenövésével alakult ki a XIV. századra. A három település lenyomata még a mai roncsolt városszövetben is kirajzolódik a szabálytalan, organikus utcák nyomvonalával. Ha a hatalmas, szétterült óváros egészét nem lehet, és nem is tudták megőrizni a második világháború előtti állapotában, akkor ez a három falusias léptékű településmag már egy behatárolható és megőrizhető területet jelentene.

A Péterfia, Kút és Csapó utcák által határolt Szentlászlófalvának kitüntetett jelentősége van a szakma és a közvélemény számára egyaránt. Jellemzően ezt a területet szokták óvárosként azonosítani, legalábbis kiemelni az egészből. Nem véletlenül, hiszen a hely szelleme még ma is itt érvényesül talán a legerősebben, itt érezhető leginkább az óváros hangulata. Annak ellenére is, hogy a terület nagyrészt már átépítették. A belső részen már kevés cívisház maradt, értékes házakból álló utcakép már nincs, legfeljebb zárványként maradt egy-egy értékes ház. Természetesen a peremterületek frekventált utcáin: Péterfia, Egymalom, Rákóczi és Csapó utcákon értékes házakból álló jelentős utcaképek maradtak meg.

Szentlászlófalva romantikus képét a rossz állapotú, utolsó házak múlandó részletei festik, valamint az ostorfa és japánakác fasorok. A mohás tetőcserepek, a korhadó fakerítések, a rozsdásodó esőcsatornák, a homlokzati díszek töredékei és a vakolat alól egyre inkább felsejlő téglafalak jelentik az évszázados hangulatot. Ha Szentlászlófalvát időben konzerválták volna teljes egészében, ezzel együtt fejlesztették és megtöltötték volna tartalommal, még a XX. század közepén, akkor ma egy csoda lehetne, a műemlékes mintavárosokhoz hasonlóan. Nem így történt, pedig a rendezési terveken rendre ezt a területet jelölték ki megőrzendő skanzenként, ha már az óváros többi részén sokszor ötemeletes épületmagasságot irányoztak elő.

Ehelyett a területet építési tilalommal konzerválták, magára hagyták, igaz, legalább így megmaradhatott. A rendszerváltozásig, amikor a kapitalista piac elszabadította a régi, leromlott állapotú házak eltűnését. Azóta történtek biztató lépések az utóbbi években, de a folyamat ma is tart, amikor már nem nagyon maradt védendő és még megőrizhető épület. A házak pusztulásának ez a képlete sajnos az egész óvárosra érvényes, de talán Szentlászlófalván érzékelhető leginkább.

A Hatvan, Bethlen, Mester és Csap utcák által határolt Mesterfalván is hasonló a helyzet. Azonban itt még valamivel több értékes ház maradt meg, még utcaképrészletek is kirajzódnak. A terület a nyugati kiskörút átvágásával viszont jelentős átalakulás kapujában áll. A kutatásom alapján a harmadik városrészben, Debrecenfalván maradtak meg leginkább értékes házak és utcaképek a falusias településszövetben. Erre a területre, a Méliusz tér, Lorántffy, Kígyó és Domb utcák környékére terveztem egy védendő cívis negyedet, amelyet lentebb mutatok be részletesen.

Debrecenben tehát Szentlászlófalván, Mesterfalván vagy Debrecenfalván lehetne a város és a cívisek legősibb rétegeiből megőrizni egy településrésznyi negyedet. A településrész után a következő védendő egység az utcakép. Akár egy-két utca is alkothatna egy védett negyedet. Azonban mára már nem maradt meg egyetlen egységes utca sem. 2019-ben a diplomamunkámban 31 olyan utcaképet és területet elemeztem, ahol még legalább 4–6 értékes ház maradt meg egymás mellett valamilyen formában. A legértékesebb védendő utcaképrészletek: Varga utca 6-8-10-12-14-16.; Mester utca 23-27-29-31-33-35.; Hatvan utca 17-19-21-23-25-27-(29.) és Bethlen utca 4.; Hatvan utca 24-26-28-30-32.; Csokonai utca 38-40-42-44-46-48. továbbá Hatvan utca 53-55-57-59-61-63-65-(67.); Miklós utca 33-35-37-39-41-43-45.; Méliusz tér térfalai a Kígyó és a Lorántffy utcák torkolatával; Domb utca 16-18-20-22A-22B. valamint Monti ezredes utca 8-9-10. és Ötmalom utca 1.; Rákóczi utca 7-9-11-15-17-19-21-23-25.; Egymalom utca 2-4-6-8. illetve Rákóczi utca 50. és Egymalom utca 3-5-7.;

További védendő területek, mint egységes utcaképrészletek: Cserepes utca páros oldala és Jókai utca közepe; Bajcsy-Zsilinszky utca középső részén három szakasz; Simonffy utca második felében egy szakasz, Miklós utca második felében egy szakasz; Szent Anna utca végén egy szakasz; Csapó utcán két szakasz; Péterfia utca; Darabos utcán két szakasz; Eötvös és Rákóczi utca sarok környéke; Bem tér; Széchenyi utcán négy szakasz; Arany János utca elején egy szakasz; Iparkamara utca a Varga utcai szakasszal; Batthyány utca a Szent Anna utcai szakasszal.

Az óváros komplex vizsgálata alapján ez a 31 részlet lehetne alkalmas egy cívis negyed kialakítására, ahol még értékes és megőrzendő házak alkotnak valamilyen csoportot. Egy utolsó védett cívis negyed létrehozását a cívisházak egyre intenzívebb eltűnése indokolja az átalakuló városszövetben. A megmaradt cívisházak kataszterét 2018-ban készítettem el, amelyben 1540 olyan ingatlant regisztráltam, amelyen még valamilyen formában egy történeti lakóház áll. Jelenleg, 2023 júliusára már csak 1437 cívisház maradt. Még ez a mennyiség is

viszonylag soknak tűnhet, azonban a házaknak csak nagyjából az egyharmada őrizte meg valamennyire az eredeti karakterét és megőrizhető, reálisan felújítható a műszaki állapota. A legértékesebb és leginkább megőrzendő cívisházak száma körülbelül 300-ra tehető.

A probléma az, hogy a 300 legértékesebb ház a hatalmas óvárosi területen zárványként szóródik szét, jobb esetben a fent említett utcaképszakaszok részeként, rosszabb esetben teljesen egyedül maradván. Legnagyobb kérdés számomra, hogy ezeket a zárványként megmaradt értékes házakat hogyan lehetne összekötni? A házak megőrzésének két lehetősége rajzolódik ki. A nagyvárosi karakterbe integrálva, frekventált helyen, a többemeletes házak között abszolút zárványként, akár műtárgyként maradnak meg az utcafronti épülettömegek, ezzel viszont a házak fenntartása, életképes tartalommal megtöltése könnyebben és hosszútávon biztosítható. A másik esetben autentikus környezetben, falusias léptékben maradhatnának meg a házak, de a városközpont peremén, jellemzően lakóövezetben, ami sok kompromisszumot jelent és a fenntartása is nehezebb lehet, mert nem annyira kapcsolódik közvetlenül a városközpont fő keringésébe.

3. Cívis negyed Debrecenfalván

Az Árpád-kori eredetű Debrecenfalva lenyomata egy jól körülhatárolt zárvány a mai város-szövetben. Nyugatról és északról a Burgundia és a Csapó utca többemeletes paneles és sorház lakótelepei vágják az óvárosi szövet határvonalát. Kelet felől a Pacsirta utca mentén húzódott a város egykori határának a nyomvonala, ami mögött a Csillag, Bercsényi és Rakovszky utcák újsori telepítése folytatja a cívis építészetet. A Domb, Monti ezredes, Lőrinc pap, Ötmalom, Kígyó, Lorántffy és Fazekas Mihály utcákat délről a Kossuth utca és a Méliusz tér határolja a Cegléd utcával. Déli irányból kapcsolódik a területhez a Nap utca, illetve a Baross, Zöldfa és Kandia utcák a Szent Anna utcára átvezetve.

Debrecenfalva fókuszpontja a Méliusz téren álló Verestemplom, a környék egyetlen műemlék épülete. A Pecz Samu tervei alapján 1887-ben épült neogótikus templom a vörös téglá és fehér vakolt felületek komponálásával középkori architektúrát idéz, amely a környék hangulatát is meghatározza. Az organikusan kanyarodó utcákon a lakó funkció a meghatározó, jelentős középület nincs, de a közvetlen peremterületen iskolák, irodák és üzletek integrálják a városközpontba. Ahogyan az óváros egész területén, itt is ékelődnek tájidegen társashá-

zak a cívisházak közé, de még mindig a cívis karakter a jellemző. A többi Árpád-kori településmaghoz képest itt számos értékes régi épület alkot utcaképrészleteket a belsőbb közterületeken is, nemcsak a frekventált útvonalak mentén.

Debrecenfalva két részén lehetne egy cívis negyed kialakítani, ahol leginkább megmaradt az utcakép értékes házakkal. Az egyik terület a Domb utca és környéke, amely Sági Lajos szerint Debrecen legrégebbi településmagja. A történeti belváros nagyjából 1 km sugarú kör területe északkeletről délnyugati irányban 12 m-t lejt, amin belül dombhátként és a legnagyobb síkfelületként emelkedik ki a Domb és a Magas (Monti ezredes) utca környéke.¹ Az ősi települést ma már legfeljebb az utcák nyomvonalai idézik. Az itt álló cívisházak a századforduló környékén, a térképek alapján valamikor 1872 és 1911 között épültek. Egységes utcaképet alkot az alábbi 9 cívisház: Domb utca 16-18-20-22A-22B., Ötmalom utca 1. és Monti ezredes utca 8-9-10. házak. Helytörténeti szempontból kiemelendő a Domb utca 16. számú épület, amely Szabó Magda (1917-2007) író, költő legelső otthona volt, ebben a házban élt családjával a születésekor.²

A másik terület, amely véleményem szerint a teljes óvárosban a legalkalmasabb egy cívis negyed létrehozására, a Kígyó és a Lorántffy utcák torkolata a Méliusz térnél. Az utcaképből az öt legértékesebb házat röviden ismertetem.

1-2. kép A megvalósult épület – a ház belső homlokzata Utcakép Monti ezredes utcai házakkal, illetve a Kígyó utca 42. és a Lorántffy utca 40-42. házak³

¹ SÁGI LAJOS 1972: 10., 36.

² BALOGH LÁSZLÓ 2017: 152-154.

³ A szerző saját felvételei 2022. IV. 20., valamint 2021. III. 27.

A Lorántffy utca 42. számú házat 1903-ban építtette Bozóky Mihály (1837-1915) tímármester.⁴ A Bozóky tímár család felmenői és leszármazottai 1831-től közel százötven évig éltek az ingatlanon. Egy helyi védett, zártos, középső kapuáthajtós polgárház, eredeti részletgazdag, klinkertéglás homlokzattal. A ház az önkormányzat tulajdona, évek óta lakatlan és felújításra vár. A 718 m² nagyságú telken a megmaradt utcafronti épület 93 m² hasznos alapterületű. A két lakásra osztott házban négy 13-18 m² nagyságú szoba és egyéb kisebb helyiségek találhatóak. A ház különleges értéke a kapuáthajtó mennyezetének rekonstruálható színes festett motívum-maradványai.

A Lorántffy utca 40. számú ház valamikor 1822 és 1872 között épült. Egy hézagosan zártos polgárház kulisszahomlokzattal, amely egyelőre még nem helyi védett. A homlokzatdíszait átalakították, de a ház alapvetően megőrizte eredeti karakterét, kiemelt értéke a faragott fakapu. A ház magántulajdon, évek óta lakatlan. A Lorántffy utca 46. számú ház valamikor 1822 és 1868 között épült. A helyi védett sarokház zártos kialakítású, középső kapuáthajtóval. Alapvetően megőrizte eredeti karakterét, a szobái téglaboltozatosak. A ház magántulajdon, karbantartott, lakások és üzletek működnek benne. A Kígyó utca 42. számú ház valamikor az 1760-as évek előtt épült. Egy helyi védett oldalhatáron álló népi lakóház. Megőrizte eredeti karakterét, a szobái téglaboltozatosak, az egyik szoba pórfödém fedésű, a mestergerendában az 1776 évszám olvasható.⁵ A ház magántulajdon, karbantartott, jelenleg két lakásra van osztva, a hátsó lrészhez pedig kortárs bővítés épült.

A Kígyó utca 55. számú helyi védett oldalhatáron álló népi lakóház valamikor 1733. körül nyerhette el maival jobbra egyező beépítettségét, részben az 1600-as években már állt.⁶ E helyen működött egykoron a Novella csapszék, majd 1844-ben itt nyílt meg a város első óvodája, ami után Kisdédóvó utcának nevezték akkoriban a Kígyó utca ezen szakaszát.⁷ Kiemelt értéke a hátsó traktus keresztboltozatszerű fiókos dongaboltozatos lefedése. A ház magántulajdon, évek óta lakatlan.

Ilyen kiváló helyen és környezetben, ilyen változatosan az összes korszakot reprezentáló értékes házakat nem tudok máshol a városban, ezért mai napig ezt a területet tartom a legalkalmasabbnak egy cívis negyed létrehozására. A Debreceni Egyetem Műszaki Karának

⁴ <https://www.debrecenhazai.hu/kataszter/lorantffy-u-42> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

⁵ <https://www.koszeghy.hu/kepek/iroda.htm> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

⁶ VARGA GÁBOR 1978: 28-30.

⁷ HORVÁTH PÉTER 2019: 107. Lásd még: https://civisporta.hu/CP/civisporta_2019_2.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2023. X. 18.

tervező építészmérnöki mesterképzésén 2019-ben készítettem el a diplomamunkámat. A Lorántffy utca 42. számú ház megőrzésével és a 44. számú telek új beépítésével egy kortárs design műhely tervét, illetve a szomszédos épületekkel összekapcsolva a cívis negyed koncepcióját dolgoztam ki.⁸

Számtalan funkcióval lehetne megtölteni ezeket a házakat, amelyek közül egy konkrét ötletet dolgoztam ki. A képzőművészet és a kézműipar kapcsolata mentén egy közösségi alkotóteret költöztettem a házba. Nem csak építészeti, de az alkotótérben is a régi és az új kapcsolatra épült a koncepcióm, egyfajta élő múzeumként bemutatni és használni a cívis örökséget. A nagyvárosokban a hétköznapi embereknek is igénye van az alkotásra, azonban aki lakásban él, kihívást jelent számára megfelelő alkotóteret találni. Ezt a hiányosságot hidalhatná át egy kortárs design műhely. Budapesten számos közösségi alkotótér található, a diplomatervem elkészítése óta, 2023-ban pedig Debrecenben is megnyílt a Fix Makerspace Debrecen kreatív műhely a Piac utcán a Gambrinus-bérház alagsorában.⁹

Sajnos ez a funkció nem cívisházakban valósult meg, pedig a tervem is erről szólt. Viszont sok más lehetőséget is lehet találni a régi házak hasznosítására. Nyugat-Európában bevett szokás, hogy a vezető cégek, világvállalatok kulturális központokat hoznak létre, sok esetben régi épületek felújításával. Például Milánóban a Pirelli HangarBicocca vagy a Fondazione Prada.¹⁰ Debrecenben egyre több vállalat jelenik meg, akik „örökbefogadhatnának” egy-egy házat, ami akár a reprezentatív székházuk is lehetne. Vagy az egyetemváros előnyeit kihasználva akár kollégiumként és szakkollégiumként működhetnének a cívisházak, kisebb közösségeket kialakítva. A külföldi hallgatók számára akár földrészek vagy nemzetek szerint egy-egy saját házat lehetne kialakítani közösségi térként, ezzel erősítve a saját identitásukat és kötődésüket a cívisvároshoz.

A diplomatervemben az alkotótérhez szálláshelyet, coworking irodát és kávézót terveztem a szomszédos házakba. Talán egy ilyen komplex közösség már képes lenne fenntartani egy múzeumot is, ezért a Kígyó utca 42. sarokházba egy régóta hiányzó építészeti múzeumot gondoltam. A Kígyó utca 55. számú egykori csapszék épületben pedig adja magát egy

⁸ HARANGI ATTILA 2019. <http://epiteszforum.hu/kortars-design-muhely-debrecenben-egy-civis-lakohaz-ujra-gondolasa> Lásd még: https://www.youtube.com/watch?v=rZlqz-kBqGs&ab_channel=Debrecen%C3%A1zai Az oldalak utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

⁹ <https://fixdebrecen.hu/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

¹⁰ <https://pirellihangarbicocca.org/en/> továbbá <https://www.fondazioneprada.org/?lang=en> Az oldalak utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

gasztro udvar kialakítása. A házakat összekötő teresedés pedig városi köztérként és piactérként koncentrálná a cívis negyedet. Ez a koncepció csak a legkisebb egysége egy cívis negyednek. A terület magában hordozza a bővítés lehetőségét. A Méliusz téren a Verestemplom körüli értékes utcakép házai a nagy térrel szintén hasznosíthatók. Illetve a Kígyó és Lorántffy utcákon is számos értékes ingatlan található még. Az igazán nagy lehetőség pedig a fent ismertetett Domb utcai terület összekötése lenne, amely által valóban egy utcákban mérhető kis településrész lenne a cívis negyed, amelynek ötlete nem újkeletű és nem öncélú, csak máshogyan fogalmazták meg.

Az évtizedek alatt már többen is foglalkoztak egy védett városrész szükségességével. Például Béres András (1928-1993.) néprajzkutató a Batthyány utcába kézművesek utcáját álmodott, majd miután az 1960-as évek végén szanálták annak páratlan oldalát, a Kistemplom körüli térre és a környékére helyezte át ötletét.¹¹

A korabeli sajtóban a régi mesterségek utcája ötlet első említését 1965-ben találtam. Dr. Angyal László, a Hajdú-Bihar megyei Tanács V. B. építési, közlekedési és vízügyi osztályának vezetője, a Hortobágyi Intéző Bizottság titkára úgy fogalmazott, hogy *„ezért született meg az a gondolat, hogy a prágai „Aranycsinálók utcája” mintájára Debrecenben is fel kellene támasztani a régi kézműves, iparos hagyományok műhelyeit, boltjait egy forgalmas helyen, ahol az idegenek könnyűszerrel megtalálnák a régi mesterségek folytatóit.”*¹² Az ötletből 1969-ben készítették el a régi mesterségek utcájának tanulmánytervét, amelyben a Kistemplom körüli területet jelölték ki erre a célra.¹³

Majdnem egy évtizeddel később, 1978-ban írtak arról, hogy *„szívet melengető tanulmánytervet fogadott el Debrecen tanácsa: a „kálvinista Rómában” létrehozzák a régi mesterségek utcáját. A ma már ritkaság számba menő szakmák művelőinek a város szívében teremtenek helyet: itt műhelyük mellett boltot is nyithatnak. A Csonkatorony mögött tíz mester számára létesítenek üzletsort. (Egy másik tervzet alapján a belváros rekonstrukciójának részeként majd egy egész területi egységet a régi hajdúsági mesterségek ötven művelőjének szának.) (...) Debrecenben maga a város főépítésze: Radnai Pál gondoskodik a régi mesterségek utcájának megvalósításáról.”*¹⁴

¹¹ Megjegyzés: Horváth Péter szóbeli közlése alapján

¹² HAJDÚ-BIHARI NAPLÓ 1965. július 8: 1.

¹³ AMERIKAI MAGYAR VILÁG 1969. május 25: 4., HAJDÚ-BIHARI NAPLÓ 1970. március 20: 8.

¹⁴ AMERIKAI MAGYAR NÉPSZAVA 1978. szeptember 1: 21.

Egy 1980-ban, Füsbe ment terv? Régi mesterségek utcája címmel megjelent cikkben Rácz József, a városi tanács építési osztályának vezetője kifejti, hogy „*ez az elgondolás több mint tíz évvel ezelőtt keletkezett, s bekerült az 1970-es városrendezési tervbe is. Egy régi debreceni negyedben, a Szappanos-Kölcsey utcák által határolt szilvamag alakú területen jönne létre az együttes. Régi és újabb kismesterségek képviselői költözhetnének ide földszintes házakba egyetlen előfeltétellel: hogy a műhelyük az utcára nézzen.*”¹⁵

Radnai Pál városi főépítész kiegészítése szerint „*van egy másik elképzelés is a régi mesterségek utcájáról. Eszerint a Csonkatemplom mellett, a Révész téren alakulna ki ez a negyed. A Hortobágyi Intéző Bizottság kérésére 1973 táján beépítési terv készült erről, makettel együtt. A Kertai László által kidolgozott tervet a végrehajtó bizottság 1975-ben jóváhagyta, s bevette a részletes városrendezési tervbe. Az elképzelés lényege az, hogy ezen a területen a történetileg értékes épületek megmaradnának, a többiek lebontanák, s újakat építenének a műhelyeknek.*”¹⁶

A Révész tér koncepciója mellett 1982-ben a városi tanács készített egy tanulmánytervet a sétálóutcává alakítandó Batthyány utcára, ahol lehetőséget biztosítottak volna a megmaradt civisházakban a régi mesterségek utcájának kialakítására.¹⁷ Fésüs Gyula a városi tanács kereskedelmi osztályvezetője 1985-ben úgy nyilatkozott, hogy a „*régi mesterségek képviselőinek biztosítunk üzlethelyiségeket a Batthyány - majdani sétálóutcában. Egyelőre az előkészítésnél tartunk, tatarozzuk a meglévő épületeket, és átalakítjuk ezeket az új funkcióra.*”¹⁸

Angyal László, a megyei műemléki albizottság utódszervezetének elnöke még 1991-ben is arról nyilatkozott, hogy kezdeményezik a Kistemplom melletti területen a régi mesterségek utcájának kialakítását, ez a terv azonban azóta sem, közel hat évtized alatt sem valósult meg meg.¹⁹

Pataky Emőke építészmérnök 1983-ban a Budapesti Műszaki Egyetemen a Debrecen műemléki értékeinek és védelmének kiterjesztése című műemlékvédelmi szakmérnöki diplomamunkájában már egy védett civis negyed megőrzéséről értékezett, amelyet Kis Debrecennek nevezett. Egy földszintes történelmi városrész megőrzését javasolta civis- és iparosházak-

¹⁵ HAJDÚ-BIHARI NAPLÓ 1980. szeptember 28: 7.

¹⁶ HAJDÚ-BIHARI NAPLÓ 1980. szeptember 28: 7.

¹⁷ HAJDÚ-BIHARI NAPLÓ 1982. november 4: 4.

¹⁸ UTAZÁSI MAGAZIN 1985. február 27.

¹⁹ HAJDÚ-BIHARI NAPLÓ 1991. 11. november 8.

kal, kis utcákkal és teresedésekkel, továbbá a Batthyány utca 24. és Bajcsy-Zsilinszky utca 42. számú népi lakóházakban a cívis életformát bemutató, enteriőrrel létrehozott cívisházat tervezett élő, többfunkciós kialakítással.²⁰

4. Kulturális negyed, múzeumnegyed

A cívis negyedet leginkább egy kulturális városrészként értelmezem a település szövetébe integrált épületegyüttesként kulturális funkcióval. Két közeli világváros, Budapest és Bécs esetében, más léptékben, mint a cívisházak, de a funkciók központosítására és összeszervezésére láthatunk jól működő példákat.

Budapesten 2015-ben indultak el a Liget Budapest projekt építkezései.²¹ A városléptékű fejlesztés során a 120 hektár nagyságú Városligetben a meglévő intézmények felújítása mellett újakat építenek. A Hősök tere, Szépművészeti Múzeum és Múcsarnok együtteshez a Széchenyi Gyógyfürdő és Uszoda, a Fővárosi Állat- és Növénykert, valamint a Fővárosi Nagycirkusz kapcsolódik. A Vajdahunyad vára Alpár Ignác által tervezett Történelmi Épületcsoport pedig a Magyar Mezőgazdasági Múzeum otthona. Az egykori Olof Palme Ház műemléki rekonstrukciója 2019-ben fejeződött be, a Millennium Házaként megnyíló épületben a NEO Kortárs Művészeti Tér kapott helyet. A történelmi épületekhez 2022-ben a Magyar Zene Háza és a Néprajzi Múzeum új komplexumai társultak. Tervben van a területen az Új Nemzeti Galéria és a Magyar Innováció Háza építése is. A Liget Budapest projektre Zoboki Gábor építész tervezett egy alternatív koncepciót, amelyben a központosítás helyett egy útvonalra fűzte fel a látnivalókat.²²

Bécs történelmi központjában a XIX. század második felében épült ki a Ring területe a legjelentősebb középületek sorával. A Császári Palota (Hofburg) tengelyében, a Szépművészeti Múzeum és Természettudományi Múzeum szomszédjában álló, egykori császári lóistálló épületében és hatalmas udvarán alakították ki 90 ezer m²-en a 2001-ben megnyílt Muse-

²⁰ Megjegyzés: Horváth Péter 2010 körül „Cívis skanzen” avagy „Belvárosi Cívis Skanzen” néven vetette fel újra a már sokak által korábban felkarolt ötletet

²¹ <https://ligetbudapest.hu/> Lásd még: https://www.youtube.com/watch?v=Y0xPCAO1aMo&ab_channel=Liget_Budapest Az oldalak utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

²² <https://epiteszforum.hu/magyar-nemzeti-galeria-a-zoboki-demeter-epitesziroda-terve> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

umsQuartier Wien (MQ), kortárs Múzeumi Negyedet.²³ Három fő múzeumhoz kapcsolódik rengeteg közösségi tér és kulturális intézmény. A XVIII. századi barokk épületekhez 1998 és 2001 között két kortárs múzeumot építettek. A Leopold Múzeum az Egon Schiele és az osztrák modernizmus gyűjtemény otthona. A mumok - Modern Művészeti Múzeum gyűjteményének középpontjában a XX. és XXI. század alkotásai állnak. A harmadik múzeumot, a Bécsi Építészeti Központot pedig a történeti épületben alakították ki.

Pécs 2010-ben volt Európa Kulturális Fővárosa, aminek a részeként 2009 és 2011 között valósult meg a Zsolnay Kulturális Negyed.²⁴ A város szélén, a Zsolnay család világhírű kerámiagyárának 5 hektáros területén, 15 műemléképületet hasznosítva valósult meg több mint 11 milliárd forintból a projekt. A kerámiatermékeket két, a család és a gyár történetét egy kiállítás mutatja be. A Zsolnay-örökség mellett a kortárs művészet is nagy szerepet kap az m21 Galéria és az E78 koncertterem által. Kézműves Boltok utcája, kávézók, éttermek és apartmanok szolgálják ki a látogatókat. A gyerekeket pedig szabadtéri játszóterek, a Labor – Interaktív Varázstér, a Planetárium, a Varázsóra, a Bóbita Bábszínház és a Herkules Műhely foglalkozásai várják. A Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kara, a Kommunikáció és Médiatudományi, valamint a Szociológia Tanszék is a negyedbe költözött.

Sopronban 2023. VI. 6-án nyílt meg az új Múzeumnegyed.²⁵ A Fő téren négy ikonikus műemléképület, a Storno-ház, a Tábornok-ház, a Fabricius-ház és a Tűztorony összekapcsolásával jött létre a 4500 m²-es múzeumegyüttes tíz kiállítással. A zártos, kétemeletes barokk házak kívülről megőrizték önálló karakterüket, azonban a belső átjárókkal egy épületkomplexummá kapcsolták össze őket.

A beruházás több mint 3 milliárd forintból a Modern Városok Program részeként valósult meg. A Storno-házban egykor Storno Ferenc (1821-1907.) művész-restaurátor élt a családjával, amelyben ma a Storno-gyűjtemény és a család historizáló művészlakása mellett a Határtalan történet című, Sopront és környékét a koraújkortól napjainkig bemutató állandó

²³ <https://www.mqw.at/en/> Lásd még: <https://www.wien.info/hu/v%C3%A1rosn%C3%A9z%C3%A9s-b%C3%A9csben/m%C3%BAzeumok-%C3%A9s-ki%C3%A1ll%C3%ADt%C3%A1sok-b%C3%A9csben/legfontosabb-m%C3%BAzeumok/museumsquartier> Az oldalak utolsó megtekintése: 2023.VIII. 7.

²⁴ <https://www.zsolnaynegyed.hu/> Lásd még: <https://epiteszforum.hu/dosszie/zsolnay-kulturalis-negyed> illetve https://www.youtube.com/watch?v=-DyZk46gUK8&ab_channel=ZsolnayKultur%C3%A1lisNegyed Az oldalak utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

²⁵ <https://muzeumnegyed.hu/> Lásd még: <https://www.kisalfold.hu/helyi-kozelet/2023/06/megnyitotta-kapuit-a-soproni-muzeumnegyed-fotok> továbbá <https://www.canarchitects.hu/muzeumnegyed> Az oldalak utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

történeti kiállítás látható. A Tábormok-házban az Iparművészeti Látványtár, a Mesebeli história kiállítás, amely Mátyás királyt mutatja be a népmesékben és a történetírásban, a Vándorszobrok újkori kőtár, illetve a Sopron és a korona kiállítás kapott helyet.

A Fabricius-ház római kori alapokra épült a XIV. században, az évszázadok során a gótika és a barokk is alakította. Ma a házban a Suttogó kövek római kőtár, a Sopron örök! régészeti tárlat, az Otthon a városban kiállítás, amelyben tíz teremben XVII-XIX. századi polgárlakásokat rekonstruáltak, illetve a Galéria időszakos kiállítótér kortárs képzőművészeti tárlatok számára működik. Sopron jelképe, a római kori alapokra több periódusban épült barokk Tűztorony kilátóként, a pinceszintjén pedig Időkapu, várostörténeti köemlékek kiállításával kapcsolódik a komplexumhoz, amelynek része a Várfalsétány és a Várfalkert is.

Hajdúszoboszlón a Bocskai István Múzeum kiállításait három szomszédos polgárházban alakították ki.²⁶ Ez a megoldás tükrözi leginkább a Debrecenbe vizionált cívis negyedet. Hajdúszoboszló egy kétfeltes település, a lakóházakból álló belső sűrű magot eredetileg a laza szerkezetű ólaskertek vették körül, ahol az állatokat tartották és a gazdálkodást folytatták.²⁷ A Bocskai utca a belvárosban található, ahol a földszintes polgárházak még valamennyire őrzik a századfordulós alföldi utcaképet. A város múzeuma 1964-ben kapott működési engedélyt az 1957-ben indult előzmények után. A mai múzeumot Dr. Bihari-Horváth László múzeumigazgató főmuzeológus leírásai alapján mutatom be.

A főépület a Bocskai utca 12. számú polgárházban található. *„Az épületben 1977 óta működik múzeum, az állandó várostörténeti kiállítás mellett itt található a múzeum időszakos kiállítóterme, közösségi tere, az igazgató és a muzeológus irodája, egy kisebb műtárgyraktár és a múzeum adattára.”*²⁸ A Bocskai utca 14. számú házban 1989 óta működik a múzeum, jelenleg a Nemzetközi Modern Múzeum és a Rácz György Emlékház otthona. Az épületet 2021-ben bővítették egy új utcafronti szárnyal, amelyben a Fejedelmi Kincstár kiállítás kapott helyet, a Magyar szürké útja – Oxenweg pályázati projekt részeként.²⁹ A Bocskai utca 11. szám alatti házat 1989 óta használja a múzeum, amelyben 2018-ban rendezték be az új állandó néprajzi kiállítást. A negyedik épületben, a Bocskai utca 21. szám alatti, szintén földszintes, de más karakterű, szabadon álló házban 2016-ban alakították ki a központi műtárgy-

²⁶ <https://www.bocskaimuzeum.hu/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

²⁷ VIRÁNYI ZSOLT 2015: 300-328.

²⁸ BIHARI-HORVÁTH LÁSZLÓ 2018: 11.

²⁹ <https://www.dehir.hu/kultura/fejedelmi-kincstarat-avattak-a-hajduszoboszloi-bocskai-muzeumban/2021/06/26/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

raktárat.³⁰ A múzeum épületállománya, a 3 szomszédos földszintes polgárház alapvetően megőrizte karakterét, de a homlokzatukat átalakították, sem építészeti, sem történetileg nem képviselnek kiemelkedő értéket, amely a reprezentációt növelné. Dr. Bihari-Horváth László, a múzeum igazgatója 2014-ben, a kinevezése évében úgy fogalmazott, hogy a múzeumok utcája koncepció, a több épületre bomló intézmény helyett költséghatékonyabb lenne egy központi épület kialakítása.³¹

Hajdúszoboszló esetében ez a probléma valóban mérlegelendő. Debrecenben viszont a meglévő múzeumközpont, a Déri Múzeum infrastrukturális háttéréhez lehetne kapcsolni egy civis negyed egy-egy házában kialakított múzeumi egységeket. A Déri téri épületét kinőtte a múzeum, a gyűjteménye egy részét külső raktárakban tárolják. A néprajzi gyűjteményből több civisház is be lehetne rendezni, amely a Déri Múzeum 2023. VI. 21-én megnyílt Cívisek világa című új helytörténeti állandó kiállításához kapcsolódhatna.³² Illetve egy építészeti múzeum alapját jelenthetné Horváth Péter tégl- és fragmentum gyűjteménye különböző építészeti elemekkel (zárak, ablakok, esővető deszkák, cserepek, kályhacsempék, stb.), amelyet jelenleg a Régi Városháza pincéjében tárolnak. Egy átfogó, önálló kiállítás Debrecen építészeti teréről nagy hiányosság.

Az ismertett kulturális városrészek adaptációja egy civis negyedre nézve azt mutatja, hogy ha több intézmény található egymás mellett, akkor jelentősen növelik az elérést, erősítik egymást. Ha 4-6 szomszédos civisház hasznosítanánk különböző kereskedelmi és kulturális funkciókkal egyaránt, akkor sokkal fenntarthatóbb lenne a civis negyed. Például egy építészeti múzeum önmagában egy speciális téma lehet, de ha társul hozzá még 3-4 funkció, akkor már együttesen sokkal hatékonyabb lenne. A civisházak és a közterek együttesen egy komplex egészet alkotnának, ami kiindulópontja a turisztikai útvonalaknak. Ezért gondolkozom mindenképpen negyedben, nem pedig csak egy ház hasznosításáról. Tanulságos az öt város bemutatott egyedi brandje is, milyen komplex infografikai arculatot alakítottak ki.

³⁰ BIHARI-HORVÁTH LÁSZLÓ 2018: 7-42.

³¹ BIHARI-HORVÁTH LÁSZLÓ 2014: 10.

³² <https://www.haon.hu/helyi-kultura/2023/06/megnyilt-a-deri-muzeum-reg-vart-tarlata-a-civisek-vilaga-debrecen-kiallitas-haon> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

5. Skanzen, műemlékegyüttes, élő múzeum

A skanzen szó hallatán mindenki **Szentendrére** gondol, ahol 1967-ben alapították és 1974-ben nyitották meg a Szabadtéri Néprajzi Múzeumot.³³ A szentendrei központi skanzen után elindult a vidéki regionális skanzenek hálózatának a kiépítése: Zalaegerszegen a Göcseji Falumúzeum (1968.), Szombathelyen a Vasi Múzeumfaló (1973.), Nyíregyháza-Sóstón a Sóstói Múzeumfaló (1979.), Szennán a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény (1980.), Ópusztaszeren az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark Szabadtéri Néprajzi Gyűjteménye (1985.).

A skanzen lényege, hogy különböző helységekről telepítenek át és építenek fel újra vagy rekonstruálnak épületeket, ezzel megmentve őket a pusztulástól és egy helyen összegyűjtve minél változatosabban reprezentálják az adott tájegység népi építészetét. Meghatározó, hogy a skanzenek alapvetően a falvak, városok melletti szabad területeken épülnek fel, nem pedig a településszövetbe integrálva. A fent említett központi és öt regionális skanzen közül ebből a szempontból egyedüli kivételt képez a Szennai, ahol a más területekről áttelepített épületeket egy élő faló közepén építették fel, szervesen integrálva a településbe.³⁴

Debrecen esetében ezért igyekszem a skanzen helyett a kulturális negyed kifejezést használni. Az áttelepítés megoldást kerülendőnek gondolom, amíg eredeti helyükön megőrzött és rekonstruálható cívisházak vannak. Minden területen kihívást jelent a figyelem felkeltése és a tudás átadása, ezért a skanzeneket is ma már egyre inkább élő múzeumként definiálják. A fenntarthatóság miatt is fontos ez a szempont, hogy a megőrzött házakat hogyan tudják hatékonyan hasznosítani, nemcsak mőtárgyként konzerválni.

A skanzenek telepítésére és fenntartására tanulságos példa a megyénkbel az egykori M3 Archeopark **Polgár** mellett. Lakott területtől távolabb, az M3 autópálya pihenőparkjában található bevásárlóközpontok szomszédságában nyílt meg az M3 Archeopark 2007-ben.³⁵ A tájtörténeti és régészeti pihenőparkban régészeti leletek másolatai és különböző korok lakóházainak rekonstrukciói voltak láthatók.³⁶ A park anyagi gondok miatt csak 2011-ig működött.

³³ <https://skanzen.hu/hu> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

³⁴ BEDE BÉLA 2016: 72.

³⁵ Megjegyzés: A polgári M3 Archeopark 2007. VI. 9-én nyílt meg a nagyközönség számára. Lásd még: HAJDÚ-BIHARI NAPLÓ 2007. VI. 8: 7.

³⁶ BÁN ANDRÁS – DEBRECZENI LÁSZLÓ 2006: 31-32. továbbá RACZKY PÁL 2005: 9-12.

A következő példák az élő múzeum kiváló megvalósításai, amikor az eredeti helyükön megőrzött házak egy csoportját skanzenként integrálják az élő településszövetbe, vagy éppen maga a település válik egy élő múzeummá.

Az országban hat népi műemlékegyüttes áll védelem alatt: Szigliget, Tihany, Szalafő-Pityerszer, Fertőrákos, Hollókő és Csongrád régi településmagja alkot védett településrészt a műemlék házakkal.³⁷ A hat védett településmag közül egyik sincs városszövetbe integrálva, legfeljebb a települések szélén maradtak meg, vagy pedig magát az ófalut jelenti. Ettől függetlenül tanulságos lehet a példájuk és a küzdelmük Debrecen számára.

A mára alig 350 lakosú **Hollókő** 51 műemlék épületből álló egységes ófalui településrésze 1987 óta az UNESCO Világörökség része.³⁸ A várhoz tartozó, egyutcás, szalagtelkes és fésűs (soros) beépítésű Ófalu palóc házait az 1909-es tűzvész után újjáépítették, ekkor kezdték el a települést is bővíteni. Az 1950-es években indult előzmények után, az 1968-ban készített műemléki rendezési terv alapján indult meg a kivételesen megőrzött település egységes védelme és fejlesztése.³⁹ A gazdálkodó falu üdülőfaluvá vált, amiben az épített örökséget konzerválták ugyan, de az azt létrehozó és éltető életmód egyre inkább eltűnik, legfeljebb látványossággá válik. A turizmus ilyen szintű térnyerése az előnyök mellett sok problémát is felvet.⁴⁰

A turizusból adódó szélsőséges kihívások a nagyvárosokban is jellemzők, Olaszországban például Velence helyzete sokatmondó. Azonban minden probléma és kritika ellenére szerintem az a legfontosabb, hogy valahogyan megőrizték az épített örökségüket. Hollókőt 25 éve Szabó Csaba polgármester vezeti, aki egy idén, Húsvét alkalmából megjelent tanulságos cikkben kiemeli, hogy nem szeretnének egy skanzen lenni. Sok lépést tesznek azért, hogy a falu élő település maradjon, az óvárosi műemlék házakba is próbálják visszaköltöztetni a helyieket. Az önkormányzat világörökséget kezelő kft.-je végzi a településmarketinget és már szálláshelyeket és két éttermet is üzemeltetnek.⁴¹

³⁷ BALASSA IVÁN (Főszerk.): 1997: 323. Lásd még: <https://mek.oszk.hu/02100/02152/html/04/181.html> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7. továbbá BALASSA M. IVÁN – WIRTH PÉTER 1978: 324-334.

³⁸ <https://whc.unesco.org/en/list/401/> Lásd még: https://akadalymentes.2015-2019.kormany.hu/download/2/e6/1/0000/Holloko_MAD_II_kotet.pdf továbbá https://2015-2019.kormany.hu/download/4/93/11000/HK_KET_1705_23.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

³⁹ MENDELE FERENC 1970: 283-293. illetve MENDELE FERENC 1973: 8-30. továbbá KOMJÁTHY ATTILA 1979: 71-77.

⁴⁰ KOVÁCS DEZSŐ 2004: 283-296. és LIMBACHER GÁBOR 2005: 25-27.

⁴¹ <https://index.hu/belfold/2023/04/09/holloko-husvet-vilagorokseg-munka-unnep/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

Mezőkövesd központjában, a Hadas városrészben eredeti helyükön őrizték meg a nád-tetős népi lakóházak egy csoportját.⁴² Matyóföld fővárosában élő múzeumként az óvárosban egy egész negyedet alakítottak ki a településszövetbe integrálva. Mezőkövesd kétbellelkes (ólaskertes) település, a belső lakóövezeti része aprótelkes, halmazos szerkezetű. A XVIII. század elejétől betelepített nemzetségek külön-külön területre építkeztek csoportosan, ezt a területi egységet hadnak nevezték.

A hadakat az idők során egyre sűrűbben beépítették. 1977-ben készült el Mezőkövesd általános rendezési terve, amelyben kijelölték Kisjankó Bori (1876-1954.) népművész lakóháza körül a műemléki védettségre javasolt területet. Egy évvel később 1978-ban részletes rendezési tervet készítettek a mintegy 9 hektáros területre.⁴³ A Kisjankó Bori utca és Mogyoró köz környékén főleg turisztikai hasznosítású házak szerves egységet alkotnak a szomszédos lakóházakkal. A körülbelül 10, többnyire műemlék házból álló negyedet az egységes természetű útburkolat emeli ki a környező utcákból. Egy új épületben hozták létre a Hadas Látogatóközpontot. Hat régi kis házból kézműves alkotóházakat alakítottak ki, például a bútorfestő, mézeskalácsos, fazekas, szövő és tűzzománcos mesterségek bemutatására. A legnagyobb matyó mintatervező, Kisjankó Bori egykori otthona pedig ma tájházként üzemel.

3-4. kép Mezőkövesd Hadas városrész, Kisjankó Bori utca⁴⁴

⁴² <https://www.hadaslatogatokozpont.hu/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

⁴³ KOROMPAY KATALIN 1981: 23-37., továbbá KOROMPAY KATALIN 1982: 201-209., illetve HORVÁTH F. ZOLTÁN 1986: 43-45.

⁴⁴ A szerző saját felvételei 2022. VI. 26.

Hajdúböszörményben a Polgári utca egyik zugában 5 szomszédos műemlék tájház alkot egy kis negyedet.⁴⁵ Az eredeti helyükön megőrzött 5 paraszti portán alföldi típusú népi lakóházak és gazdasági épületek mutatják be a település népi építészetét és hagyományait. A tájházak mögötti területen 2017-ben épült fel a Hajdúsági Népi Mesterségek Háza.⁴⁶ A skanzenszerű, berendezett tájházakhoz kapcsolódó kézművesház az élő múzeum koncepciót erősíti. Ezt a negyedet is a településszövetbe integrálták, a lakóházak között őrizték meg a nádtetős parasztházak egy csoportját.

5-6. kép Hajdúböszörmény Polgári utca, tájházak⁴⁷

Székesfehérváron a Palotavárosi Skanzenben szintén az eredeti helyükön maradtak meg a házak a településszövetben, azonban abszolút zárványként. ami külváros volt, és főleg kézművesek és iparosok éltek e helyen, illetve a szerb nemzetiség negyede volt Rácváros néven.⁴⁸ Szinte az egész területet szanálták az 1980-as években, amikor lakótelepet építettek a helyére tízemeletes panelházakkal. A területen a Rác utcában áll a műemléki védettségű, az 1770-es években barokk stílusban épült szerb ortodox templom. A műemléki környezetnek köszönhetően a templom körül egy egész utcát skanzenként megmentettek az 1980-as években. A város nagyvállalatainak anyagi támogatásával sikerült a leromlott állapotú házakat egyenként

⁴⁵ <http://www.hajduboszormenyi-tajhazak.eu/> illetve <https://www.tajhazszovetseg.hu/tajhaz/hajduboszormenyi-tajhazak/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7. továbbá PATAKY EMŐKE 2008: 230.

⁴⁶ <https://www.dehir.hu/hajdu-bihar/elkeszult-a-hajdusagi-nepi-kezmuvesek-haza-boszormenyben/2017/04/25/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

⁴⁷ A szerző saját felvételei 2023. V. 26.

⁴⁸ https://szikm.hu/kiallitohelyek/palotavárosi_skanzen Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7. DEMETER ZSÓFIA – GELENCSÉR JÓZSEF – LUKÁCS LÁSZLÓ 1990: 140-147.

felújítani vagy újjáépíteni. Ebben a kivételes utcaképben eredetileg is ezek az épületek álltak, amelyekből 12 darabot őriztek meg. Jellemzően népi jelleggel bírnak, több esetben ma is nádfedéssel láthatjuk őket, amelyek között polgárházak is vannak. A kevés új beépítés pedig a régi ingatlanok karakterében valósult meg. Az épületekben mai napig laknak vagy vendégházként használják, illetve néhányukban berendezett tájház, helytörténeti múzeumot és alkotóházat alakítottak ki. Nagyon hatásos módon jelöli ki a területet az utcák sárga terméskő burkolata.

7-8. kép Székesfehérvár Palotavárosi Skanzen, Rác utca ⁴⁹

6. Meglévő negyedek Debrecenben

Debrecenben még nincs cívis negyed, azonban bizonyos tematikák mentén több épület csoport rajzolódik ki a városban. A központ origójában egy **múzeumi negyed** alkotnak a legfőbb látni-valók és legjelentősebb épületek egymás közvetlen szomszédságában. A Debreceni Református Nagytemplom, a Debreceni Református Kollégium és a Déri Múzeum helytörténeti kiállításai jelentik a település megismerésének az alapját, amelyekhez kapcsolódik a MODEM Modern és Kortárs Művészeti Központ. A múzeumi negyed egyben egy **református negyed** is alkot, a Nagytemplom és a Református Kollégium a reformáció központja a városban. A kálvinista Róma református emlékhelyeinek megismeréséhez egy séta tematikát hoztak létre a reformáció emlékére alkalmából 2017-ben. ⁵⁰ Tehát a város református brandjét megalkották és működik.

⁴⁹ A szerző saját felvétele 2023. VII. 17.

⁵⁰ <http://reformacio.ma/v/kalauz-egy-varosi-setahoz/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

A Szent Anna utca környéke történelmileg is a **katolikus negyede** a városnak, egyben turisztikai és kulturális szempontból is itt koncentrálódik a katolikuság. A római katolikus helyek a Szent Anna székesegyház környékén található: Püspöki Hivatal, Plébánia, Szent József és Svetits iskolák. A görög katolikusok központja pedig az Attila téri templom és a Parókia. Az Attila téren a templom szomszédságában 2020.VII. 5-én egy új turisztikai látogatóközpontot adtak át.⁵¹ A 360 m² alapterületű épület beruházása 210 millió forintból valósult meg a hívek adakozásából, amelyet az önkormányzat egy pályázat útján támogatott.

Amíg a református, a katolikus és a múzeumi városrészek esetében inkább névlegesen köti össze a helyeket a negyed kifejezés, addig a Debreceni Zsidó Hitközség konkrétan kiépítette a **Debreceni Zsidónegyed** brandet. A városban 1840-től engedélyezték a zsidók letelepedését, az 1850-es években már ingatlant is vásárolhattak. Történelmileg is jellemzően a város nyugati felében, a Hatvan és a Bajcsy-Zsilinszky utcák környékén éltek az izraelita családok. A mai zsidó negyedet, mint turisztikai attrakciót a két egymáshoz közeli zsinagóga és környezete alkotja.⁵²

A Pásti utcai orthodox zsinagógához imaház, mikve és kóser vágoda kapcsolódik az udvari épületekben, illetve a 2015-ben átadott Holokauszt Emlékhely. A Kápolnás utcai zsinagóga mellett, a Bajcsy-Zsilinszky utca 26. szám alatti saroktelken áll a hitközség székháza. Az egyemeletes századfordulós épületben rendeztek be egy Rabbi szoba múzeumot, amely 2019-ben az önkormányzat és a hitközség közös pályázata útján valósult meg. Az interaktív kiállítás a II. világháború előtti zsidóság polgári otthonát és tárgyi kulturális emlékeket ismereti.⁵³ A zsidónegyed turisztikai és kulturális útvonalának bemutatására 2021-ben telefonos applikációt készítettek a turisták számára.⁵⁴

Debrecen fő brandje a cívisváros. Itt minden cívis, termékek és szolgáltatások végtelen választékban kapják a cívis elnevezést. Azonban az kérdéses számomra, hogy mennyire ismerhetik meg hatékonyan a látogatók a cíviséget?

⁵¹ <http://debrecen.gorogkatolikus.hu/informacio> illetve <https://www.dehir.hu/debrecen/atadtak-a-debreceni-gorogkatolikusok-uj-latogatokozpontjat/2020/07/05/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

⁵² <https://www.dzsh.hu/hu> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

⁵³ <https://www.dehir.hu/debrecen/turisztikai-atrakciova-valhat-a-debreceni-zsido-hitkozseg-szekhazaban-berendezett-rabbi-szoba/2019/09/26/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

⁵⁴ <https://www.dehir.hu/debrecen/telefonos-applikacio-segiti-a-turistakat-a-debreceni-zsidonegyed-tortenetenek-megismereseben/2021/06/15/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

7. Turisztikai útvonalak, városi séták, meglévő lokális központok

Egy kiemelt negyedben lehetne koncentrálni a cívisházakat és a cívis örökséget. Azonban az óváros hatalmas területén, ahogyan fentebb már ismertettem, összesen 31 kis megmaradt utcakép és kb. 300 értékes ház szóródik szét zárványként. Egy központ, egy fókuszpont mindenképpen szükséges lenne egy cívis negyed formájában, de a kérdés továbbra is fennáll, hogyan lehetne összekötni a zárványokat, ami a megmaradásukat jelenthetné.

Debrecenben egy alternatív cívisház túraútvonal már most is megvan, csak a hiányzó brandet kellene kiépíteni hozzá, amely összefogná az épületeket. Nyolc olyan cívisház alkot lokális központokat, amelyekben jelenleg közfunkció, valamilyen szolgáltatás működik, ezáltal azok szabadon bejárhatók és megismerhetők belülről is.

- **Hatvan utca 57. szám, Népi Mesterségek Háza.** Egy XIX. század közepe körül épült polgárház boltozatos kapuáthajtóval és szobával, amely 2013 óta a Debreceni és Hajdú-Bihar Megyei Népművészeti Egyesület székháza, kézműves alkotótér és kiállítótér.
- **Nagy-Gál István utca 6. szám, Tímárház.** Egy népi lakóház, amely esetleges korábbi fragmentumok befoglalásával az 1802-es vagy 1811-es területrendezések után valósulhatott meg jobbra mai formájában. Egy tímár család használta lakóházának és műhelyének. Bár szinte a teljes negyedet szanálták, de az ingatlant ipartörténeti emlékként egyaránt sikerült megőrizni zárványként, amelyben 1995-ben nyílt meg a Tímárház állandó tímártörténeti tárlattal, időszakos kiállításokkal, látványműhelyekkel és kézműves foglalkozásokkal.
- **Péterfia utca 28. szám, Debreceni Irodalom Háza és Medgyessy Ferenc Emlékiállítás.** Egy az 1760-as évek előtt épült műemlék népi lakóházban 1982-ben nyílt meg a múzeum. Kivételes a boltozatos-boltíves tornáca és boltozatos szobái, valamint a kortárs, de archaizáló kiegészítésekkel a keretes beépítésű udvara.
- **Széchenyi u. 6. szám, Régi Posta Étterem.** A város egyik legrégebbi ingatlanjának tartott, az 1690-es években már álló műemlék népi lakóépület, Diószegi Sámuel főbíró egykori háza, ami postaállomásként is működött száz évig. Ma az étteremben és fogadóban a hagyományos helyi gasztronómiát is kipróbálhatják a vendégek.

- **Batthyány utca 24. szám, Galéria.** Az 1760-as évek előtt épült műemlék népi lakóház téglaboltozatos szobái a Német Kulturális Fórum és a Holland-Flamand Központ kiállító- és közösségi tere. A dongaboltozatos pincéje pedig a Debreceni Egyetemi Színház (DESZínház) egyik otthona.
- **Eötvös utca 11. – Rákóczi utca 72. szám, Incognito Club.** Egy századfordulón épült polgárházban óvárosi léptékű kulturális központként működő kocsmá. Koncertek, kiállítások, előadások és közösségi programok színtere.
- **Darabos utca 19. szám, Susmus Kávézó.** Csokonai Vitéz Mihály egykori épülete és halálhelyén álló polgárház, amelybe részint befoglalták a korábbi fésűfogas telekelrendezésű tömböt. A jelentős helytörténeti emlékhely ma kávézó, kiállító- és közösségi tér.
- **Csapó utca 27. szám, Roncs Bár.** A kivételes téglaboltozatos ház pincéjében az 1746-os évszám olvasható az ajtókereteken, az utcafronti zártos beépítés az 1870-es években épült. A házban 2012 óta működik a romkocsmá és koncertterem.

- További bejárható cívisházak, amelyek állomások lehetnek: Reskontó Étterem (Péterfia u. 34. szám), Mátyás Pince Étterem (Ajtó u. 1. szám), Vintage World Kávézó (Arany János u. 6. szám), Egri Borozó Borbarát Bár Galéria (Bajcsy-Zsilinszky u. 2. szám), Centrum Rendezvényterem (Kálvin tér 8. szám), Black Sheep Kávézó (Csapó u. 23. szám), DEMKI Belvárosi Alkotóműhely (Szent Anna u. 18. szám), Holiday Pizzéria (Baross u. 31. szám), Debreceni Hajdú Táncegyüttes (Hatvan u. 32. szám), Bethlen utcai patika (Bethlen u. 4. szám), Sas Patika (Hatvan u. 66. szám), Bioudvar (Kandia u. 14. szám), és folytathatnánk a sort.

A meglévő központokra és állomásokra felfűzve az értékes épületeket, többféle útvonalon lehetne tematikus városi sétákon megismerni a cívisházakat. A diplomamunkámban például 5 bejárható negyedre osztottam fel az óvárost, 5 útvonalat dolgoztam ki, amelyek közül kettőt már meg is valósítottam Debrecenfalván és Mesterfalván.

Egy példa **Prága modern villanegyedéből** a lakóházak turisztikai összekötésére. Az építészettörténetben jelentős Müller-villa 1930-ra épült fel Adolf Loos tervei alapján. Napjainkban az eredeti állapotában és berendezéssel együtt megőrizve múzeumként látogatható. A

környék modern villáit egy látogatóközpont köti össze. A Müller-villától 80 méterre, 2016-ban hozták létre egy történeti épület földszintjén a látogatóközpontot, az emeleten pedig a Norbertov Tanulmányi és Dokumentációs Központ kapott helyet.⁵⁵ A földszinten található a pénztár és infópult, ahol a jegyeket meg lehet venni. A zárható szekrények (locker) és a mosdók alkotják a kiszolgáló tereket. Egy mini könyvesboltot és egy időszakos kiállítóteret is kialakítottak a központban. Egy külön vetítőteremben pedig egy kb. 20 perces film megtekintésével indul a Müller-villa bemutatása, majd egy zsebtérképpel a kezünkben indulhatunk a környék felfedezésére. Egy hasonló látogatóközpontot lehetne a Lorántffy utca 42. számú házban is kialakítani, amelyből elindulva különböző útvonalakon lehetne felfedezni a cívisházakat.

Budapesten a Napraforgó utcai kísérleti lakótelepen 1931-ben 21 modern villát építettek a kor legnevesebb építészeinek tervei alapján. A villák többsége napjainkban is lakóházként funkcionál. Az épületek turisztikai bemutatását és egységes megőrzését egy civil szervezet gondozza. A Napraforgó utcai Bauhaus Egyesületet 2017-ben hozták létre, tehát a tulajdonosok, a lakók is érdekeltek.⁵⁶ Kiépítettek egy brandet, egységes arculattal, látványosságként összefűzték a házakat. Létrehoztak egy profi honlapot, ahol minden szakmai információ elérhető a villákról. A helyszínen pedig minimális, de hatásos módon jelölték meg a tömböket a kerítéseken elhelyezett elegáns táblákkal. Egy cívis negyedben a házak összekötését a leghatásosabban az eltérő útburkolattal lehetne kiemelni, ahogyan Székesfehérvár és Mezőkövesd példáján is megismerhettük. Így a Domb, Ötmalom és Kígyó utcákon egy kb. 400 méteres szakaszt lehetne mondjuk sárga kockakövel ellátni a jelenlegi aszfalt helyett, hasonlóan a Kecskeméten keramittal burkolt Nagykőrösi utcához.

8. Tájház, polgári enteriőr

*„A tájházak, az eredeti helyükön megőrzött, helyreállított és berendezett népi építészeti értékű épületek egy-egy tájegységen belül a helyi népi kultúra legjellemzőbb emlékei.”*⁵⁷ Az országban ma közel 600 tájház működik. A Magyarországi Tájházak Szövetsége honlapján Debre-

⁵⁵ <https://www.muzeumprahy.cz/en/visit-villa-muller/> illetve <https://www.muzeumprahy.cz/en/visit-norbertov/> továbbá <https://www.archiweb.cz/en/b/studijni-centrum-moderni-architektury-a-depozitar-na-norbertove> Az oldalak utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

⁵⁶ <http://napraforgoutca.hu/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

⁵⁷ <https://www.tajhazszovetseg.hu/tajhazak/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7. továbbá FÜZES ENDRE 2012 429-464. illetve CSERI MIKLÓS 2009. 135-141.

cenben egyedül a Tímárház (Nagy-Gál István u. 6.) tartják számon. Hajdú-Bihar Vármegyében pedig a következő településeken jelölnek tájházat: Hosszúpályi, Biharkeresztes, Csökmő, Egyek, Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló, Álmosd, Konyár, Nagyrábé és Nagyhegyes.

A Tímárház kétségkívül egy kiváló hasznosítása egy cívisháznak, főleg a kézművességgel az élő hagyományok ápolása miatt, illetve a tímárság történetét bemutató kiállítással is rendelkezik. Azonban klasszikus értelemben berendezett lakószoba nincs, ahogyan sehol máshol sincs Debrecenben. A Déri Múzeum állandó helytörténeti kiállításában kialakítottak egy szobát berendezési tárgyakkól és bútorokból, amivel részben reprezentálják a cívisházakat, de az eredeti helyén egy teljes ház berendezésével ez mégsem összehasonlítható élmény a látogatók számára.

9-10. kép Mezőkövesd, Kisjankó Bori emlékház berendezett tisztaszobája és szabadkéményes konyhája ⁵⁸

Nagy szükség lenne rá, és sok évtizedes hiányosságot pótolna Debrecen egy tájházként berendezett cívisházzal. Kétféle háztípussal a cívisek két különböző világát lehetne bemutatni. Egy népi lakóházban, egy klasszikus háromosztatú alföldi parasztház helyi urbánus változatát lehetne megidézni a tisztaszobával, a szabadkéményes konyhával, a lakószobával és a katonaszobával. Puritán eszközökkel a népi kultúrát mutatná be, amely évszázadokig meghatározta Debrecen építészetét. Ehhez a típushoz szorosan kapcsolódik a kézművesség, a műhelyek, mesterségek, illetve az udvari gazdasági épületek. Ilyen kialakításra alkalmas lehetne például a Kígyó utca 28., 42. és 55. számú házak.

⁵⁸ A szerző saját felvétele 2022. VI. 26.

A másik típusút főleg a Monarchia idején és a századfordulón épült zárt sorú lakóházakban lehetne reprezentálni, amelyek még mindig földszintesek és az évszázados cívis építészet szerves kontinuitásában valósultak meg, de már a nagyvárosi karakterre törekedve. A dualizmus aranykorából a nagypolgári miliőt lehetne megidézni, annak a korszaknak emléket állítani, amikor Debrecen végre városképileg és építészetiileg is naggyá vált. Erre alkalmas lenne a Lorántffy utca 19., 40., 42., 46., Kígyó utca 47., Méliusz tér 13., 14., Monti ezredes utca 8., 9., 10. és a Domb utca 22/A. számú ingatlanok.

11-12. kép Gyula, Ladics-ház ⁵⁹

A századfordulós polgárházak berendezésére kiváló példa Gyulán az országosan is egyedülálló Ladics-házban 1989-ben megnyílt múzeum. A Jókai utca 4. szám alatti, XIX. század elején megvalósult épületben 1863-tól élt dr. Ladics György (1834-1906.) jogász és családja. ⁶⁰ „Míg a paraszti életmódot és lakáskultúrát bemutató tájházak rendszere, az egész országot behálózza, és a társadalmi paletta másik oldalát megjelenítő szépen berendezett nemesi, főúri otthonokra is találhatunk példákat, addig a polgárság világának a Ladics-ház az egyedüli teljesen berendezett tanúja. Hazánkban nincs más hasonló komplexitású polgári együttes, melynek keretében úgy a tárgyi, mint az irattári, dokumentációs anyagok egységesen megmaradtak volna. A hagyaték magába foglalja a család XIX. század elején épített lakóházát annak teljes bútortárával, a családtagok használati és személyes tárgyait, valamint a családi könyvtárat és dokumentumgyűjteményt.” ⁶¹

⁵⁹ A szerző saját felvétele 2018. VIII. 4.

⁶⁰ https://mnl.gov.hu/mnl/beml/hirek/ladics_haz_gyula_jokai_mor_utca_4 Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

⁶¹ <https://ladicshaz.hu/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

9. Látogatóközpont

A civis negyed alapja egy látogatóközpont lenne, ami a házakat összekötő turisztikai útvonalak kiindulópontját jelentené és első lépésként egy berendezett tájházat illetve egy építészeti múzeumot ötvözhetne. A napjainkban egyre elterjedtebb látogatóközpontok múzeumi igényekkel, de sokkal szabadabban közvetítik az ismereteket, valamint segítik a közösségek aktivizálását. Hajdú-Bihar vármegyében a közelmúltban több ilyen is létesült, amelyek példaként szolgálhatnak.

A 8 települést összekötő Magyar Szürkek Útja – kulturális tematikus útvonal Hajdú-Bihar megyében című projekt egyik elemeként **Nádudvaron** 2022. XI. 22-én adták át a régi városháza földszintes épületében kialakított látogatóközpontot. A Bihari-Horváth László főmuzeológus által rendezett kiállításon a pásztorélet és a kézművesség világát ismerhetjük meg.⁶² Az egykor Debrecenhez tartozó **Nagyhegyes** község Elep településrészén 2023. IV. 27-én adták át, szintén a Magyar Szürkek Útja (Oxenweg) részeként, a Nagyhegyesi Ökoturisztikai Látogatóközpontot. A Bihari-Horváth László főmuzeológus által rendezett interaktív néprajzi kiállításon a hortobágyi pásztorok örökségét mutatják be. Egy régi lakóházban egy-egy design rajzol színvonalas arcukat az egy nagy helyiségben berendezett tárlatnak. A szoba minden felületét kihasználták, a mennyezetre csillagképeket festettek, a padlón pedig természeti tájak térképe látható, amihez tanösvény és kilátó is kapcsolódik.⁶³

Ahogy Debrecen identitását a civis hagyományok jelentik, **Vámospércsen** a hajdúk öröksége a meghatározó. A Debrecentől 21 km-re található településen, a közel 5200 lakosú, egykori hajdúvárosban 2021-ben nyílt meg a Hajdú Látogatóközpont.⁶⁴ A város önkormányzata megvásárolta a Móricz Zsigmond utca 1. szám alatti századfordulós polgárházat, amely-

⁶² <https://www.haon.hu/helyi-kultura/2022/11/ujabb-egyedulallo-turisztikai-atrakcio-nyilt-meg-nadudvaron> illetve <https://hbmo.hu/portal/2022/11/latogatokozpontot-es-dijakat-is-atadtak-nadudvaron/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

⁶³ <https://www.haon.hu/helyi-kultura/2023/04/kilatol-latogatokozpontot-es-tanosvenyt-adtak-at-nagyhegyesen-fotokkal> továbbá <https://www.dehir.hu/hajdu-bihar/debrecenbol-a-tiszahoz-hajthatjuk-a-magyar-szurke-gulyat/2022/02/01/> illetve <https://hbmo.hu/portal/2023/04/elkeszult-az-oxenweg-ujabb-eleme/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

⁶⁴ Megjegyzés: „Hajdúk: magyar néprajzi csoport a Közép-Tiszántúlon. A hajdú szó a 16. sz. elején még 'barompásztor, tehénpásztor' jelentésben élt. Fegyveres hajdúk védték a feudális magáncsapatoktól és a portyázó törököktől a 16. sz.-i Mo. fontos kiviteli cikkét, az osztrák, bajor és É-itáliai városok piacaira lábon hajtott szarvasmarhát. (...)” Lásd még: ORTUTAY GYULA 1979: 397-398.

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/h-7297A/hajduk-7299D/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7. továbbá Hajdú Látogatóközpont <https://www.facebook.com/hajduhagyomanyok/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

ben egy interaktív múzeumot alakítottak ki a hajdúk történetének bemutatására, elsősorban a gyerekek számára. A projekt az Európai Unió Terület- és Településfejlesztési Operatív Program 122 millió forintos támogatásával valósult meg. A hézagosan zárt sorú polgárház felújítása és átalakítása 2019-ben valósult meg Incze László építész tervei alapján. A kiállítás 2020-ban készült el, azonban a covid világjárvány körülményei miatt csak a 2021. IX. 11-i átadó után vehették birtokba a látogatók.

13-14. kép Vámospércs, Hajdú Látogatóközpont ⁶⁵

Vámospércsen a népi lakóház a meghatározó típus. Az 1872-ben készült kataszteri térképen zárt sorú ingatlan nem ábrázoltak, csak helyenként néhány hézagosan zárt sorú tömb látható. A térképen a 95. számmal, illetve 648. és 649. birtokrészlet számmal jelölt telken egy előkerttel és oldalkerttel kialakított népi lakóház látható a látogatóközpont helyén. ⁶⁶ Vámospércs 1872-ben készült birtokrészleti jegyzőkönyve szerint a 88. számú, illetve 648. és 649. birtokrészlet számú ingatlan tulajdonosa Fényi Miklósné. ⁶⁷ Egy 1892-re datálható felvételi előrajzon 88. számmal jelölték a telket, feltüntetve a 95. számot is. Ekkor még változatlan formában ábrázolták a népi lakóházat Fszintúgy ényi Miklósné tulajdonában. ⁶⁸ Tehát a térké-

⁶⁵ A szerző saját felvétele 2023. II. 26.

⁶⁶ Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek (XIX. század) Vámospércs. Lásd még: <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=2438189.631365063%2C6027886.128270834%2C2438643.1776383645%2C6028054.8271809155> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

⁶⁷ Hajdu-Vámos Pércs adóközség, Villongó pusztaival együtt, birtokrészleti jegyzőkönyve. 1872. Jelzet: MNL OL. S. 79. – No. 402/1. Lásd még: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/22134/view/?pg=35&bbox=-910%2C-4635%2C6745%2C-143> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

⁶⁸ Hajdu-Vámos Pércs nagyközség felvételi előrajza. 1892. Jelzet: MNL. OL. S. 79. – No. 402/5. Lásd még: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/22138/view/?pg=89&bbox=-1177%2C-4308%2C6477%2C185> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

pi ábrázolások alapján a mai hézagosan zártosuló polgárház valamikor 1892 után épült a századfordulón. Sajnos a levéltárakban sehol sem találtam Vámospércsről a XX. század első felében készült térképet épületábrázolással. A Hajdú Látogatóközpontot a város kevés polgárházai közül a talán legjobban megmaradt épületben alakították ki, ezzel is méltó módon megőrizve azt.

15-16. kép Vámospércs, Hajdú Látogatóközpont ⁶⁹

A látogatóközpont tárlatát Korompainé Mocsnik Marianna és Korompai Balázs muzeológusok kiállítási forgatókönyvét felhasználva Dr. Bihari-Horváth László muzeológus, múzeumi szakértő rendezte és kivitelezte. A koncepciót Korompainé Mocsnik Marianna a helyszínen ismertette számomra: *„2016-ban született meg a gondolata a látogatóközpontnak. Ménes Andrea polgármester asszony és a képviselőtestület úgy határozott, hogy lehetőség van egy régi épületet a településen megvásárolni. Ha már az épület adott, akkor a hajdú múlt előtt tisztelgve a legkisebb hajdúváros is szeretne egy olyan értéket a gyerekeknek, felnőtteknek és a hajdúság történelme iránt érdeklődőknek bemutatni, ami valamennyiben eltér a többi hajdúváros kiállításaitól, de ugyanakkor megdobogtatja a hajdú szíveket, illetve nevelő és érték-megőrző céllal létre lehet hozni.*

Amikor a kezdetek kezdetén leültünk megbeszélni, az volt a közös állásfoglalás, hogy a nagy hajdúvárosoknak: Hajdúböszörmény, Hajdúdorog, Hajdúnánás, Hajdúhadház, Hajdúszoboszló és Vámospércs, mindegyiknek van egy arculata, ahogyan bemutatja a hajdúság

⁶⁹ A szerző saját felvétele 2023. II. 26.

történelmét. Ezért gondoltuk, hogy ez a látogatóközpont vezesse végig elsősorban a gyerekeket a hajdúk történelmén, pillantson bele az öltözékeibe, fegyvereibe. A kiállítás végére érve pedig legyenek arra büszkéek, hogy ők a hajdú leszármazottak, ez volt a koncepció.”⁷⁰

A Móricz Zsigmond utca 1. szám alatti hézagosan zárt sorú polgárház égetett agyag téglára vályogtéglafalazattal épült amihez a hatalmas telken az utcafronton hosszú téglakerítés csatlakozik hangsúlyos kapupillérekkel. A részben alapincézett ház udvari szárnyában gerendás-pilléres nyitott tornác kötötte össze a helyiségeket. A tömb öt, 15-18 m²-es térből áll, amelyből a két utcafronti szoba mögött 3 további az udvari részen található.

Az utca felőli 3 szobában a hajdúk történetét bemutató kiállítást alakítottak ki. Két életnagyságú viaszszobor formájában, hiteles öltözékben elevenednek meg a hajdúk. Egy interaktív térképen a különböző hajdútelepek és végvárok elhelyezkedését mutatják be. Történelmük fő epizódjai egy látványos idővonalon jelennek meg, a korabeli zászlókkal és idézetekkel, illetve audiovizuális eszközökön filmrészletekkel és képsorokkal idézik meg a korszakokat. Mindhárom szobában a gyerekek játékos formában sajátíthatják el az ismereteket, minden érzékszervre próbáltak hatni. Érintőképernyős feladatok, hagyományos memória játékok, a padlón pedig a Nagy-Magyarország térképéhez betűkockákkal társulnak a településnevek.

A felújítás során ablakokkal belső térré alakított tornác is kiállítási felület. A tárlatok után következő szobában, miután megismerték a történetet, a gyerekek felpróbálhajták a korabeli viseleteket, a fegyvermásolatokat is a kezükbe vehetik, egy tájkép előtt pedig meg is örökíthetik magukat hajdúként. A vetítőteremnek kialakított hátsó szobában pedig a hajdúk toborzó táncát nézhetik meg, illetve egy Vámospércs és térsége értékeit bemutató térkép ösztönöz a környező települések felfedezésére, majd az udvaron egy játszóvárban folytatódik a hajdúk játékos felfedezése a gyerekek számára. A tanulságos példákat látva, remélem, hogy egyszer Debrecenben is lesz egy cívis negyed és egy látogatóközpont, legalábbis elindulhat erről egy szakmai diskurzus.

⁷⁰ Megjegyzés: Korompainé Mocsnik Marianna szóbeli közlése. A látogatóközpontot 2023. II. 26-án a helyszínen mutatta be számomra Korompainé Mocsnik Marianna, Korompai Balázs és Korpa Tamás. A kiállítást virtuálisan Dr. Bihari-Horváth László ismertette az „Elkészült a Látogatóközpont!” című kisfilmben. Lásd még: https://www.youtube.com/watch?v=PIAouF77BXU&ab_channel=Hajd%C3%BAhagyom%C3%A1nyokV%C3%A1mosp%C3%A9rcs Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

Forrásjegyzék

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR VÁRMEGYEI LEVÉLTÁRA

- 1872 *Habsburg Birodalom Kataszteri térképek – Vámospércs.* Lásd még: <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=2438189.631365063%2C6027886.128270834%2C2438643.1776383645%2C6028054.8271809155> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

- 1872 *Hajdu-Vámos Pércs adóközség, Villongó pusztával együtt, birtokrészleti jegyzőkönyve.* Jelzet: MNL. OL. S. 79 – No. 402/1. <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/22134/view/?pg=35&bbox=-910%2C-4635%2C6745%2C-143> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.
- 1892 *Hajdu-Vámos Pércs nagyközség felvételi előrajza.* Jelzet: MNL. OL. S. 79. – No. 402/5. <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/22138/view/?pg=89&bbox=-1177%2C-4308%2C6477%2C185> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

Irodalomjegyzék

AMERIKAI MAGYAR NÉPSZAVA

- 1978 *Régi mesterségek utcája.* Amerikai Magyar Népszava. LXXIX. évfolyam 34. szám. 1978. IX. 1. In: Gombos Zoltán (Szerk.): New York. 21.

AMERIKAI MAGYAR VILÁG

- 1969 *Régi iparosok utcája.* Amerikai Magyar Világ. VI. évfolyam 21. szám. 1969. V. 25. In: Gombos Zoltán (Szerk.): New York. 4.

ARANY LAJOS

- 1991 *Piros tető, fehér fal, zöldnyílászárók.* Hajdú-Bihari Napló. XLVIII. évfolyam 262. szám. 1991. XI. 7. In: BAKÓ ENDRE (Főszerk.): Debrecen. 8.

ARCHIWEB

- (é. n.) *Studijní centrum moderní architektury a depozitář na Norbertově.* <https://www.archiweb.cz/en/b/studijni-centrum-moderni-architektury-a-depozitar-na-norbertove> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

BALASSA IVÁN (Főszerk.):

- 1997 *Magyar Néprajz IV. Életmód.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 1-904.

BALASSA M. IVÁN – WIRTH PÉTER

- 1978 *Népi műemlékek, együttesek (III. befejező rész) Műemléki jelentőségű területek.* Műemlékvédelem. XXII. évfolyam 4. szám. In: Entz Géza (Szerk.): Hírlapkiadó vállalat. Budapest. 324-334.

BALOGH LÁSZLÓ

- 2017 *Szabó Magda debreceni lakhelyei.* Cívisporta. I. évfolyam 2. szám. In: HORVÁTH PÉTER – BALOGH LÁSZLÓ (Szerk.): Debrecen. 152-154.

BÁN ANDRÁS – DEBRECZENI LÁSZLÓ

- 2006 *Archeodrom: Hortobágyi Nemzeti Park, Polgár, autópálya-leágazása.* Régi-Új Magyar Építőművészet. In: SZEGŐ GYÖRGY (Főszerk.): 6. szám. Lapalapító és kiadó: Magyar Építőművészek Szövetsége. Budapest. 31-32.

BEDE BÉLA

- 2016 *Magyar népi építészet.* Corvina Kiadó. Budapest. 1-412.

BIHARI-HORVÁTH LÁSZLÓ

- 2014 *Az építkezés kezdete – A Bocskai István Múzeum 2014. évi működése. A Bocskai István Múzeum Évkönyve I.* In: BIHARI-HORVÁTH LÁSZLÓ (Szerk.): Kiadja: Bocskai István Múzeum. Hajdúszoboszló. 7-38.
- 2018 *Jelentés a Bocskai Múzeum 2014-2018. évi munkájáról. A Bocskai István Múzeum Évkönyve V.* In: BIHARI-HORVÁTH LÁSZLÓ (Szerk.): Kiadja: Bocskai István Múzeum. Hajdúszoboszló. 7-42.

BOCSKAI MÚZEUM HAJDÚSZOBOSZLÓ

- (é. n.) <https://www.bocskaimuzeum.hu/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

BÓDÁN ZSOLT

- 2022 *Ladics ház (Gyula, Jókai Mór utca 4.)* https://mnl.gov.hu/mnl/beml/hirek/ladics_haz_gyula_jokai_mor_utca_4 Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

CSERI MIKLÓS

- 2009 *Néprajz és muzeológia. Tanulmányok a népi építészet és a múzeumi etnográfia köréből.* Studia Folkloristica et Ethnographica 51. In: BARTHA ELEK (Sorozatszerk.): Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. Debrecen. 1-412.

DEBRECEN HÁZAI

- 2021 https://www.youtube.com/watch?v=rZlqz-kBqGs&ab_channel=Debrecen%C3%A1zai Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.
- 2023 <https://www.debrecenhazai.hu/kataszter/lorantffy-u-42> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

DEBRECEN ZSIDÓ HITKÖZSÉG

- (é. n.) <https://www.dzsh.hu/hu> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

DEBRECENI GÖRÖGKATOLIKUS PARÓKIA

- (é. n.) <http://debrecen.gorogkatolikus.hu/informacio> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

DEHÍR

- 2017 *Elkészült a Hajdúsági Népi Kézművesek Háza Böszörményben.* <https://www.dehir.hu/hajdu-bihar/elkeszult-a-hajdusagi-nepi-kezmuvesek-haza-boszormenyben/2017/04/25/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.
- 2021 *Fejedelmi kincstárat avattak a hajdúszoboszlói Bocskai múzeumban.* <https://www.dehir.hu/kultura/fejedelmi-kincstarat-avattak-a-hajdusoboszlói-bocskai-muzeumban/2021/06/26/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.
- 2021 *Telefonos applikáció segíti a turistákat a Debreceni Zsidónegyed történetének megismerésében.* <https://www.dehir.hu/debrecen/telefonos-applikacio-segiti-a-turistakat-a-debreceni-zsidonegyed-tortenetenek-megismereseben/2021/06/15/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.
- 2022 *Debrecenből a Tiszához hajthatjuk a magyar szürke gulyát.* <https://www.dehir.hu/hajdu-bihar/debrecenbol-a-tiszahoz-hajthatjuk-a-magyar-szurke-gulyat/2022/02/01/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

DEMETER ZSÓFIA – GELENCSÉR JÓZSEF – LUKÁCS LÁSZLÓ

- 1990 *Palotavárosi emlékek. Székesfehérvár-Palotaváros története és néprajza.* Az István Király Múzeum közleményei. A. sorozat 31. szám. In: KOVÁCS PÉTER (Szerk.): Székesfehérvár. 140-147.

ÉPÍTÉSZFÓRUM

- 2015 *Magyar Nemzeti Galéria - a Zoboki-Demeter Építésziroda terve.* <https://epiteszforum.hu/magyar-nemzeti-galeria-a-zoboki-demeter-epitesziroda-terve> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.
- (é. n.) *Zsolnay Kulturális Negyed.* <https://epiteszforum.hu/dosszie/zsolnay-kulturalis-negyed> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

FIX MAKERSPACE

2022 <https://fixdebrecen.hu/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

FONDAZIONE PRADA

2023 <https://www.fondazioneprada.org/?lang=en> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

FORSTER GYULA ÖRÖKSÉGVÉDELMI ÉS VAGYONGAZDÁLKODÁSI KÖZPONT (M megbízó)

2014 *Hollókő-Ófalu és környezete. Világörökségi helyszínre vonatkozó világörökségi kezelési terv szakmai előkészítésére szolgáló megalapozó dokumentáció és világörökségi kezelési terv. Megalapozó dokumentáció II. kötet. Háttéranyagok és előzmények.* 2014. augusztus 28.

2017 *Hollókő-Ófalu és környezete. Világörökségi helyszínre vonatkozó világörökségi kezelési terv szakmai előkészítésére szolgáló megalapozó dokumentáció és világörökségi kezelési terv. Kezelési terv.* 2017. május

FÜZES ENDRE

2012 *A szántalpas hombártól a tájházig.* Füzes Endre válogatott írásai 1956-2012. In: BERECZKI LBOLVA – CSERI MIKLÓS – FÜZES ENDRE (Szerk.): Szabadtéri Néprajzi Múzeum kiadványa. Szentendre. 1-501.

GYŐRI JÁNOS – BARÁTH BÉLA - SZABÓ BOTOND

(é. n.) *Kalauz egy városi sétához.* <http://reformacio.ma/v/kalauz-egy-varosi-setahoz/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

HADAS LÁTOGATÓKÖZPONT MEZŐKÖVESD

(é. n.) <https://www.hadaslatogatokozpont.hu/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

HAJDÚ-BIHAR MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT

2022 *Látogatóközpontot és díjakat is átadtak Nádudvaron.* <https://hbmo.hu/>

<portal/2022/11/látogatokozpontot-es-dijakat-is-atadtak-nadudvaron/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

2023 *Elkészült az „Oxenweg” újabb eleme.* <https://hbmo.hu/portal/2023/04/elkeszult-az-oxenweg-ujabb-eleme/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

HAJDÚ-BIHARI NAPLÓ

- 1970 *Terv. Régi mesterségek utcája Debrecenben.* Hajdú-Bihari Napló. XXVII. évfolyam 67. szám. 1970. III. 20. In: PALLÁS IMRE (Főszerk.): Debrecen. 8.
- 1980 *Füstbement terv? Régi mesterségek utcája.* Hajdú-Bihari Napló. XXXVII. évfolyam 228. szám. 1980. IX. 28. In: BÉNYEI JÓZSEF (Főszerk.): Debrecen. 7.
- 1982 *A Batthyány utca sétáló –, bevásárló utca lesz...* Hajdú-Bihari Napló. XXXIX. évfolyam 259. szám. 1982. XI. 4. In: BÉNYEI JÓZSEF (Főszerk.): Debrecen. 4.
- 2007 *Szombaton indul a szezon.* Hajdú-Bihari Napló. LXIV. évfolyam 132. szám. 2007. VI. 8. In: SZABÓ MIKLÓS (Főszerk.): Debrecen. 7.

HAJDÚBÖSZÖRMÉNYI TÁJHÁZAK

(é. n.) <http://www.hajduboszormenyi-tajhazak.eu/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

HAJDÚHAGYOMÁNYOK VÁMOSPÉRC

2020 *Elkészült a Látogatóközpont!* https://www.youtube.com/watch?v=PIAo uF77BXU&ab_channel=Hajd%C3%BAhagyom%C3%A1nyokV%C3%A1mosp%C3%A9rcs Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

HAJDÚ LÁTOGATÓKÖZPONT

(é. n.) <https://www.facebook.com/hajduhagyomanyok/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

HAON

- 2022 *Újabb egyedülálló turisztikai attrakció nyílt meg Nádudvaron.* <https://www.haon.hu/helyi-kultura/2022/11/ujabb-egyedulallo-turisztikai-attrakcio-nyilt-meg-nadudvaron> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.
- 2023 *Kilátót, látogatóközpontot és tanösvényt adtak át Nagyhegyesen.* <https://www.haon.hu/helyi-kultura/2023/04/kilatot-latogatokozpontot-es-tanosvenyt-adtak-at-nagyhegyesen-fotokkal> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.
- 2023 *Megnyílt a Déri Múzeum rég várt tárlata, a Cívisek világa.* <https://www.haon.hu/helyi-kultura/2023/06/megnyilt-a-deri-muzeum-reg-vart-tarlata-a-civisek-vilaga-debrecen-kiallitas-haon> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

HARANGI ATTILA

- 2019 *Kortárs design műhely Debrecenben – egy civis lakóház újragondolása.* Építészfórum. <http://epiteszforum.hu/kortars-design-muhely-debrecenben-egy-civis-lakohaz-ujragondolasa> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. X. 18.

HORVÁTH F. ZOLTÁN

- 1986 *A „körzeti építési” tevékenységről Mezőkövesd „Hadas” városrészenek folyamatos átépülése kapcsán.* Magyar Építőművészet. In: TURÁNYI GÁBOR (Szerk.): 4. szám. 43-45.

HORVÁTH PÉTER

- 2019 *Adalékok Debrecen XVIII. századi várostérképének újradatálásához.* Cívisporta. III. évfolyam, 2. szám. In: HORVÁTH PÉTER – BALOGH LÁSZLÓ (Szerk.): Debrecen. 93-115.

KOMJÁTHY ATTILA

- 1979 *Hollókő védett faluközpontjának rekonstrukciója, népi épületeinek hasznosítása és helyreállítása.* Az Egri Nyári Egyetem előadásai 1979. Népi Építészeti Emlékeink Védelve. Kiadja: Egri Nyári Egyetem

Intéző Bizottsága, a Heves megyei TIT és az Országos Műemléki Felügyelőség közreműködésével. Eger. 71-77.

KOROMPAY KATALIN

- 1981 *Mezőkövesd településrendjének kialakulása. A Kisjankó Bori utcai körzet tanulságai.* A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei XIX. In: Szabadfalvi József – Viga Gyula közreműködésével. (Szerk.): Miskolc. 23-37.
- 1982 *Mezőkövesd – egy „hadas település” létrejötte és ami belőle megóvható.* Műemlékvédelem XXVI. évfolyam 3. szám. In: BARCZA GÉZA – DERCSÉNYI DEZSŐ – ENTZ GÉZA – GERŐ LÁSZLÓ – HAJNÓCZI GYULA – HAVASSY PÁL – PAMER NÓRA – ROMÁN ANDRÁS – SZENTLÉLEKY TIHAMÉR – VÖRÖS KÁROLY – ZÁDOR MIHÁLY (Szerkesztőbizottság): 201-209.

KOVÁCS DEZSŐ

- 2004 *Hollókő-dosszié.* Műemlékvédelem XLVIII. évfolyam 5. szám. In: VALTER ILONA – MERHÁN ORSOLYA – ALFÖLDY GÁBOR – ARNÓTH ÁDÁM (Szerk.): Kiadó: Kulturális Örökségvédelmi Hivatal. Budapest. 283-296.

KOVÁCS JÓZSEF

- 1965 *A vendégek elégedetten távozzanak.* Hajdú-Bihari Napló. XXII. évfolyam 159. szám. 1965. VII. 8. In: PALLÁS IMRE (Főszerk.): Debrecen. 1.

KÓSZEGHY ÉPÍTÉSZET

- (é. n.) <https://www.koszeghy.hu/kepek/iroda.htm> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

LADICS HÁZ

- (é. n.) <https://ladicshaz.hu/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

LIGET BUDAPEST

- (é. n.) <https://ligetbudapest.hu/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.
- 2019 https://www.youtube.com/watch?v=Y0xPCAO1aMo&ab_channel=LigetBudapest Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

LIMBACHER GÁBOR

- 2005 *Hollókő-világörökség az élő (?) múzeumfalu.* Magyar Múzeumok. XI. évfolyam 1. szám. In: SELMECZI KOVÁCS ATTILA (Főszerk.): Pulszky Társaság - Magyar Múzeumi Egyesület. Budapest. 25-27.

MENDELE FERENC

- 1970 *Hollókő műemléki védelme.* Magyar Műemlékvédelem 1967-1968. Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai V. In: DERCSÉNYI DEZSŐ – ENTZ GÉZA – HAVASSY PÁL – MERÉNYI FERENC (Szerkesztőbizottság.): Akadémiai Kiadó. Budapest. 283-293.
- 1973 *Hollókő műemléki értékeiről és védelméről.* Városépítés. 1. szám. In: PONGRÁCZ PÁL – FÜLE LAJOS (Szerk.): Lapkiadó Vállalat. Budapest. 28-30.

MIKULA SZILVIA

- 2020 *Átadták a debreceni görögkatolikusok új látogatóközpontját.* <https://www.dehir.hu/debrecen/atadtak-a-debreceni-gorogkatolikusok-uj-latogatokozpontjat/2020/07/05/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

MUSEUM QURTIER WIEN

- (é. n.) <https://www.mqw.at/en/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

MUZEUM MĚSTA PRAHY

- (é. n.) *Villa Müller.* <https://www.muzeumprahy.cz/en/visit-villa-muller/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.
- (é. n.) *Norbertov Tanulmányi és Dokumentációs Központ.* <https://www.muzeumprahy.cz/en/visit-norbertov/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

MÚZEUMNEGYED SOPRONI MÚZEUM

(é. n.) <https://muzeumnegyed.hu/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

(é. n.) <https://www.canarchitects.hu/muzeumnegyed> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

NAPRAFORGÓ UTCAI BAUHAUS EGYESÜLET

2017 <http://napraforgoutca.hu/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

ORTUTAY GYULA (Főszerk.):

1979 *Magyar néprajzi lexicon*. II. kötet Akadémiai Kiadó, Budapest. 397-398. Lásd még: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/h-7297A/hajduk-7299D/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

PATAKY EMŐKE

2008 *Parasztházak újjászületése és elmúlása... A népi műemlékvédelem számvetése az Észak-Alföldi Régióban (1988-2008)*. Magyar Építőipar LVIII. évfolyam 6. szám. In: LÁSZLÓ LÁSZLÓ (Főszerk.): 230.

PETRÓ ENIKŐ

2019 *Turisztikai attrakcióvá válhat a Debreceni Zsidó Hitközség székházában berendezett Rabbi szoba.* <https://www.dehir.hu/debrecen/turisztikai-atrakciova-valhat-a-debreceni-zsido-hitkozseg-szekhazaban-berendezett-rabbi-szoba/2019/09/26/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

PIRELLI HANGARBICOCCA

2023 <https://pirellihangarbicocca.org/en/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

RACZKY PÁL

- 2005 *M3 Archeopark – Polgár. A Hortobágyi Nemzeti Park északi kapuja.* Műemlékvédelem XLIX. évfolyam 1. szám In: VALTER ILONA (Főszerk.): – MERHÁN ORSOLYA (Szerk.): Kiadó: Kulturális Örökségvédelmi Hivatal. Budapest. 9-12.

SÁPI LAJOS

- 1972 *Debrecen település- és építéstörténete.* A Déri Múzeum Baráti Köre 10. kiadványa. In: DANKÓ IMRE (Szerk.): Kiadó: Déri Múzeum Baráti Köre. Debrecen. 1-195.

SZABADTÉRI NÉPRAJZI MÚZEUM

- (é. n.) <https://skanzen.hu/hu> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM

- (é. n.) *Palotavárosi Skanzen.* https://szikm.hu/kiallitohelyek/palotavarosi_skanzen Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

TÁJHÁZSZÖVETSÉG

- (é. n.) *Hajdúböszörményi tájházak.* <https://www.tajhazszovetseg.hu/tajhaz/hajduboszormenyi-tajhazak/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

- (é. n.) *Tájházaink.* <https://www.tajhazszovetseg.hu/tajhazak/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

UNESCO

- (é. n.) *Hollókő ófalu és környéke.* <https://whc.unesco.org/en/list/401/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

UTAZÁSI MAGAZIN

- 1985 *Mesterségek utcája.* Utazási Magazin. IX. évfolyam 2. szám. 1985. II. In: LAKATOS GYÖRGY (Szerk.): Budapest. 27.

VARGA GÁBOR

1978 *Debrecen első óvodájának megszervezése (1841–1844)*. Múzeumi Kurír
In: DANKÓ IMRE (Szerk.): XXVIII. szám – III. kötet 8. szám. Kiadó:
Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre. Debrecen. 28-30.

VARGA HENRIETTA

2023 *Megnyitotta kapuit a soproni Múzeumnegyed*. <https://www.kisalfold.hu/helyi-kozelet/2023/06/megnyitotta-kapuit-a-soproni-muzeumnegyed-fotok> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

VIRÁNYI ZSOLT

2015 *Hajdúszoboszló épített öröksége, műemlékei*. In: A Bocskai István Múzeum Évkönyve II. In: BIHARI-HORVÁTH LÁSZLÓ (Szerk.): Kiadja: Bocskai István Múzeum. Hajdúszoboszló. 300-328.

WIEN INFO

(é. n.) <https://www.wien.info/hu/v%C3%A1rosn%C3%A9z%C3%A9s-b%C3%A9csben/m%C3%BAzeumok-%C3%A9s-ki%C3%A1ll%C3%ADt%C3%A1sok-b%C3%A9csben/legfontosabb-m%C3%BAzeumok/museums-quartier> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

(é. n.) <https://www.wien.info/hu/v%C3%A1rosn%C3%A9z%C3%A9s-b%C3%A9csben/m%C3%BAzeumok-%C3%A9s-ki%C3%A1ll%C3%ADt%C3%A1sok-b%C3%A9csben/legfontosabb-m%C3%BAzeumok/museums-quartier> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

ZSOLNAY NEGYED

(é. n.) <https://www.zsolnaynegyed.hu/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

(é. n.) https://www.youtube.com/watch?v=DyZk_46gUK8&ab_channel=ZsolnayKultur%C3%A1llisNegyed Az oldal utolsó megtekintése: 2023. VIII. 7.

Képjegyzék

MONTI EZREDES UTCAI HÁZAK

2022 A szerző saját felvétele 2022. IV. 20.

A KÍGYÓ UTCA 42. ÉS A LORÁNTFFY UTCA 40-42. HÁZAK

2021 A szerző saját felvétele 2021. III. 27.

GYULA, LADICS-HÁZ I.

2018 A szerző saját felvétele 2018. VIII. 4.

GYULA, LADICS-HÁZ II.

2018 A szerző saját felvétele 2018. VIII. 4.

HAJDÚBÖSZÖRMÉNY POLGÁRI UTCA, TÁJHÁZAK I.

2023 A szerző saját felvétele 2023. V. 26.

HAJDÚBÖSZÖRMÉNY POLGÁRI UTCA, TÁJHÁZAK II.

2023 A szerző saját felvétele 2023. V. 26.

MEZŐKÖVESD HADAS VÁROSRESZ, KISJANKÓ BORI UTCA I.

2022 A szerző saját felvétele 2022. VI. 26.

MEZŐKÖVESD HADAS VÁROSRESZ, KISJANKÓ BORI UTCA II.

2022 A szerző saját felvétele 2022. VI. 26.

MEZŐKÖVESD, KISJANKÓ BORI EMLÉKHÁZ BERENDEZETT TISZTASZOBÁJA

2022 A szerző saját felvétele 2022. VI. 26.

MEZŐKÖVESD, KISJANKÓ BORI EMLÉKHÁZ SZABADKÉMÉNYES KONYHÁJA

2022 A szerző saját felvétele 2022. VI. 26.

SZÉKESFEHÉRVÁR PALOTAVÁROSI SKANZEN, RÁC UTCA I.

2023 A szerző saját felvétele 2023. VII. 17.

SZÉKESFEHÉRVÁR PALOTAVÁROSI SKANZEN, RÁC UTCA II.

2023 A szerző saját felvétele 2023. VII. 17.

VÁMOSPÉRC, HAJDÚ LÁTOGATÓKÖZPONT I.

2023 A szerző saját felvétele 2023. II. 26.

VÁMOSPÉRC, HAJDÚ LÁTOGATÓKÖZPONT II.

2023 A szerző saját felvétele 2023. II. 26.

VÁMOSPÉRC, HAJDÚ LÁTOGATÓKÖZPONT III.

2023 A szerző saját felvétele 2023. II. 26.

VÁMOSPÉRC, HAJDÚ LÁTOGATÓKÖZPONT IV.

2023 A szerző saját felvétele 2023. II. 26.

<http://www.civisporta.hu>

civisporta@gmail.com

